

ממזרח שמש

יהודי אפגניסטן, בוכרה, איראן והקווקז

מאת

בן-ציון יהושע-רז

אפגניסטן

מצבות עבריות קדומות מאפגניסטן

ידיעותינו על הקהילות היהודיות שברמת איראן מימי הביניים אינן עשירות. המקורות העבריים, הערביים והפרסיים בני התקופה עוסקים ביהודים רק בקיצור נמרץ ובעיקר על בסיס אנקדוטי, להוציא אולי את התייחסותו של רב סעדיה גאון לחיזוי הבלכי.

המקורות הממשיים מסוגים לשתי קבוצות:

1. מקורות שבכתב.
2. מציבות קבורה.

הכתובת הקדומות ביותר שנתגלתה עד כה והמצביעה על נוכחות יהודית היא כתובת סלע שנתגלתה על דרך המשי בטאנג-י אזאו שבאפגניסטן. מדובר באזור שומם על דרך המשי שבין הראת לקאבול, במרכז ההררי של מערב אפגניסטן, סמוך ליישוב צ'ישט (25 ק"מ דרומית לג'אם). במקום קיים מעבר הרים הנושא את השם 'טאנג-י-אזאו' (נתיב הייסורים). הנינג מייחס את הכתובת לשנים 752-753 לספירה. ראפ מאחר את הכתובת לד' אלול ס' לבריאת העולם וכך מגיע הוא ל-20

באוגוסט 1300. למעט המצבה שאותה ננתח בהמשך, כל המצבות הקדומות מתוארכות לפי מניין השטרות, שאותו מונים מאז שנת 312 לפני הספירה, הפענוח של ראפ מוטל בספק. התעודה הקדומה ביותר בפרסית-יהודית נמצאה בגניזה הקהירית והיא נחשבת לאחד השרידים הקדומים של השפה הפרסית בכלל.

הוכחה לקיומה של קהילה יהודית אנו מוצאים במציבות קבורה מן המאה השלוש-עשרה שנמצאו בבית עלמין יהודי קדום בפירו-קו (Firuzuku בירתם של סולטני גור (Gur), הקרויה בימינו ג'אם. יישוב זה, הנמצא כ-250 ק"מ מזרחית לעיר הראת על האפיק של הארי רוד, נשען על ישיבות בבל ובעיקר ישיבת פומבדיתא, קיים חיים יהודיים תוססים שכללו בתי כנסת, בתי מדרשות, ישיבות ומוסדות קהילתיים וארגוניים. נוסח המצבות מעיד על חיים יהודיים שהתקיימו במקום במשך 210 שנים. המצבה הקדומה ביותר בבית העלמין הזה שנתגלתה עד כה היא משנת 1324 לשטרות (20 בדצמבר 1012) והמאוחרת ביותר היא של ראש הקהילה דויד שאה, שהלך לעולמו ביום ראשון, ה' באלול 1557 (19 באוגוסט 1249) – 27 שנים לאחר הפלישה המונגולית. אם לא יתגלו מציבות מאוחרות יותר תהיה זאת עדות להיעלמה של הקהילה היהודית באפגניסטן במועד האמור, כנראה בשל חיסול פיס, הגירה, הגליה או המרה. בין המצבות לא נתגלו מצבות של נשים או ילדים וכנראה גם לא של פשוטי עם. תופעה זו רווחה באפגניסטן עד הדורות האחרונים. מרבית הקברים היו ללא מצבה והסתפקו בתלולית עפר. בין התארים של בעלי המצבות נמצאו תארים המוכרים לנו מבבל: 'אלוף [בתורה]', 'ראש הסדרנות' – 'ריש סידרא' (ראש הסדר) כלומר ראש ישיבה. רווח גם התואר 'חכם', 'מלמד'. התואר 'זקן' או 'ישיש', אינם מצביע על גיל אלא על חכמתו של האיש. במצבה מס' 21 מופיעים ברצף התארים הבאים: 'הישיש הנבון החכם היקר החתן הירא התגר', 'ראש הכנסא' (בית הכנסת), 'ראש הקהל' 'עזרת הקהל' ו'נשיא'. גם בדורות האחרונים מצאנו בקהילות אפגניסטן, בוכרה ואיראן, הבחנה בין המנהיג הרוחני של הקהילה לבין ה'נפיל' או ה'כלאנתר', שייצג את הקהילה בפני השלטונות וגבה מסים מן הקהילה.

בהיותה מושבה של סוחרים על חלק מן המצבות מופיע התואר 'תגר'. האזור מוכר גם בשם 'מושבת הסוחרים של בצרה', המצביע על מקורם של הסוחרים שנדדו עד לפאתי מזרח.

האם אפרים בצלאל, האישיות בעלת המעמד הממלכתי, הכלכלי

והתרבותי, הוצא להורג?

אחת התעלומות בין המצבות והכתובות שנתגלו באפגניסטן עד היום היא מצבתו של השר והטיפסר משה בן אפרים בצלאל. מצבת שיש זו, שגובהה 58 ס"מ ורוחבה 39 ס"מ, היא היחידה במינה הן בעושרה, הן בסגנונה והן בעיצובה. החוקרים מוטרדים בשאלת זמנה המדויק. המצבה הזאת שהייתה בשעתה במוזיאון קאבול אין יודעים מה עלה בגורלה בימי מלחמות האזרחים. ראפ מספר כי אגא ג'אן בחבודי, היהודי האחרון שנותר בעיר באלך, סיפר לו כי כתובת זו נתגלתה סמוך לקנדאהר לפני כמה עשרות שנים והובאה משם למוזיאון קאבול. מצבה זו היא ב'צריך עיון' ובחינה נוספת עד שנגלה מצבות בסגנון דומה באזור או באזורים אחרים במרחב, שאולי היא הייתה בית היוצר משם הועברה לקנדאהר. בינתיים היא משמשת עדות היסטורית, תרבותית ולשונית.

המצבה העשויה שיש, מסותתת בסגנון הערבסקה. האותיות שעליה הן אשוריות בולטות, שלא כבשאר כתובות, החקוקות על שברי אבני בזלת שחקוקות עליהן אותיות בכתב עברי-מזרחי. הכתובת כולה עברית והיא שואבת בעיקר מן המקרא. הטקסט מחורז. הדימויים לקוחים מעולמם של סוחרים כמו: 'ויפקד שטר יומו'. מן הכתובת נותרו שש-עשרה שורות וחצי בלבד. סיומו של כל חרוז מסומן בנקודה עילית.

הכתובת פוענחה על-ידי ראפ בצורה משובשת וללא התייחסות למקורות העבריים של הנוסח, שמן הסתם יכולים ללמדנו על המקורות העבריים שהיו מוכרים לקהילה ובעקיפין אולי לקבוע את שייכותם לקראים, שפעלו וחיו באזור זה, או ליהדות הנורמאטיבית הסמוכה על שולחנן התורני של ישיבות בבל.

הכתובת המוקדשת ל'השר והטפסר המ' משה בן אפרים בצלאל', מצביעה שהנפטר היה יהודי בעל עמדה ממלכתית בכירה ובעל מעמד בכיר בקהילתו, שהצטיין בנכסי חומר ורוח. עובדה היא שהחברה היהודית שבה חי ופעל יכולה היתה להוציא מתחת ידה מצבה המעידה על חיים יהודיים עשירים בחבל ארץ זה.

מקום המצבה הוא אחיו של הנפטר (שורה 16), שמת ללא עת ובמפתיע וייתכן שנרצח או הוצא להורג (שורות 7, 13-14). במותו הותיר אחריו את אביו אפרים בצלאל (שורה 16) ואת צאצאיו (שורה 6, 14), המצביע על גיל ביניים לא מבוגר מדי ולא צעיר מדי).

וזו לשון הכתובת:

- 1 נ ב ג ע
- 2 הציון הלז זרע קודש
- 3 [מצב]תה הבחור הנח[מד] השר
- 4 והטפסר המ' משה בן אפרים בצלאל
- 5 אל אלקים אעתיר נפשו בטוב תלין.
- 6 וזרעו לעד י[כו]ן במעלות עולין.
- 7 יום צרה ותוכחה ונאצה " יום עברה וזעם
- 8 ורצצה" יום נפל [בר]וש" הפך ללענה ורוש"
- 9 יום שהורד גאונו" כי עלו קמשוננו" יום
- 10 שנפטר מבית עולמו" ויפקד שטר יומו"
- 11 מחמדת יקרים" ותפארת בחורים שמו הנל'
- 12 בראש חודש אדר נשלם תאותו" באחד
- 13 בשבת כי בא עיתו" חלחלה אחזתו ורעדה
- 14 כי בא יום הפקודה" ואת נטש את בניו ואת
- 15 ביתו" והלך כרצון הבורא אותו" ועזב את
- 16 [בית] אביו ביגון ואנחה" אוי לי על אחי אחה
- 17 ...[בנפ]ש מרה" חנה

פירוש:

- 1 נ ב ג ע - נוחו בגן עדן. ראפ רואה בראשי התיבות האלה גם כגימטריה של

שנת הפטירה, לפי מניין בריאת העולם. בחישוב לפרט קטן מתקבל השנה ה'קכה, והתאריך העברי הוא: יום שבת א' באדר ה'קכה (25.1.1365). ראפ תרגם את 'אחד בשבת' כ-Samstag – שבת ולא הבחין כי בשורות 12-13 מוזכר אחד בשבת (ובפרסית 'יק שבת'), שהוא כמובן יום ראשון (ראה: תענית כט, ב). מכאן שחשבונו של ראפ אינו עומד במבחן. אותה שנה הייתה גם שנה מעוברת, וחזקה על בעלי המצבה שהיו מציינים במפורש אם מדובר באדר ראשון או באדר שני, שחל ביום שני בשבוע (24.2.1365). כל המצבות שנתגלו באפגניסטן מתוארכות לפי מניין השטרות ובכולן השנה צמודה ליום בשבוע, ליום בחודש ולשם החודש. סביר להניח שראשי התיבות הנל' (שורה 11), שאינם תורמים למשפט או לחרוז, מתאימים יותר לשנת הפטירה לפרט גדול: ה'פ, שהיא שנת 1320, שהייתה שנה לא מעוברת. ראש חודש אדר חל בימים שני ושלישי (12/11 בפברואר 1320). תאריך זה בא בחשבון אם הנפטר הלך לעולמו בשעות הערב של יום ראשון, שאז מונים לפי התאריך שלמחרת.

3-2 הציון הלז – על-פי הכתוב במלכים ב כג, יז: זרע קודש – על-פי ישעיהו ו, יג: 'זרע קודש מצבתה'.

4-3 השר והטפסר – שר השרים, אדם נכבד, נגיד. לפי ירמיהו מא, כז: 'פקדו עליה טפסר' במשמע של שר ונגיד. נגזר מן 'תפתיא' ומן 'שר'.

4 הז' - ראפ מפענח 'הוד מלכותו'. סביר להניח 'המנוח'. משה בן אפרים בצלאל – השם 'בצלאל' או בקיצורו 'בצל' רווח כשם משפחה אצל יהודי פרס ואפגניסטן עד ימינו. ראה תעודה מסוכות תרי"ז (1856), בחתימת בנימין בן כה"ר גאני יצ"ו בצל חזק. אצל: בן צבי, מחקרים, עמ' 331. ראה גם נצר: קהילת האנוסים במשהד, עמ' 142.

5 אל אלקים אעמיר – אתפלל, לפי שמות ה, ה; נפשו בטוב תלין – לפי תהלים עח, מט.

6 זורעו לעד יכון – לפי תהלים קב, כט, משלי כט, יד; במעלות עולין – כוכבם יתנשא מעלה מעלה.

7 יום צרה ותוכחה ונאצה – על-פי מלכים ב יט, ג. אולי מרמז על סופו הטראגי של הנפטר.

8 ורצה – מן המקורות הייתה מתבקשת כאן המילה 'וצרה' אך המחבר ביקש שלא לחזור על שורה 7. ורצה במובן של 'שבר, נפיץ'; יום נפל [בר]וש – לפי 'הילל ברוש כי נפל ארוז' (זכריה יא, ב); הפך לענה ורוש – צירוף של 'ההופכים ללענה משפט' (עמוס ו, יב) ושל 'ומרודי לענה וראש' (איכה ב, יח).

9 יום שהורד גאווו – לפי זכריה י, יא: יום שהורד מכס שלטונו. השווה עם שורות 7-8. כי עלו [צריך להיות: עלה] קמשונו – עלו קוצים על קברו. בחינת: 'עלו עשבים בלחיי' (ירושלמי תענית סח, ד).

10 בית עולמו – כינוי מליצי לקבר המת: 'הלך האדם אל-בית עלמו' (קהלת יב, ה, ויקרא רבה יב, תוספתא ברכות ג, כד). ויפקד שטר יומו – צירוף זה מצביע מן

- הסתם על מונח שגור בקהילת סוחרים במשמע שהגיע יום פרעון השטר, וכאן:
יום המיתה, שהוא כאמור בהושע ט, ז: 'באו ימי הפקודה, באו ימי השילם'.
11 *מחמדת יקרים ותפארת בחורים – על-פי יחזקאל כו, ו; משלי כ, כט. שמו – בא להתחרז עם ינו, אך אינו תורם דבר. אולי טמון כאן מרכיב של השנה. הנל' – ראשי התיבות האלה אינם מתחרזים. אולי הנפטר לעולמו, אך נראה כי מדובר בשנת הפטירה (ועיין לעיל, פירוש לשורה 1).*
12 *נשלם [צריך להיות: נשלמה] תאותו – לפי קוהלת רבא א, לד, ג, ב: 'אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאותו בידו'.
13 *כי בא עיתו – הגיע זמן פטירתו, לפי קוהלת ז, יז: 'למה תמות בלא עתך'.
*הלחלה אחותו ורעדה – על-פי תהלים מח, ז ויחזקאל ל, ט.
14 *כי בא יום הפקודה – יום המיתה (ראה שורה 10).
15 *והלך ברצון הבורא אותו – רמז לעקידת יצחק. 'רצון' – במובן של קורבן, לפי מלאכי ב, יג: 'ולקחת רצון מידכם'.*****

16 *אוי לי על אחי – לפי מלכים א יג, ל; ירמיה כב, יח. המחבר או יוזם המצבה היה אחיו של הנפטר.*

17 *כאן שבורה המצבה. לדעת ראפ נראה שזו סופה או כמעט סופה של המצבה.*

המסורות העקשניות של העם האפגני באשר למוצאו היהודי, שעליהן עמדו נוסעים ואינפורמנטים ואף נכללו בספרי היסטוריה אפגניים החל מן המאה הט"ז, מקורן אולי בתקופה זו (מאות שלוש עשרה-ארבע עשרה) של טמיעה יהודית בין שבטים אפגניים. הכתובת המובאת להלן, שפורסמה על-ידי ראפ, יוצאת דופן מבחינות רבות.

מצבות עבריות קדומות מאפגניסטן

ידיעותינו על הקהילות היהודיות שברמת איראן מימי הביניים אינן עשירות. המקורות העבריים, הערביים והפרסיים בני התקופה עוסקים ביהודים רק בקיצור נמרץ ובעיקר על בסיס אנקדוטי, להוציא אולי את התייחסותו של רב סעדיה גאון לחייו הבלכי.

המקורות הממשיים מסווגים לשתי קבוצות:

3. מקורות שבכתב.

4. מציבות קבורה.

הכתובת הקדומות ביותר שנתגלתה עד כה והמצביעה על נוכחות יהודית היא כתובת סלע שנתגלתה על דרך המשי בטאנג-י אזאו שבאפגניסטן. מדובר באזור שומם על דרך המשי שבין הראת לקאבול, במרכז ההררי של מערב אפגניסטן, סמוך ליישוב צ'ישט (25 ק"מ דרומית לג'אם). במקום קיים מעבר הרים הנושא את השם 'טאנג-י-אזאו' (נתיב הייסורים). הנינג מייחס את הכתובת לשנים 752-753 לספירה. ראפ מאחר את הכתובת לד' אלול ס' לבריאת העולם וכך מגיע הוא ל-20 באוגוסט 1300. למעט המצבה שאותה ננתח בהמשך, כל המצבות הקדומות מתוארכות לפי מניין השטרות, שאותו מונים מאז שנת 312 לפני הספירה, הפענוח של ראפ מוטל בספק. התעודה הקדומה ביותר בפרסית-יהודית נמצאה בגניזה הקהירית והיא נחשבת לאחד השרידים הקדומים של השפה הפרסית בכלל.

הוכחה לקיומה של קהילה יהודית אנו מוצאים במציבות קבורה מן המאה השלוש-עשרה שנמצאו בבית עלמין יהודי קדום בפירו-קו (Firuzku) בירתם של סולטני גור (Gur), הקרויה בימינו ג'אם. יישוב זה, הנמצא כ-250 ק"מ מזרחית לעיר הראת על האפיק של הארי רוד, נשען על ישיבות בבל ובעיקר ישיבת פומבדיתא, קיים חיים יהודיים תוססים שכללו בתי כנסת, בתי מדרשות, ישיבות ומוסדות קהילתיים וארגוניים. נוסח המצבות מעיד על חיים יהודיים שהתקיימו במקום במשך 210 שנים. המצבה הקדומה ביותר בבית העלמין הזה שנתגלתה עד כה היא משנת 1324 לשטרות (20 בדצמבר 1012) והמאוחרת ביותר היא של ראש הקהילה דויד שאה, שהלך לעולמו ביום ראשון, ה' באלול 1557 (19 באוגוסט 1249) – 27 שנים לאחר הפלישה המונגולית. אם לא יתגלו מציבות מאוחרות יותר תהיה זאת עדות להיעלמה של הקהילה היהודית באפגניסטן במועד האמור, כנראה בשל חיסול פיסי, הגירה, הגליה או המרה. בין המצבות לא נתגלו מצבות של נשים או ילדים וכנראה גם לא של פשוטי עם. תופעה זו רווחה באפגניסטן עד הדורות האחרונים. מרבית הקברים היו ללא מצבה והסתפקו בתלולית עפר. בין התארים של בעלי המצבות נמצאו תארים המוכרים לנו מבבל: 'אלוף [בתורה]', 'ראש הסדרנות' – 'ריש סידרא' (ראש הסדר) כלומר ראש ישיבה. רווח גם התואר 'חכם', 'מלמד'. התואר 'זקן' או 'ישיש', אינם מצביע על גיל אלא על חכמתו של האיש. במצבה מס' 21 מופיעים ברצף התארים הבאים: 'הישיש הנבון החכם היקר החתן הירא התגר', 'ראש הכנסא' (בית הכנסת), 'ראש הקהל' 'עזרת הקהל' ו'נשיא'. גם בדורות האחרונים מצאנו בקהילות אפגניסטן, בוכרה ואיראן, הבחנה בין המנהיג הרוחני של הקהילה לבין ה'נפיל' או ה'כלאנתר', שייצג את הקהילה בפני השלטונות וגבה מסים מן הקהילה.

בהיותה מושבה של סוחרים על חלק מן המצבות מופיע התואר 'תגר'. האזור מוכר גם בשם 'מושבת הסוחרים של בצרה', המצביע על מקורם של הסוחרים שנדדו עד לפאתי מזרח.

האם אפרים בצלאל, האישיות בעלת המעמד הממלכתי, הכלכלי

והתרבותי, הוצא להורג?

אחת התעלומות בין המצבות והכתובות שנתגלו באפגניסטן עד היום היא מצבתו של השר והטיפסר משה בן אפרים בצלאל. מצבת שיש זו, שגובהה 58 ס"מ ורוחבה 39 ס"מ, היא היחידה במינה הן בעושרה, הן בסגנונה והן בעיצובה. החוקרים מוטרדים בשאלת זמנה המדויק. המצבה הזאת

שהייתה בשעתה במוזיאון קאבול אין יודעים מה עלה בגורלה בימי מלחמות האזרחים. ראפ מספר כי אגא ג'אן בחבודי, היהודי האחרון שנותר בעיר באלך, סיפר לו כי כתובת זו נתגלתה סמוך לקנדאהר לפני כמה עשרות שנים והובאה משם למוזיאון קאבול. מצבה זו היא ב'צריך עיון' ובחינה נוספת עד שנגלה מצבות בסגנון דומה באזור או באזורים אחרים במרחב, שאולי היא הייתה בית היוצר משם הועברה לקנדאהר. בינתיים היא משמשת עדות היסטורית, תרבותית ולשונית.

המצבה העשויה שיש, מסותתת בסגנון הערבסקה. האותיות שעליה הן אשוריות בולטות, שלא כבשאר כתובות, החקוקות על שברי אבני בזלת שחקוקות עליהן אותיות בכתב עברי-מזרחי. הכתובת כולה עברית והיא שואבת בעיקר מן המקרא. הטקסט מחורז. הדימויים לקוחים מעולמם של סוחרים כמו: 'ויפקד שטר יומו'. מן הכתובת נותרו שש-עשרה שורות וחצי בלבד. סיומו של כל חרוז מסומן בנקודה עילית.

הכתובת פוענחה על-ידי ראפ בצורה משובשת וללא התייחסות למקורות העבריים של הנוסח, שמן הסתם יכולים ללמדנו על המקורות העבריים שהיו מוכרים לקהילה ובעקיפין אולי לקבוע את שייכותם לקראים, שפעלו וחיו באזור זה, או ליהדות הנורמאטיבית הסמוכה על שולחנן התורני של ישיבות בבל.

הכתובת המוקדשת ל'השר והטפסר המ' משה בן אפרים בצלאל', מצביעה שהנפטר היה יהודי בעל עמדה ממלכתית בכירה ובעל מעמד בכיר בקהילתו, שהצטיין בנכסי חומר ורוח. עובדה היא שהחברה היהודית שבה חי ופעל יכולה היתה להוציא מתחת ידה מצבה המעידה על חיים יהודיים עשירים בחבל ארץ זה.

מקים המצבה הוא אחיו של הנפטר (שורה 16), שמת ללא עת ובמפתיע וייתכן שנרצח או הוצא להורג (שורות 7, 13-14). במותו הותיר אחריו את אביו אפרים בצלאל (שורה 16) ואת צאצאיו (שורה 6, 14), המצביע על גיל ביניים לא מבוגר מדי ולא צעיר מדי).

וזו לשון הכתובת:

- 1 נ ב ג ע
- 2 הציון הלז זרע קודש
- 3 [מצב]תה הבחור הנח[מד] השר
- 4 והטפסר המ' משה בן אפרים בצלאל
- 5 אל אלקים אעתיר נפשו בטוב תלין.
- 6 וזרעו לעד י[כו]ן במעלות עולין.
- 7 יום צרה ותוכחה ונאצה " יום עברה וזעם
- 8 ורצצה" יום נפל [בר]וש" הפך ללענה ורוש"
- 9 יום שהורד גאונו" כי עלו קמשונו" יום
- 10 שנפטר מבית עולמו" ויפקד שטר יומו"
- 11 מחמדת יקרים" ותפארת בחורים שמו הנל'
- 18 בראש חודש אדר נשלם תאומו" באחד
- 19 בשבת כי בא עיתו" חלחלה אחזתו ורעדה
- 20 כי בא יום הפקודה" ואת נטש את בניו ואת

- 21 ביתו" והלך כרצון הבורא אותו" ועזב את
 22 [בית] אביו ביגון ואנחה" אוי לי על אחי אחה
 23 ...[בנפ] ש מרה" חנה

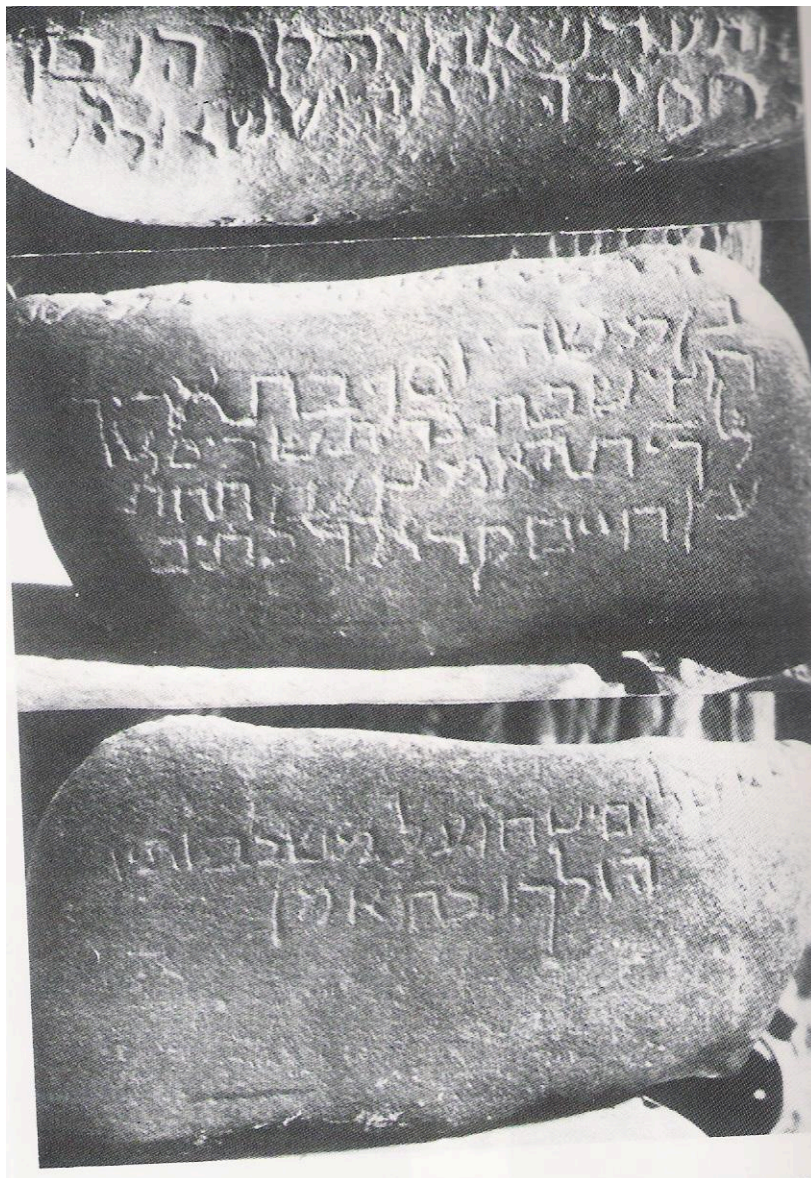
פירוש:

- 1 נ ב ג ע - נוחו בגן עדן. ראפ רואה בראשי התיבות האלה גם כגימטריה של שנת הפטירה, לפי מניין בריאת העולם. בחישוב לפרט קטן מתקבל השנה ה'קכה, והתאריך העברי הוא: יום שבת א' באדר ה'קכה (25.1.1365). ראפ תרגם את 'אחד בשבת' כ-Samstag – שבת ולא הבחין כי בשורות 12-13 מוזכר אחד בשבת (ובפרסית 'יק שבת'), שהוא כמובן יום ראשון (ראה: תענית כט, ב). מכאן שחשבונו של ראפ אינו עומד במבחן. אותה שנה הייתה גם שנה מעוברת, וחזקה על בעלי המצבה שהיו מציינים במפורש אם מדובר באדר ראשון או באדר שני, שחל ביום שני בשבוע (24.2.1365). כל המצבות שנתגלו באפגניסטן מתוארכות לפי מניין השטרות ובכולן השנה צמודה ליום בשבוע, ליום בחודש ולשם החודש. סביר להניח שראשי התיבות הנל (שורה 11), שאינם תורמים למשפט או לחרוז, מתאימים יותר לשנת הפטירה לפרט גדול: ה'פ, שהיא שנת 1320, שהייתה שנה לא מעוברת. ראש חודש אדר חל בימים שני ושלישי (12/11 בפברואר 1320). תאריך זה בא בחשבון אם הנפטר הלך לעולמו בשעות הערב של יום ראשון, שאז מונים לפי התאריך שלמחרת.
- 2-3 הציון הלז – על-פי הכתוב במלכים ב כג, יז: זרע קודש – על-פי ישעיהו ו, יג: 'זרע קודש מצבתה'.
- 3-4 השר והטפסר – שר השרים, אדם נכבד, נגיד. לפי ירמיהו מא, כז: 'פקדו עליה טפסר' במשמע של שר ונגיד. נגזר מן 'תפתיא' ומן 'שר'.
- 4 הל – ראפ מפענח 'הוד מלכותו'. סביר להניח 'המנוח'. משה בן אפרים בצלאל – השם 'בצלאל' או בקיצורו 'בצל' רווח כשם משפחה אצל יהודי פרס ואפגניסטן עד ימינו. ראה תעודה מסוכות תרי"ז (1856), בחתימת בנימין בן כה"ר גאני יצ"ו בצל חזק. אצל: בן צבי, מחקרים, עמ' 331. ראה גם נצר: קהילת האנוסים במשהד, עמ' 142.
- 9 אל אלקים אעתי – אתפלל, לפי שמות ה, ה; נפשו בטוב תלין – לפי תהלים עח, מט.
- 10 וזרעו לעד יכון – לפי תהלים קב, כט, משלי כט, יד; כמעלות עולין – כוכבם יתנשא מעלה מעלה.
- 11 יום צרה ותוכחה ונאצה – על-פי מלכים ב יט, ג. אולי מרמז על סופו הטראגי של הנפטר.
- 12 ורצצה – מן המקורות הייתה מתבקשת כאן המילה 'וצרה' אך המחבר ביקש שלא לחזור על שורה 7. ורצצה במובן של 'שבר, נפץ'; יום נפל [בר]וש – לפי 'הילל ברוש כי נפל ארז' (זכריה יא, ב); הפך לענה ורוש – צירוף של 'ההופכים ללענה משפט' (עמוס ו, יב) ושל 'ומרודי לענה וראש' (איכה ב, יח).

- 9 *יום שהורד גאונו* – לפי זכריה י, יא: יום שהורד מכס שלטונו. השווה עם שורות 7-8. כי עלו [צריך להיות: עלה] קמשונו – עלו קוצים על קברו. בחינת: 'עלו עשבים בלחי' (ירושלמי תענית סח, ד).
- 13 *בית עולמו* – כינוי מליצי לקבר המת: 'הלך האדם אל-בית עלמו' (קהלת יב, ה, ויקרא רבה יב, תוספתא ברכות ג, כד). *ויפקד שטר יומו* – צירוף זה מצביע מן הסתם על מונח שגור בקהילת סוחרים במשמע שהגיע יום פרעון השטר, וכאן: יום המיתה, שהוא כאמור בהושע ט, ז: 'באו ימי הפקודה, באו ימי השילם'.
- 14 *מחמדת יקרים ותפארת בחורים* – על-פי יחזקאל כו, ו; משלי כ, כט. שמו – בא להתחרז עם *יומו*, אך אינו תורם דבר. אולי טמון כאן מרכיב של השנה. הלל – ראשי התיבות האלה אינם מתחרזים. אולי הנפטר לעולמו, אך נראה כי מדובר בשנת הפטירה (ועיין לעיל, פירוש לשורה 1).
- 15 *נשלם [צריך להיות: נשלמה] תאותו* – לפי קהלת רבא א, לד, ג, ב: 'אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאותו בידו'.
- 13 *כי בא עיתו* – הגיע זמן פטירתו, לפי קהלת ז, יז: 'למה תמות בלא עתך'.
- חלחלה אחוזו ורעדה* – על-פי תהלים מח, ז ויחזקאל ל, ט.
- 14 *כי בא יום הפקודה* – יום המיתה (ראה שורה 10).
- 15 *והלך ברצון הכורא אותו* – רמז לעקידת יצחק. 'רצון' – במובן של קורבן, לפי מלאכי ב, יג: 'ולקחת רצון מידכם'.
- 16 *אוי לי על אחי* – לפי מלכים א יג, ל; ירמיה כב, יח. המחבר או יוזם המצבה היה אחיו של הנפטר.
- 17 *כאן שבורה המצבה. לדעת ראפ נראה שזו סופה או כמעט סופה של המצבה.*
- המסורות העקשניות של העם האפגני באשר למוצאו היהודי, שעליהן עמדו נוסעים ואינפורמנטים ואף נכללו בספרי היסטוריה אפגניים החל מן המאה הט"ז, מקורן אולי בתקופה זו (מאות שלוש עשרה-ארבע עשרה) של טמיעה יהודית בין שבטים אפגניים. הכתובת המובאת להלן, שפורסמה על-ידי ראפ, יוצאת דופן מבחינות רבות.

מצבת השר והטפסר הז' משה בן אפרים בצלאל (1320?)

מצבה (3 חלקים) על קברו של אלישע בן משה מפירוז-קו,
 מיום כ"ד בתשרי 1510 למניין השטרות – 26.9.1190

מצבת השר והטפסר משה בן אפרים בצלאל משנת 1320 (?)

שנתיים באפגניסטן (1928-1930)

זיכרונותיו של נפתלי אברהמוב, מורה עברי מארץ-ישראל*

פירש והוסיף הערות והקדמה

בן-ציון יהושע-רז

תעודה מאלפת על הקהילה היהודית באפגניסטן בין השנים 1928-1930 הותיר בידינו נפתלי אברהמוב, צעיר יהודי ממוצא אפגאני, שנענה לאתגר שהציב המלך הרפורמטור אמאן אללה ח'אן [אֶמְנוּלָה ח'אן]¹ בפני מורים מהמערב ויצא לשנות את פני החינוך השמרני של יהודי אפגניסטן.

הוא יצא מהארץ ביום 27 באוגוסט 1928 והגיע לעיר הראת ברכב כעבור 34 ימים – ביום א' דחול-המועד של סוכות תרפ"ט (13 בספטמבר 1928).

נפתלי אברהמוב נולד ביום ז' בכסלו תרס"ו (5 בדצמבר 1905) בעיר הראת שבאפגניסטן לאביו יעקב ולאמו שרה לבית דויד. בילדותו הגרה משפחתו לעיר מְרָב, כיום מארי, בטורקמניסטן שבחבר העמים. בשנת 1913 עלתה משפחתו לארץ-ישראל והתיישבה בירושלים. נפתלי התחנך בירושלים והוסמך כמורה בבית-המדרש למורים העברי בירושלים, מיסודו של דויד ילין.

רבני העדה וקברניטיה באפגניסטן לא ראו בעין טובה את הצעיר גלוי הראש וגלוח הזקן, שלדעתם בא לכרסם במעמדה של ההנהגה המסורתית ולפגוע בדפוס החינוך שמקדמת דנא. הצלחתו של המורה נפתלי עם הנוער הדביקה בו תוויות של מסית ומדיח ומולא אשר גרג'י, רבה הראשי של העדה, שהיה בן בית אצל מושל הראת איברהים ח'אן, הביא את העניין להכרעתו של המושל. לאכזבתו של הרב פסק המושל לטובת הצעיר והרפורמות החינוכיות שלו. לאחר ביקורו הראשון של הצעיר בארמונו של המושל איברהים ח'אן (דודו של המלך הרפורמטור), נזף בו מולא אשר גרג'י משום שלדעתו נפתלי אברהמוב לא נהג לפי כללי הנימוס המקובלים במיפגש שבין נתין או אורח לבין המושל הנסיך. לטענתו, נפתלי לא היה כנוע במידה מספקת ואף עמד זקוף-קומה בפני המושל².

צעירי העדה שהתחנכו אצל נפתלי אברהמוב זכרו לו חסד ידיעתם בלשון העברית המודרנית. הוא הצליח לתרגם למענם את 'ירושלים' [כינויה של ארץ-ישראל בפי

יהודי אפגניסטן] השמימית, שאליה התפללו ואליה ערגו, לארץ-ישראל חלוצית הבונה שממות וממתינה ליהודים שיבואו בשעריה וייעשו לבניינה. תלמידיו בעיר הראת למדו

¹ אמאן אללה ח'אן (1892-1960) אמיר אפגניסטן (1919-1926) ומלכה (1926-1929). השיג עצמאות לארצו ושחרר אותה מן הכיבוש הבריטי (1919) ועשה את ארצו לממלכה (1926). בהשפעתם של אתא תורכ וריזא שאה פהלאווי, ביקש להכניס רפורמות מערביות בארצו, למורת רוחם של כוהני הדת. במרד שפרץ בשנת 1929 נאלץ לברוח על נפשו ומצא מקלט בשווייץ. [ראה דופרי-1980, עמ' 441-457; יהושע-רז, עמ' 176-183].

² ראה יהושע-רז, עמ' 176-177, 439-440.

ציונות וידעו לשיר את שירי ארץ-ישראל. השפעתו על הצעירים בשנתיים ששהה שם הייתה עצומה. לימים אף מרדו חלקם בהנהגה הוותיקה, ששמה מכשולים בדרכם של בני הקהילה שביקשו לעלות לארץ-ישראל כאיש אחד.

אברהמוב התחייב לשרת כמחנך בקהילה היהודית בהראת במשך חמש שנים, אולם המהפכה שהתחוללה באפגניסטן בשנת 1930 והדחתו של המלך הרפורמטור אמאן אללה ח'אן, אילצה אותו לברוח על נפשו כעבור שנתיים בלבד (1928-1930) מעבר לגבול האיראני מחשש שהמורדים ייפגעו בו. לאחר שחצה את הגבול שימש במשך כמה שנים מורה ומחנך ברשת 'כל ישראל חברים' (אליאנס) באיראן ובדפי יומנו מאותה תקופה, השמורים אצל בתו, עולה נימת ביקורת כלפי ראשי אליאנס באיראן.

עם שובו לארץ השתלם נפתלי אברהמוב בשפות אירופיות ובמסחר והיה מחלוצי התעופה בארץ-ישראל. הוא ייצג בארץ את חברת ק.ל.מ. ומשנת 1935 ייצג את החברה המצרית 'מיצר אירליינס', שקישרה בין ארץ-ישראל למדינות ערב השונות. במלחמת העצמאות סייע בהעברת המטוסים הראשונים מצ'כוסלובקיה³.

זיכרונותיו של אברהמוב עשירים בחומר רקע על יהודי אפגניסטן, על מצב היהודים בימי מהפכה ועל החברה האפגאנית וקורותיה בימיו. למרות שחינוכו היה מתקדם ואורח חייו מערבי, אין הוא מביט בקהילת האם של יהודי אפגניסטן מגבוה אלא רואה את עצמו חלק מן הקהילה. עם זאת, הוא בוחן תופעות שונות בכלים מערביים שרכש. אין הוא עושה אידיאליזציה של ההווה המקומית, גם אם היא קשה בעיני מי שהגיע ממרחקים, אלא מתאר הוא את נתחי החיים על יופיים ועל כיעורם.

מעניני הפקוחות של נפתלי אברהמוב לא נעדר דבר. במרכז זיכרונותיו עומדת פעילותו החינוכית (סעיפים ו-י, כג). פרקים אחרים מתייחסים לקהילה ולהנהגתה (ב, כג); הנהגת המדינה האפגאנית, העם האפגאני ויחסו ליהודים (ב, כב, כד, מא, נה); עלילות דם ואנטישמיות בהשראה פאן-ערבית ופאן איסלאמית (נו-נח); המבנה הפוליטי והשבטי כגורם למהפכות (כא, כח-לב, לז, מ, מב-מד); ענישה ונקמת דם (לה-לו); דיוקן של הקהילה בימי פוגרום (לט-מ); מחזור השנה ומחזור חיי אדם ומנהגיהם (ד-ה, כד-כו, מד); רפואה עממית ומאגיה (ד, יא-יח, כו); גורמי תמותה ומגיפות (יח-כ); מוצאם של יהודי אפגניסטן ושל שבטי ישראל האובדים (מו-נא); הכנסת אורחים בקהילה (ה, נב); המוסיקה האפגאנית ומקורותיה (כו). זאת תעודה חשובה ביותר להבנת חיי היהודים באפגניסטן בראשית המאה העשרים.

אברהמוב ממשיך, למעשה, את מפעלו המיוחד של מולא מתתיה גרג'י, שבימונו 'קורות זמנים' הביא תיאור כרונולוגי מן השנים תקצ"ט - תרע"ו (1839-1903)⁴. גרג'י

³ ראה יהושע-רז, עמ' 176-177, 439-440.

⁴ ראה גרג'י-מסעות; גרג'י-קורות זמנים.

התייחס לאירועים ברמה כללית של מדינה וקהילה, אברהמוב מביא תיאורים בעיניו של 'כתב-שטח'. הראיה המיוחדת של צעיר החוזר אל מחוזות ילדותו מוסיפה לכתובתו רבדים נוספים גם של תיאור עולם של אמונות ודעות ופולקלור מקומי תוסס. השנים שחי הרחק מן האזור הטביעו בו חותם רחוק כל כך מנופי מולדתו. ביקורתו של אברהמוב היא רק כלפי מי שניסה לנשל אותו ולמנוע ממנו להכניס רפורמה בחינוך היהודי ולשרש אמונות תפלות כגון פחד מפני שדים. אין הוא מלגלג על קהילתו אלא מרחם. ההפגנות שהוא עורך נגד האמונה בשדים כללו לחרדתם של בני הקהילה, ביקורי לילה בבתי קברות ובבתי-כנסת. הוא אכל 'זבחי מתים' שהוצבו בבית המרחץ כדי שבביקורם הלילי יסעדו את ליבם ויושיעו חולים ואומללים. הוא אכל זבחי מתים מבלי שיאונה לו כל רע. הוא מקבל בקהילה מעמד של עושה ניסים. כמי שהגיע מירושלים הוא מוגן מפגיעת שדים ובני הקהילה מיחסים לו כוחות מאגיים לסלק את רוחה של לילית שנכנסה לגופה של אשה בת שבע עשרה שכבר היו לה ארבע לידות.

הניסיון לעשות רפורמה חינוכית ומחשבתית בתפיסת עולמה של קהילה שמרנית, שהוא בשר מבשרה, היא שהריצה את הצעיר בן ה-23 מירושלים ולמרות הזמן הקצר הוא מצליח להחדיר רוח חדשה של קידמה ומרד בדור הצעיר⁵.

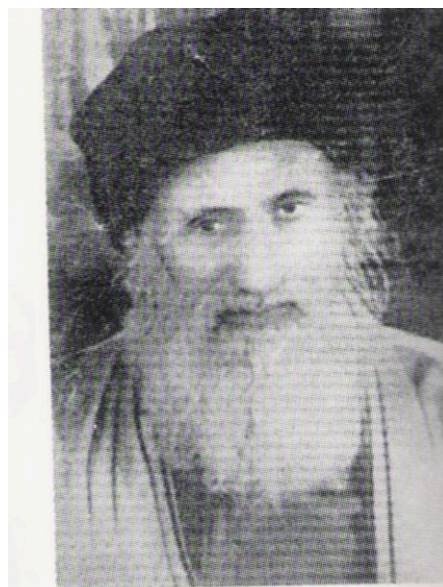
יומנו של נפתלי אברהמוב הוא תעודה אוטנטית בעלת חשיבות של עד ראיה ושמיעה, בעל יכולת ניתוח, משנים הרות גורל בתולדות יהודי אפגניסטן.

נפתלי אברהמוב הלך לעולמו בתל-אביב ביום כ"א באדר תשכ"ח (21 במארס 1968).

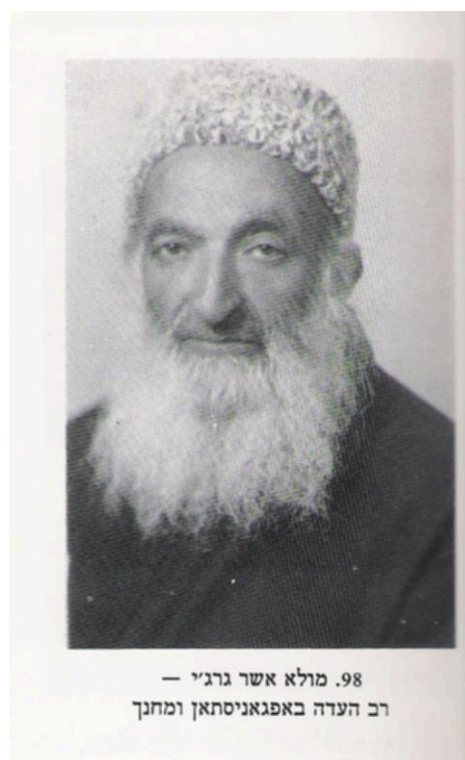
⁵ כניוס של יוצאי אפגניסטן שארגנה המחלקה ליוצאי ארצות המזרח בהסתדרות הכללית ביום 3 באפריל 1950, נפגש נפתלי אברהמוב בתלמידי לאחר עשרים שנים. הם עלו בינתיים לארץ והתערו בה. במפגש סיפר אברהמוב על עבודתו החינוכית ועל הוראת עברית מודרנית בעיר הראת.

אמנואלה ח'אן (1.6.1892-25.4.1960)

מולא מתתיה גר'י
מנהיג רוחני, כרוניקן, מחנך, יוצר
הראת כ"ו בכסלו תר"ה (1845) –
ירושלים י"ד בכסלו תרע"ה (1917)

98. מולא אשר גר'י –
רב העדה באפגאניסתאן ומחנך

מולא יהושע עמרם
מורה ומחנך מתקדם

נפתלי אברהמוב, מורה באפגניסטן
(1928-1930)

שנתיים באפגניסטן

יומן

מאת נפתלי אברהמוב

א. המסע מארץ-ישראל

צעיר בחיים וחסר נסיונות התקשרתי בשנת 1928 עם ממשלת אמאן אללה [אמנולה ח'אן], מלך אפגניסטן המתקדם, לשמש מורה לנתינים היהודים^{6א}. בדרכים וכבישים מימי בראשית עברתי במכוניות מימי מתושלח את ארצות סוריה ועיראק, חציתי את פרס הגדולה לכל רחבה ולבסוף [לאחר] שלושה שבועות של טלטולי נסיעה מפרכת וחילוץ עצמות הגעתי בערב חג הסוכות [תרפ"ט – 28 בספטמבר 1928] לגבול הצפון של מחוז חפצי,

^{6א} המלך אמאן אללה, הרפורמטור האפגני, נסחף לרעיון קידומה של המדינה בעקבות אתא תורכ. לצד חידושי הטכנולוגיה, חינוך מודרני לבנים ובנות, אימץ המלך סממנים חיצוניים. הוא דרש מן הגברים להסיר את הטורבנים ולחבוש מגבעת אירופית. מן הנשים דרש להסיר את ה'בורקה' ואת הרעלה שכיסו את פניהן. אברהמוב היה המורה היהודי היחיד.

לפתחו של 'אשלאם קלעה' [מבצר האסלאם], מבצר זה הוא אחד מתשע מאות תשעים ותשעה המבצרים שנבנו לכל אורך גבולותיה של פרס במאה החמש עשרה בפקודתו של המלך המפואר שח עבאס הגדול. תשע מאות ותשעים ותשעה המבצרים הללו נועדו בשעתם להגן על גבולות האימפריה הפרסית. כיום משמשים שרידיהם מקום לינה לעוברי-אורח ולבהמתם היגיעים מעמל הדרך הקשה, ששודדים אורבים בה בלילות⁷⁶.

חברי לנסיעה בדרך פרס היו אפגני זקן, עולה רגל החוזר ממכה הקדושה, ושני סוחרים עשירים הנוסעים בעסקיהם ויהודי אחד מגלות אפגניסטאן. לפי חשבוננו צריכים היינו להגיע עוד באותו ערב לעיר הראת, הרחוקה כמאה ועשרים ק"מ מן הגבול, אבל מושל הספך יצא עם אנשיו לצוד ציד. כל היום חכינו לו ובערב כשחזר עיף מן הצייד, שלא עלה יפה, דחה ברוגז את בקשתנו לבדוק את הדרכיות [דרכונים] מיד כדי שנוכל להמשיך את דרכנו בבוקר השכם. רוגז הייתי. לא די שבילינו את זמננו לשוא במקום נידח זה, ועוד עלינו להוציא כאן לשוא את חצי היום השני, אבל הלה השיב בזעף: 'לא אירופה כאן, ולעתיד בחור, שמור את לשונך פן תתחרט...!'

קבלת פנים 'אדיבה' זו בגבול הארץ שהתחייבתי לעשות בה חמש שנות חיים עשתה עלי רושם קשה ומדכא. ולולא השינוי הפתאומי שחל במושל הגבול משראה את הדרכיה הבריטית [דרכון מנדטורי] שלי, דומני שהייתי חוזר מדעתי [חוזר בו] להוסיף לנסוע בארץ 'מתקדמת' זו, אבל הדרכיה חוללה נפלאות. כשראה אותה המושל, שינה את טעמו עד כדי הכנעה ואף פטרני בלא לבדוק את חפצי כמקובל.

נסעתי איפוא הלאה. מפני קלקול המניע במכונה [תקלה במנוע המכונית] הגענו לעיר הראשית [הראת] רק עם ערוב השמש, וכיון שנתנינים זרים אסורים בכניסה בלילה⁸⁷.

⁷⁶ מתוך נתוני הדרכון של אברהמוב, שהמציאה לי בטובה בתו ליאורה, אנו למדים כי הוא עזב את הארץ ביום 27 באוגוסט 1928 והגיע להראת ביום 30 בספטמבר 1928, דהיינו כעבור 34 ימים. לפני המצאת הרכב המוטורי נמשך מסע זה על גבי בהמות ובספינות כ-70 יום ומי שהלך ברגל הגיע למחוז חפצו כעבור חמישה חודשים רצופים (ראה יהושע-רוז, עמ' 258-261; גרג'י-מסעות, עמ' 263-289; מישאל, עמ' 21-22). מצודות השמירה של עבאס הראשון-הגדול (1557-1628) היו לימים לקרוון-סאראיי אכסניות לעוברי אורח, ראה ניימרק, עמ' צח. ניימרק שקדם לאברהמוב בארבעים וחמש שנים מספר: "מימי עבאס שאה, אשר הרבה לבנות בתים כאלה בכל רחבי ארץ פרס, במ ילינו הנוסעים...". על עבאס הראשון 'הגדול' [1557-1628] ומפעלי הבנייה שלו ראה בערך עליו ב- *Encyclopaedia of Islam*, מהדורת 2007, Brill, Leiden.

⁸⁷ בהיותה ארץ מעבר להודו לטשו אליה עיניים מעצמות ומדינות שכנות לאורך כל ההיסטוריה. האפגנים זכרו את הפלישות החוזרות ונשנות של הבריטים מהודו שהובסו על-ידי לוחמים אפגנים עזי רוח. האזור שרץ מרגלים רוסיים ומרגלים בריטיים שלטשו עין על חבל ארץ זה. על מעורבותם של יהודים בריגול הבריטי באזור, ראה פישל-הודו, עמ' 176-203. במרכז הספר פרשת המרגלים

בליתי את הערב [הלילה] בתחנת המכס על גבי חבילות של שטיחים ועורות⁸ מעלים צחנה בלא אוכל ובלא שינה ובבוקר עזבתי את המלון ה'נאה' ב'ברכת הגומל', ובלוויית שוטר יצאתי לבית הרב [מולא אשר גרג'י].

ב. ביקור של חג בבית הרב

הרבנית שתחיה חשבתני לאיזה גוי טרדן⁹ והסבירה לי: 'חג היום, הרב נמצא בבית הכנסת ואי-אפשר לראותו'. בקושי עלה בידי להסביר לה שיהודי אני ובאתי לבלות את החג בסביבתם. משתפסה הרבנית את הענין, הוליכוני מיד בשמחה רבה לבית-הכנסת. אחר התפילה הארוכה הלכתי עם הרב לביתו, בסוכה גדולה ויפה מקושטת בשטיחים ותמונות מארץ הקודש. הסיבוננו על הארץ ורק פתחנו בקידוש והנה נ(ת)מלאה הסוכה אנשים שבאו לבקר את הרב ביום החג¹⁰. מטלטולי הנסיעה הממושכת, שלושה ימים שלמים [האחרונים] בשממון הדרכים בלא אוכל ושנה נחלשתי ביותר. הרגשתי עצמי עיף וחולה, וההמון הגדול והמשונה שנתקבל פתאום בבית הרב והקיפני בשאלות מרובות הנשאלות

היהודים מולא איברהים נתן ואחיו משה, שסיכנו חייהם והונם למען הבריטים, שחררו שבויים בריטיים, אך הבריטים נהגו בהם בכפיות טובה.

⁸ שטיחים, פרוות קרקול ופירות מיובשים היו עיקר הייצוא של אפגניסטן. למרות מספרם הזעום ריכזו היהודים את עיקר ענפי הייבוא והייצוא (ראה יהושע-רז, עמ' 203).

⁹ אברהמוב נחת בבית הרב ביום החג (יום-טוב של גלויות) ועורר תדהמה בהופעתו המערבית. הוא היה מגולח, ממושקף, לבוש כאירופאי, בעל רעמת שיער ובגילוי ראש. הביטויים שבפיו של אברהמוב, כמו 'הרבנית שתחיה' (ראה ביאליק 'תקוות עני') ו'גוי טרדן' (מנדלי ואחרים) מצביעים על מקורות ההשפעה הלשוניים שלו.

¹⁰ בחגים נהגו יהודי אפגניסטן לערוך ביקור חג זה אצל זה ובעיקר אצל רב הקהילה. לביקור קראו היהודים 'מועד פִּינִי' (ביקור של חג). כמנהג המזרח, פרסו על רצפת הבית או הסוכה שטיחים ובני הבית נשענו על כריות קשוחות (דושפ) וישבו בשילוב רגליים מסביב ל'סוֹפְרָה' – מפה פרושה עמוסה כל טוב, ראה יהושע-רז, עמ' 379, 384, 402.

כולן בבת אחת¹²¹¹ יגעני עד מות, שמחתי איפוא לקבל את הצעתו של ראש העדה¹³¹² והלכתי אתו לביתו המרווח והטוב.

כמעט לא נחתי כהוגן ולא החלפתי כוח ושוב תקפוני בשאלות: 'מדוע באת?' ו'יהודי מירושלים למה מגולח זקן הוא?' איך זה נכנסתי לבית-הכנסת במגפים [נעול נעליים]¹⁴¹³? כיצד זה יושב אני גלוי ראש? ומדוע אין אני אוכל בשר (מיגיעת הדרך חליתי בבטני) או שמא חושד אני בשחיטתם חס וחלילה והם הלא מן המהדרים הם, ושחיטתם כשרה אפילו לרבני א"י [ארץ-ישראל].

ג. בין גלותיות לזקיפות קומה

נפטרתי מהם הודות להופעתם של שני שוטרים מזויינים ברובה ושוט, שבאו בתלונה לראש העדה וציוו להביא למשטרה את הנתין הזר [נפתלי אברהמוב] שבא לעיר ולא בא להראות לפני ראש המשטרה כמקובל. למוד ניסיון מן הגבול, סרבתי ללכת למשטרה ביום החג ומסרתי את דרכי [דרכוני] בהודעה שדבר זה יספיק, ואמנע עשה הדבר את פעולתו. אחר חצי שעה בא ראש המשטרה בעצמו באמתלה של בקור אצל הרב ואורחו, והוכיחני בנמוס שביום הראשון לבואי היה עלי להודיע שהריני אחד מן המורים המוזמנים, וחוזק מזה מחובתי להראות לפני המושל בהזדמנות ראשונה.

ראש העדה ויועציו חשבוני תחילה לעובר דרך סתם. משראו שאחד ממורי הממשלה אני, פחד ורחב לבם משמחה, ולאות חסד ואהבה ראו לנכון לתת לי לקח [הוראות התנהגות].

¹²¹¹ אהבתם לארץ-ישראל לא ידעה גבול והצמא לכל שביב מידע לא ידע גבול.

¹³¹² בקהילה היו שתי פונקציות מרכזיות: רב העדה שהיה בעיקרו מנהיג רוחני וראש העדה, ה'כלאנתר' או ה'ווקיל', שהיה נשיא העדה והאחראי על ענייני הקהילה גם בפני השלטונות האפגניים. בתפקיד זה כיהן בדרך כלל איש אמיד שגם קרא וכתב בערבי ויכול היה להתכתב עם השלטונות. הוא היה אחראי על גביית המיסים ושימש איש-קשר בין השלטונות לקהילה ובידו הייתה חותמת שהעניקה לו סמכות. יהודי הקהילה כתבו רק באותיות עבריות-מזרחיות. רב העדה וה'כלאנתר' נהנו מאוטונומיה דתית וקהילתית והיו רשאים לקנוס ולהלקות את מי שהפר את הוראותיהם. מי שנזקק לערכאות של גויים הוחרם. כשרבו הסכסוכים בסוף שנות הארבעים בענייני מקרקעין ורכוש היו שפנו לערכאות גויים אך במקרים רבים הוחזרה העתירה לבירור בתוך הקהילה מתוך כבוד והוקרה של השופטים המוסלמים להנהגה היהודית (ראה יהושע-רוז, עמ' 327, 328, 333, 443).

¹⁴¹³ יהודי אפגניסטן בדומה לעמי המזרח במרכז אסיה נכנסו הביתה יחפים כדי לא להביא את זוהמת הרחוב פנימה. רצפת הבית הייתה מכוסה בדרך כלל בשטיחים. בית-הכנסת האפגאני בראשיתו היה חלל ריק מכוסה שטיחים והמתפללים ישבו בשילוב רגליים כשהם שעונים על 'דושפ' (כר קשיח). לבית-הכנסת נכנסו רק לאחר שהשילו את נעליהם כדי לא להביא למקדש מעט מזוהמת הרחוב. לימים הוכנסו ספסלים ושונו הרגלי הישיבה. ראה יהושע-רוז, עמ' 335-336.

בנימוס ובדרך ארץ כיאות לבקור חשוב כזה. כיצד אשתחווה לנסיך המושל ומתי אנשק לו בידו, ושאעמוד בפנה בידים שלובות כעבד בפני מלכו, ואם אתכבד במקרה בשתיה או בישיבה אסרב בעדינות. מנהגים משונים אלו נשרשרו [השתרשו] בלבבות היהודים בארץ זו, דרך הכנעה שלמה לנסיך ולשריו.

בלוית הרב וראש העדה נכנסתי לבית המושל, אברהים כאן [ח'אן], דודו של המלך היושב בארמון המלכות, ומושל על כל גליל אפגאניסטאן הצפונית [מערבית] עם שלוש מיליונים תושביה. למורת רוחם של מורי ומדריכי לאטיקה [כללי התנהגות] עברתי על כל חוקי הנמוסים שפטמוני בהם. צעדתי ישר אל המושל. הוא פשט לי את ידו, ולתמהונם הגדול לא נשקתי את 'היד הגדולה' וישבתי על הכסא שהורה לי לשבת עליו. הוד נסיכותו התענין בנסיעתי ושאל אם חסר אני דבר מה וכיצד אני מרגיש את עצמי בארץ החדשה. בהמשך דבריו הביע את רצונו: 'אקוה שבעזרת המורים החדשים יתקדמו בנינו ובנותינו כאירופים, הרי אין אנו נופלים מהם במאומה. אמנם יושבי חושך וצלמות התרבות אנו, מפני מושלינו הרוחניים [כוהני הדת] המכבידים את עולם הקשה, אך בעזרת האל ובן אחי המלך [אמנולה ח'אן] נקוה שנצליח בתכניתנו'. וכשיצאתי מעל פניו הוסיף: 'ידעתי שיהודי אתה ומפתבג [מזון לא כשר] שלנו אפשר לא תאכל אך למשתה ודאי תבוא'.

בדרכינו הביתה גלה הרב את אי שביעות רצונו מ'הנהגתי [התנהגותי] המחפירה' בבית המושל. שעברתי על נמוסי החצר המקובלים וחללתי, כביכול, את כבוד המושל הרם. מה שאין כן ראש העדה הבריאה והעשיר¹⁵. הלה דן אותי לכף זכות, ואף נתפעל והתגאה ביהודי א"י [ארצישראלי] שלא טעם טעם גלות והוא עומד לפני שרים וגדולים בקומה זקופה.

ד. מנהגי לידה והגנה על הרך הנוולד

ועוד באותו לילה זכיתי לראות פרק במנהגים¹⁴. ביתו של ראש העדה כמרקחה. אחרי שלש בנות – אפס [חסרות ערך] במזרח – ילדה לו אשתו בן. תלמידי חכמים רבים מלאו

¹⁵ 13 ראש העדה הכלאנתר היה בדרך כלל איש עסקים עשיר, שהרבה לנסוע והושפע מן ההתעוררות הלאומית היהודית שראה בארץ-ישראל ובמחוזות הייצוא שלו באירופה, שכללו פרוות קרקול, שטיחים ופירות מיובשים. הבדלי ההשקפה בנושא נימוסים וכניעה בפני המושל הנסיך מצביעים על ההבדל בין עולמו של רב העדה לעולמו של נשיא העדה, כמו גם מצביעים על מתח סמוי בין השניים.

¹⁶ 14 לפנינו תיאור אוטנטי. המאגיה והמלחמה במזיקים שימשו תחליף לרפואה מונעת, לחיסון, לסניטאציה והיגיינה שחסרו באזורים אלו. תמותת תינוקות פגעה בקהילה ללא רחם. מטעמי דת, ואולי מחוסר יידע, הם נמנעו מאמצעי מניעה ועל כן פריון האישה הגיע לעתים עד עשרים הריונות, אלא שלא אחת כ-90% מן היילודים מתו והקהילה הלכה והצטמצמה במניינה. ראה: באואר, עמ' שכד-שמב; נ"ר, עמ' 136; קשאני-אפג', עמ' 20-21; יהושע-רז, עמ' 357-364.

את הבית. עם קריאה בספר הזוהר והמשנה לשמור את היולדת ותינוקה מפני לילית האורבת לילד לגזלו קודם שיובא בבריתו של אברהם [אבינו] 1715¹⁷. חדרה של היולדת הוצף בספרים קדושים, את מטתה קשטו בסכינים, מזלגות, מספרים, מסמרים ופרסות סוסים. בלחשים ובהשבעות התווה זקן החכמים בסכיניו קו מסביב למשכב להרחיק את לילית ימח שמה.

בסעודת הערב הביאו את התינוק, הניחו אותו בחיקי, נדרשתי לשים רוק בפיו 1618¹⁸, סגולה ל[נגד] עין הרע. הקטן שבשבילו טרחו את כל הטרחה הזאת מחותל וחבוש בכתולים ומקושט כמו אמו בסכינים, מספרים, בצלים ושומים לגרש את הסיטרא אחרא [שדים ורוחות].

היולדות בנות השלוש-עשרה מקיימות את הפסוק 'בעצב תלדי בנים' [בראשית ג, טז] במלואו. בצירים ובחבלי לידה הן יושבות כשאבנים ברגליהן ונתונות לחסדי המילדות 1719¹⁹, יום יומים ויותר. כשהן מתקשות ללדת משקות אותן המילדות חצי קילוגרם של שמן חם ואח"כ נחפזות הזקנות לבית הקברות למדוד את קברי הצדיקים בחוטים, ואחר כך כורכים בחוטים אלו את בטן היולדת שבע פעמים בלחשים והשבעות 1820²⁰. ואם התרופות הללו לא הועילו (ו), מכופפת אז המילדת את זרועותיה של היולדת אחרנית וברגלה היא דוחפת את היולדת בגבה, והילד יוצא, בבחינת 'על כרחך אתה נולד' 1921²¹.

נערות קטנות בנות שתיים עשרה ושלוש עשרה מתחתנות עם גברים בני 25 שנה ומעלה 2022²² ולא אחת מהן זוכה להיות סבתא כשהיא בת עשרים ושש ובגיל ארבעים הן מגדלות נין על ברכיהן 2123²³. אבל המצב ההיגיני בשעת לידה נותן סימנים והתמותה בין

17¹⁵ בלילה שקדם לברית מילה נערך 'ברית יצחק', שלושה בהדלקת נרות שמן רבים וקריאת 'זוהר'. על מנהגי הלידה ראה יהושע-רז, עמ' 389-390; לוינסקי-הווי ומסורת, ערכים 'ברית מילה', 'ליל שימורים' ו'לילית' וכן גאון, עמ' 127 ואילך.

18¹⁶ אברהם היה איש זר והם חששו מפני עין רעה. הרוק הנלקח מפיו של הזר שימש לריפוי מחלות עיניים וכסגולה נגד עין רעה. באותו זמן לא ידעו בקהילה דבר על נגיפים. על הרוק כמרפא ומשמר באמונה העממית ראה גם דבריו של ר' מאיר בויקרא רבא, ט וכן רומנלי, דף רנט, ב; ברגמן, עמ' 191.

19¹⁷ בדומה למיילדות העבריות במצרים 'וראיתן על האבנים אם בן הוא' (שמות א, טז) 20¹⁸ נשים מעוברות בארץ-ישראל נהגו למדוד בחוט של משי או צמר את הכותל המערבי, קבר רחל או קברי קדושים וקשרו את החוט סביב מתניהן שבע פעמים. ראה ברגמן, עמ' 187 והמקורות שהוא מביא בהערות; מלאכי-אנגל, עמ' 11; יהושע-רז, 389-390.

21¹⁹ מסכת אבות ד, כב.

22²⁰ ראה יהושע-רז, עמ' 391-394.

23²¹ תיאור זה מזכיר לנו את הפתיחתא למדרש איכה.

התינוקות והמבכירות [היולדות לראשונה] נוראה²⁴. ואחרי כל צירי הלידה מוכרחת [נאלצת] המבכירה לשתות בקבוק של חמישה ליטרים יי"ש חריף מהול בסוכר, סגולה להחלמה.

הילוד הישן במטת אמו נתון להשגחה יוצאת מן הכלל בלילות. עד לשלשה חדשים, אם במקרה זעק התינוק בשנתו מפרידים אותו מיד מעל אמו ושמים אותו - בקיץ בחצר, ובחורף במרתף, כשהוא מכוסה בסל גדול למחסה מחתולים ועופות, ואחת לשעתים משקות אותו הנשים במים חמים מתוקים. הסברו של מנהג זה הוא כך: הקטן עלול להפגע ע"י לילית או עושי רצונה ומפחד שמא תעבור הרעה המסתורית גם לאם, יש להפרידו מעליה. ואם מיליל [בוכה] הוא המסכן בלילות מרעב וקור הרי זה סימן ברור שהשד פגע בו ומחבל בגופו ויש להוואש [להתיאש] ממנו ולהפקידו לחסדי אלהים, או לרוחו הטבעי [למה שנגזר עליו]. המת ימות והמתגבר נשאר בחיים, אבל ילד כזה כצנינים הוא בחברה, וההורים בוחרים במיתתו מאשר בחיים כאלה, כי גדולה החרפה להקרא אב לבן שהיה נגוע בשדים²³. במקרה זה שהייתי לו עד לא פגעו השדים בילד וביום השמיני קיימו בו את המצוה הראשונה [ברית מילה]. המון גדול של גברים נצטופפו מסביב לסנדק והמוהל. ואיני יודע אם באשמת ידו הרועדת של המוהל הזקן או מפני הדוחק הגדול מסביבו, אבל התער החזק חתך את ערלת הילד ביד רחבה עד הכיס [האשכים]. הדם שתת, ושום תרופה לא נמצאה לו, חוץ מאפר עצים שרופים²⁴.

ה. שמחת תורה בקהילה

²⁴ מבכירה - מי שיוולדת לראשונה, לרוב קטינות שילדו לידות בוסר. בשנים מסוימות היו בקהילה, בניגוד למקובל, יותר זכרים מאשר נקבות ותמותת תינוקות הגיעה עד ל-80% ממספר הילודים. על גורמי התמותה בקרב מבכירות ותינוקות ראה יהושע-רוז, עמ' 355-359. להשוואה, ראה: שמליץ, עמ' 52-76.

²⁵ 23 יהושע-רוז, עמ' 360-357; ביטוי ספרותי לכך, ראה בספרי יהושע-פורצי גדר. להשוואה ראה לוינסקי-אנצ', ערך 'דיבוק'.

²⁶ 24 בבוכרה נהגו לערוך את הברית בשעת בוקר מוקדמת כדי לקיים 'וישכם אברהם בבוקר' (בראשית כא, יד). הייתי עד למילה של ילד בן כמה חודשים בבוכרה בשנת 1992. המוהל השתמש בתער גלבים חלוד ומגן העורלה היה עשוי קרטון ופרח פתאום. המוהל פגע באבר המין של התינוק ששתת דם. הוסבר לי כי מלים ילד רק לאחר שגדל והתחזק. בסיוע לשכת הקשר רכשנו ערכת מילה והרב שמעוןוב מסמרקנד הדריך את המוהל בבוכרה.

בערב שמחת תורה היתה שמחה של חג שרויה בגיטו²⁷25. מצוה לרקוד ולעלוז בעליזות. וכדי להרבות את השמחה קשטו הצעירים את בית הכנסת כדרכם, שטיחים ומרבדים ממסד ועד הטפחות, ועל הארון ערוכים ספרי התורה בשש קומות, ספר למעלה מספר קשורים בחבלי בוץ וארגמן [מטפחות משי צבעוניות] ועטורים בזרי פרחים ושושנים. בערב זה מביא אתו כל בעל בית למשפחה את סעודתו השמנה לבית הכנסת ואחר כל הקפה והקפה נפתחים השקים והמטפחות המלאים וגדושים בשר עוף, דגים, בקבוקי יי"ש ופירות, ובהקפה השמינית הרצפה מתנוססת כולה במרבד של אשפה, קליפות ועצמות.

הצעירים 'המודרנים', ששמעו על הנוער המתקדם ברוסיה השכנה ונפגעו [הושפעו]²⁸26 מביטים על שמחה זו כעל מן אספורט [ספורט] והוללות של קלות דעת וכ(ש)יעלה הרצון לפנייהם [חומדים לצון] הם תופשים את הארי שבחבורת הזקנים הרציניים ומרימים אותו על כתפיהם בהקפת רקודים משונה המזכירה לו את חבוטי הקבר.

מזלי הרע גרם לי שהייתי אורח ירושלמי, וכל אחד ואחד דרש ממני, ובמפגיע, שאהיה אורחו ואתכבד בסעודתו. וכך אחזוני ומשכוני מאיש לאיש, מחבורה לחבורה, והתחילו מפטמים: זה ביי"ש [ערק ביתי] ודגים, זה ביי"ש ועוף, השלישי ביי"ש וביצים. הצד השווה - יי"ש; עד שראשי וקרבי המו לי. לסוף, לאחר שעברתי מיד ליד, כמעט עד האחרון, ואמרתי בנפשי [לעצמי] 'גמרתי, נתפטרתי', בא לפתע ראש העדה ולקחני אחר כבוד אל שולחנו לשתות כוס של ידידות. כל טענותי שאין בכוחי להריק [לרוקן] את הכוס, כי מלא אני ואיני רגיל במשקה זה, לא הועילו. והוא בשלו: 'כוס לכבוד משה בן עמרם ותורתנו הקדושה', 'כוס לכבוד החג, ושמחת ירושלים לבנין בית המקדש' - אני מסרב והוא מפציר - 'הערב חג שמחת תורה, צריך לשמוח, ואין שמחה בלי יין, כמו שנאמר 'ויין ישמח לבב אנוש' [תהלים קד, טו]. אל תקרא יין אלא יי"ש ועוד פסוקים מן המדרש, מן הזוהר, מן התורה ומאמרי חז"ל עד שנצחני, שתיתי והקיא אותי...

²⁷25 היהודים בהראת גרו במרוכז ליד שער עיראק, אך המושג 'גטו' לא היה מוכר. על מנהגי חג הסוכות ושמחת תורה, ראה יהושע-רז, עמ' 378-382; קורט-סוכות, עמ' 53; קשאני-סוכות, עמ' 56-59; קורט-ערבה.

²⁸26 האוריינטציה הפוליטית של אמאן אללה ח'אן הייתה פרו-סובייטית למורת רוחם של הבריטים שישבו בהודו. הוא נענה לחיזורים של ברית המועצות שהציעה חינם אין כסף לקבוצות של צעירים מוסלמים ויהודים ללמוד בברית המועצות מתוך רצון להשפיע עליהם כדי שבבוא היום יקימו תאים קומוניסטיים בארצם וסוכנים בשירות ברית המועצות, חשיבה מתוכננת יובל שנים קדימה שהביאה לפלישה הסובייטית לאפגניסטן בשנת 1979. על פרשה זאת ובמיוחד על דמותו המיוחדת של שמואל שבתאי דדאש, שגויס כסוכן ובסופו של עניין ישב בכלא האפגני במשך חמש-עשרה שנים. על פרשה זו ראה יהושע-רז, עמ' 246-250.

את הפירות והאתרוגים המסודרים על ס"ת [ספרי תורה] קונה הקהל, במיטב כספו. בטוח הוא בפרות קדושים אלו שהוקפו בשבע הקפות, שסגולה בהם לרפא כל מחלה וכל חולי ודני והם מבייחם פרנסה שלמה ומזל-טוב לקוניהם לכל ימות השנה...

ו. החינוך היהודי והמאבק על הרפורמה

זמן קצר אחר חג הסוכות בשעה שהייתי מתכוון לנסוע לכבול, עיר הבירה, קיבלתי מברק מוֹנֵרֶת [מניסטריון] החנוך האפגאנית, שלפי דרישתו של מושל היראת אשאר בעיר זו ואנהל בה את ביה"ס [בית-הספר] החדש ליהודים. לשמחתם של היהודים המתקדמים לא היה גבול²⁷.

שאלת בחירתו של המקום לביה"ס היתה קשה ביותר. הממשלה מסרה לרשותי בנין טוב ומתאים לבית-ספר מודרני מחוץ לעיר, אבל היהודים עמדו במרץ שלא ישלחו את בניהם אל מחוץ לגיטו ויהי מה. באין ברירה, קבעתי לי מקום בבית הכנסת הגדול והמרווח על ארבעת חדריו המלאים אויר ושמש.

עוד בשבוע הראשון נתן לי הנסיך המושל [איברהים ח'אן] יפוי-כח מלא לסגור את כל ה'חדרים'³⁰ הקיימים ולפתוח רק בית-ספר מודרני אחד. ברם, אני לא הוצאתי פקודה זו לפועל, שכן חפצתי שברצונם הטוב יביאו ההורים את בניהם אלי. היהודים פחדו שמא תכפה הממשלה המתקדמת על בניהם ללמוד את לשון המדינה ואח"כ תשתמש בבנים ל'שרות המולדת' [גיוס לצבא], כמו בבתי הספר המושלמים. והמלמדים הזקנים שראו את פרנסתם מתקפחת ואת תלמידיהם עוזבים אותם נמלאו חימה ופלגו את העדה לפלגות [למחנות יריבים]: מתקדמים [שוחרי רפורמה] ומשמרים [שמרנים]. האחרונים טכסו עצה כיצד להכשילני ולהבאישני בעיני הממשלה ובעיני ההורים. לאחדים מן המלמדים אמנם הצעתי משרה עם משכ(ו)רת טובה בבית הספר, אבל הללו סרבו לקבל את ההצעה בתואנה שאין ברצונם להכשיל את רוחם של הנערים הרכים והזכים ולהביא אותם בבריתם של 'מתקדמים אפיקורסים'. הם הלכו אפילו למושל, הודו לו על הכבוד הגדול שהממשלה חולקת ליהודים, בזה שהיא מסייעת להם בפתירתו של בית הספר החדש, אבל במקומי -

²⁷ מערכת החינוך החדשה שעמד לייסד נפתלי אברהמוב, כמו מורים זרים רבים, באה לשרת את מטרות הרפורמה של אמאן אללה ח'אן ולפגוע בחינוך הדתי המוסלמי והיהודי כאחד. לגבי רבני העדה, שחלשו על החינוך היהודי באופן בלעדי מזה דורות, היו כאן לא רק מטרות דתיות אלא גם אינטרסים כלכליים וחשש משחיקה במעמדם ובהנהגתם האבסולוטית של רבני העדה. על החינוך היהודי באפגניסטן ראה יהושע-רז, עמ' 430-444.

³⁰ המונח 'חדר', המקובל במזרח אירופה, לא היה בשימוש של יהודי אפגניסטן. הם השתמשו במונחים 'מדרש', כנראה בהשפעת ה'מדֶרְסָה' המוסלמי, וכן בשמות 'כליפא', 'מולא', שבעצם היו כינויים של המלמד. באותם ימים פעלו בקהילה המדרש של מולא יהושע, שהיה מועדף על עשירים, והמדרש של מולא אשר גרג'י (ראה יהושע-רז, שם).

אמרו - הם מציעים לבחור איש בא בימים, יהודי חסיד, או לפחות שיגבילו את חופש פעולתי שלא אקרא מנהל בית הספר אלא סגן לרב [אשר גרג'י], והרב הוא שיהא המנהל. המושל החכם הראה התעניינות גדולה בהצעתם למראית עין ולאחר שספר לי על המתרחש מאחורי גבי בין אחי היהודים, נתן בידי את הברירה: או להשתמש בכח או להשאיר את הענין בידי, לעשות כרצוני וכטוב בעיני.

ז. מורה, מחנך, מארגן ורופא

עם פתיחתו של ביה"ס והרשמת התלמידים ראיתי את מצבי הקשה בתור מורה, מארגן ומחנך. כל אב הביא אתו את בנו בלויית עצות וטענות שונות ומשונות. זה לא שבע רצון מבנו השובב, המזיק והרשע, והריהו מביא אותו אלי שאעשה אותו לבן אדם והוא מיעץ לתת לבנו הקטן, הרזה והצנום, מכות ומכות ממש דוקה; אין דבר, רגיל הילד בכך, אלא שמוריו הראשונים לא הלקוהו אלא בשוטים ואני צריך שאשבור את עצמותיו. האב השני טוען את ההפך: 'בני זה הממזר' - הוא אומר - 'נולד לי אחרי שנים רבות. יחיד. בן זקונים הוא לי. אמנם שד הוא מזרעו של עמלק, אך לך נא אתו ברוך כי רך הוא הנער. האב השלישי נותן לי כסף למסור לבנו בכל יום פרוטה אחת - תרופה בדוקה שבה אקנה את לבו של הילד לחלוטים [לחלוטין]. הרביעי בא בדרישה שבנו ילך אתי להתפלל בכל יום. החמישי מסכים שבנו יבקר בבי"ס זה בתנאי שאבוא לביתם יום יום ללמוד פרק בהלכות שחיטה עם בנו. הששי מתנה שאעשה את בנו לחזן, השביעי ללמדן. התשיעי לבן תורה. העשירי בא וחווה בידו: הוא נכון לשלם לי למפרע [מראש] שכר למוד לששה חודשים בתנאי מפורש שאלמד את בנו שבעה מינים של כתב ולשון וכן הלאה. הענין סודר, התלמידים חולקו לכתות. אני סוקר אותם, רובם נגעי הקרחת הממארת בראשם ו'פצעי המזרח'³¹ (מין ספחת העשויה לתקוף גם את האירופים בפנים ובגוף, ועומדת במשך שנה שלמה קודם שתפא, ומשארת צלקת נוראה לזכרון לכל ימי החיים. בזמן האחרון היה מכון פסטור שבפרס מרפא את הפצעים הללו בשלשה חדשים). [הילדים] מלוכלכים, קר(ו)עי-בגדים, יחפים, פרועי שער, כאילו לא נגעה בהם יד אם מעולם ואין הבדל בין בן עניים לבן עשיר.

ח. דרכי ענישה

³¹ מחלה זו ידועה בשמה העממי 'שושנת יריחו' משום שנמצאה בעבר באזור זה. שמה המדעי הוא *Leishmania tropica* והיא מועברת על-ידי זבוב החול (*Phlebotomus*). המחלה שכיחה באסיה ובאפריקה. היא פוגעת בילדים ובכך הם מחוסנים בפני המחלה לכל ימיהם. נעזרתי בסוגיית המחלות בפרופ' יהושע לייבוויץ המנוח, שהיה מומחה נודע בתולדות הרפואה. על נוכחותה של המחלה בחלב במאה התשע-עשרה מספר ניימרק, עמ' נה.

לאחר חודש של עבודת יום שלם בתור מחנך, רופא... אב, ובכוח המאמצים המרובים, רכשתי לי את לבם של רוב בני העדה והתלמידים המסכנים, שהיו רגילים למכות במקלות ובעיטות אצל מלמדיהם עד כדי אבוד החושים וחבלות ומומים בגוף. מצאו את עצמם כאן כבגן עדן, יחס ישר, אדיב, בלא הפליה בין בני עניים לבני עשירים, הפסקות לסרוגים ומשחקים בחצר עם מורה, שמעולם אינו משתמש במקל, כל אלו מצאו חן בעיניהם. העונש הגדול ביותר לתלמידים היה שלילת החופש בהפסקות. ובשעה שנטלתי מתלמיד את חופשתו ואת זכות המשחק שלו ראיתי בו שהיה בוחר לקבל מאה מלקות ורק שלא להפסיד את חסדי מורו ואהבתו.

ההורים היו טוענים שאין זה מן הנאות והמנומס, שהמורה ישחק עם התלמידים כאחד הנערים. טענו: 'מורא רבך כמורא שמים' [אבות ז, יב] כתוב, ונמצא שהילדים אינם פוחדים ממני במאומה. עניתי שמטרתי שיצייתו לי מאהבה ולא מפחד המקל. וכך היה, למרות ההערות הרגישו אף ההורים של התלמידים בשינוי לטובה שחל בבניהם והרבה הורים מן המשמרים [שמרנים] נמצאו במצב בלתי נעים בהחלט: בניהם מררו את חייהם, גם הם רוצים ללכת לביה"ס החדש.

ט. 'ראש ערל'

נער פקח, עני ויתום, בן שבע עשרה, נקרא בין התלמידים בשם 'ראש ערל'. שאלתי לסבת הדבר, השיבו לי שנער זה טפש [חסר יכולת] הוא מלקרוא במקרא או בחומש, למרות שבע עשרה שנותיו. בשני שעורים פרטיים בכתה ראיתי בו שהוא מהיר תפיסה יותר מאחרים, אבל בבית רבו הקודם היה עלוב, ממלא תפקיד של שליח משרת, וסופג מכות, ולא יכול היה איפוא להתקדם בלמודים. לא עברו חדשים מועטים ואני העליתי אותו לכתה של לומדי תנ"ך. אכן זו היתה סנסציה בעיר: 'ראש הערל' קורא בתנ"ך, ובשבת יקרא הפטרה לנשמת הוריו. רבים לא האמינו בשמועה. לשביעת רצונו הגמורה של הקהל שנתאסף אותה שבת בהמוניו בבית הכנסת קרא הנער את פרקו בהצלחה ורבו הקודם, שהיה תמה על הדבר כעל מעשה נסים ממש, היה אחד מן המלמדים הראשונים שבא ללמד בביה"ס החדש.

י. מגדנות למורה על הישגי הילד

יום אחד הופתעתי בראותי שקרוביו של אחד מתלמידי מלאו את חצר ביה"ס ובידיהם קערות וצלחות מלאות פירות, מגדנות ועופות צלויים. הסבירו לי שהואיל ובנם עלה מחלקה אחת, הריהם נוהגים כמנהג הארץ ובאו לכבד את כל התלמידים בסעודה קטנה, ולמורה מתנה מיוחדת בידם. וגדול היה כעסם בשעה שראו שגם את חלקי אני מחלק לתלמידים. אגב, לא מועטים הם המלמדים בין היהודים וגם בין המושלמים שעיקר פרנסתם על מתנות כאלו. נבשבילה הם מעלים כל שבוע אחד מן התלמידים ממחלקה למחלקה

ולאחר שקבלו את המתנות, ומהם אף את חלקם של התלמידים, הם חוזרים ומורידים את התלמיד למחלקתו הראשונה [בנימוק] שהנסיון לא עלה יפה.

יא. 'מי תפילה' כסגולה למחלה

פעם נמשכה סקרנותי בביכנ"ס [בבית-כנסת] אחד³². אחד מתלמידי שהיה מחזיק בידו קומקום מלא מים ומעביר אותו אגב לחישות מתלמיד לתלמיד לפי התור. שאלתי לפשר הדבר (ו)הוא הסביר לי בככי שאמו חולה קשה. לכן משקים אותה 'מי תפלה' לרפואה. כשיצאתי מביהכנ"ס ראיתי את אביו של התלמיד איש בא בימים מניח על יד פתח ביתו לבנה משורטטת קוים בפחם שחור, ובכל רבוע ורבוע מונח לחם, צמוק, בצל, בטנים ומטבע בת פרוטה³³. דברים אלו נוהגים לערוך לפעמים קרובות על יד הפתח [של בית] בשעת מחלת פתאום של מישהו, הרי מן הסתם פגע בו 'אחד מהם' [כינוי רומז לשדים] ובמנחה כזאת מכפרים את פני השד הזועף ובטוחים הם למפרע [מלכתחילה], שכל מי שיקח את המטבע מיד תעבור המחלה מן החולה אליו. כדי לבטל אמונה תפלה זו הייתי נוהג לאסוף במשך החודש את כל המטבעות שבכל הפתחים לקנות בהן פירות ולאכול את הפירות לפניהם. לתמהונם הגדול לא פצפצוני [נפצו לרסיסים, לפי איוב טז יב] השדים ולא אונה לי כל רע. ברם לעקירתה של אמונת הבל זו לא הועלת. לתמהוני הגדול עבר קול בשכונה שלשדים אין שליטה עלי, הואיל ואני מא"י [מארץ ישראל] הקדושה³⁴.

יב. פגיעתם של שדים בבית המרחץ

³² 30 בעיר הראת היו בתי הכנסת הבאים: מולא יואב; מולא שמואל; מולא גרג'י ומולא יוסף גול. בתי-הכנסת גם נקראו על שמות רבנים שכיהנו באותו זמן. ראה יהושע-רוז, עמ' 343-335; קשאני-יהודים, עמ' 114-117; הנגבי-יניב.

³³ 31 מנהג זה נקרא 'ק'שט' [לבנה] והכוונה ל'מנחה קטנה', שבאה לרצות את המזיקים. הרבנים שביקו ליהד מנהגים זרים אלה הסבירו 'שעוברים ושבים בראותם את המנחה יבקשו על החולה רחמי שמים'. ראה יהושע-רוז, עמ' 368-369 וכן קשאני-אפג', עמ' 20.

³⁴ 32 אין מזכירים את השדים בשמם. גאון, עמ' 129, מכנים אותם 'אז מא קהתרון' - 'הטובים מאתנו', ביטוי של חנופה לשדים מחשש לפגיעתם הרעה. ראה יהושע-רוז, עמ' 368-371; גאון, עמ' 133-135; ספיר-מסע תימן, עמ' קיא-קיג, מספר על אמונתם של בני הגולה בכוחם של בני ארץ-ישראל לגבור על שדים.

בית המרחץ בהיראת הוא 'חם' כל כך בחורף העז והקשה של אפגניסטאן עד שכל אחד מביא אתו מביתו כד של מים חמים להתרחץ בהם. ולא מעטים מהם הנופלים קרבן לדלקת הריאות ויש היוצאים בשלום לאחר מחלה ממושכת. אבל סיבתה של המחלה בעיניהם לא הצטננות חס וחלילה, אלא שוב שדים... בטוחים הם שהחולה שפך בשגגה מים קרים על איזה שד או בן שדים, והאם [השדה] בכעסה נוקמת ופוגעת בו ואין תרופה אלא להביא בלילה שלחן מלא מעדנים לבית המרחץ, מנחה לשדה הזועפת. למחרתו בודקים אם חסר דבר מה. לפעמים הבלן המוסלימי מנצל את ההזדמנות - סימן שנרצה [התרצה] השד מן המתנה, והחולה יקום מחליו בכוח אמונתו הגדולה. ברם אם במקרה חשש גם הבלן לשלוח ידו במעדנים מפחד השדים, נוקטים אמצעי אחרון ופונים לאשמדאי שר השדים בהשבעות ובלחשים³⁵.

יג. ארבעה סוגי שדים

לפי מסורת מקומית נחלקים השדים לארבע כיתות: שד טמא, שד טהור, שד יהודי ושד מושלמי. השדים הטמאים משכנם: בחרבות, מרחצאות ובתי קברות. ומפני כך משתדלים שלא להמצא במקומות אלה ביחידות, ובפרט בלילה. השדים היהודים הטהורים משכנם בבתי כנסת, והמושלמים בבתי מסגד, ובחשכה לא יעזו איש להכנס יחידי במקומות אלה בשום הון שבעולם. נגד פגיעת שד מושלמי משתמשים בלחשים מפסוקי קוראן באמצעותם של שייכים ונגד פגיעת שד יהודי, בלחשים מפסוקי התורה, המשנה וספר הזוהר³⁶.

יד. לחשים וקמעות להרחקת מחלות

חולה שנפל למשכב ולא קם שבוע ימים ממשכבו למרות רפואות הבית, מיד מבהילים את זקני העדה ואת הנבחרים שבלחשניה ומשביעיה להעלות לו ארוכה [רפואה], ואם לא הצליחו גם הללו, מביאים סופרי סת"ם. את הקמיעות הקדושים שנכתבו בטהרה ובקדושה, הללו קושרים את הקמיעות בחיל ורעדה עם ספר תהלים, לאחר טקס של קריאת מזמורים בלחש במקהלה [כולם יחד]. לאחר הטקס נישאות הידים בבת אחת בפקודתו של הזקן שבחבורה למעלה מעל לראש, העינים נהפכות בחוריהן מהתפעלות דתית חזקה, והנשמה עפה והולכת בעולם הטמירים והרזים ומשוטטת עד לפני כסא רפאל המלאך, והלאה מזה עד לפני כסאו של הקב"ה בעצמו ובכבודו, ותפלתם ולחישתם הסודית בפסוק קדוש מלא רזים

³⁵ קודם שיהודי אפגאני או פרסי שפך מים על הרצפה הוא נהג להזהיר את השדים בקול 'פאריז פה רישתה'. מנהג זבחי השדים או זבחי מתים בבית המרחץ מזכיר את הפסוק 'זבחו לשדים לא אלוה' (דברים לב, ז). גאון עומד על שלוש-עשרה שיטות בפולחן האינדולקו (זבחי שדים), ראה גאון, עמ' 133-135, 136-143.

³⁶ ראה לוינסקי-אנצ', ערכים 'מחלת', 'מלאכי חבלה', 'נעמה', 'סמאל' ו'רוחות'.

ומסתורים הידוע רק ליחידי סגולה, מבקשים, מתחננים, מעתירים על האלהים שישלח את רפואתו לחולה. משגמרו את הלחשים הם מורידים את ידיהם על זקנם הארוך, יורדים לאט לאט מהתרוממות הנפש הגדולה וחוזרים ונכנסים לעולם המציאותי הגשמי והגס.

טו. הסתייעות במכשפים מוסלימים

ולפעמים לא הועילו כל התרופות והלחשים הקדושים, ומשכלו כל הקצים, פונים לחרטומים ולאשפים מושלמים שכוחם אתם להתגרות בכוחות האפלים והטמירים. אשה בת שלשים שנפגעה במחלת השיתוק, בשעה ששלשת בניה נשרפו חיים לעיניה, לא נתרפאה למרות התפלות והלחשים של מבחר העדה. הבעל שמע לעצת הזקנות ה'חכמות' היודעות-כל, הלך והזמין אשף ידוע לגרש את הרוח הרעה מאשתו. האשף הערום הושיב את החולה עצומת עינים בחדר אפל, מסביב לה ערך לשונות פשתן טבולים בנפט והתחיל בעבודתו המסתורית כביכול; התיך עופרת באש ובשעת העבודה היה רוקד, מתמודד, ומשתולל, מלחש, מתפלל; ופתאום, בבת אחת, הצית את הפשתן באש, יצק את העופרת הרותחת במים והסיר את הצעיף מעל פני החולה. מרעש העופרת ובלהות הלהבה קפצה האשה כמוכת רעם, רצה החוצה, ותתעלף. הזעזוע החזק הוציאה מקפאון השתוק ואט אט נתרפאה.

הכישוף הועיל. בעיני העם גדל שמו של האשף מאד מאד, כי שרה [נאבק] עם השד ויכול. כל דברי [הרבנים] היהודים שמעשים כאלה אסורים אף מן התורה, לא הועילה. הם בשלהם, הרי תודה שסוף סוף הוא שרפא אותה. 'פיקוח נפש דוחה שבת' [שבת קלב, א] כתוב, ונמצא שהדבר מותר...

טז. נסיון לשחרר את הקהילה מפחד השדים

וכך, באמונות אלו עשו את הנוער שלהם ואת עצמם כשפנים מוגי לב. כל ילד חולה וחלש היה רואה בדמיונו שדים ורוחות בכל מקום ומקום. ופעם בשעה שהסברתי לתלמידי שאין לפחד מפני שדים ורוחות כיוון שאינם בנמצא, נתקפתי בזעף ע"י המשמרים [השמרנים] ככופר בתורה ובעיקר; הרי 'זבחו לשדים לא אלוה' [דברים לב, יז] כתוב, ונמצא שהשדים קיימים. כדי לבטל את השפעתם אחת ולתמיד, הלכתי יחידי בבית קברות יהודי ומושלמי בלילה, נכנסתי לביהכ"ס [לבית הכנסת] ולמדרש יחיד ובלא אור, אכלתי את מנחת השדים בבית המרחץ, אבל לדאבוני גם כאן היו התוצאות הפוכות מאותן שהתכוונתי להן. בשדים הוסיפו להאמין ואני נעשיתי חצי קדוש בעיני החולים והזקנים שהביטו עלי כעל איש יחיד-כוח שאין לשדים שליטה עליו.

יז. מרפא מוכת לילית

באותו השבוע הביאו אלי קבוצה של נשים חסידות לבית הספר, חולה בת שבע עשרה שכבר הספיקה ללדת ארבעה ילדים והיא מוחזקת בתור מוכת לילית, הביאו אותה על מנת שארפא אותה. החולה רזה כשלד ומוכת שחפת מריבוי הריון בשנותיה הרכות, מלוכלכת ופרועת ראש ושער יושבת על הארץ בוכה ומתרפסת: 'אדוני זה שלש שנים רץ אחרי כלב שחור בעל קרנים ולא נתן לי מנוחה לא ביום ולא בלילה, אנא הצילני מידו פן ארד שאולה'. גערתי בה בכעס: 'אין אני מרפא חולים, את גברתי החולה, לכי לך הביתה ישני במנוחה אכלי כראוי וייטב לך. שדים נמצאים בדמיוןך. אינם במציאות'. אך היא עמדה בשלה. ובכיה, בכי אשה מתחננת ומתרפסת, נצחוני ולמרות רצוני לחשתי על ראשה 'שנים אווזים בטלית זה אומר כ(ו)לה שלי' [בבא מציעא א, א] וכו'... ופתאום רואה אני את פני החולה והנה הם קורנים מאמונה ומהתפעלות, והחסידות העומדות מסביבה מתאמצות להתחזק בכוח איתנים ולראות כיצד ומהיכן יצא השד מגוף החולה, ובחדר מסביב שוררת אוריה של מחנק וסרחון. סוף סוף, משנתפטרתי מהן ראיתי את עצמי נדכא ועצוב על המסכנות והבערות. ולהגדיש את הסאה נמלא ביתי בערב בקרוביה של האשה, הוריה ובעלה שבאו להודות לי על החולה שהבריאה והיא מרגישה את עצמה בטוב, באמונתה הרבה שראתה את השד יוצא מתוכה. הדמיון, החולה, והמאמין מחולל לפעמים שנוי יסודי בחולה, לפעמים הוא מרפא אותם לגמרי.

לאחר מקרה כזה, דומני יכול הייתי לפתוח בית חולים שרופאיה המשובחים של אירופה היו מתפעלים מתוצאותיו ובכדי להציל את עצמי ממעריצי הוכרתי להשתמש בזכותי שחייל משרת ילווה אתי בבית ובבית הספר לתמיד, לולא זאת בטוחני שהייתי נהפך ונשאר ללחשן מושבע ומרפא חולים כל ימי חיי...

יה. בריכות מים כמקור לתחלואה

בשלה הערים הגדולות באפגאניסטאן: כאבול, קנדהאר והיראת, הבנויות כמעט בתכנית אחת, מתקבצים מימי הגשמים בברכות פתוחות, גדולות כ-30 מטר לאורך ולרוחב. בכל אחת משלה הערים נמצאות מעשר עד 12 ברכות כאלה המספקות מי שתיה ומקור למלריה וקדחת. בקיץ שורצות בהן צפרדעים לאלפים ומהנות בערבים את התושבים בקונצרטים משונים האהובים על האפגאנים מאד. תושבי היראת מתקנאים מאד בצפרדעיהם שקנו לעצמן שם תפארת. לפני ששים שנה אף עבדול רחמן כאן [ח'אן] מלך אפגאניסטאן [1880-1901] אגר צפרדעים בכדים ושלחן לבירתו ליהנות בקולן את נתיניו הנאמנים.

המים מובאים לבתיהם ע"י שואבי מים בנאדות עור מלוכלכים מלאים מקרובים [נגיפים] ורוב הילדים חולים במחלות שונות ובריפויים עוסקות נשים זקנות המקרבות את יום המיתה בתרופותיהן³⁷.

יט. תמותת תינוקות וילדים

מחלת האדמת והאבעבועות עושה בהם שמות לאלפים³⁸ אמנם מרכיבים הם אבעבועות לילדים אבל בנוסח פרימיטיבי ואכזרי מאד. לוקחים פצע של חולה אבעבועות ומרכיבים. וזה דרך ההרכבה: חותכים את בשר זרועו של התינוק הרך והבריא בסכין פשוטה [ללא חיטוי] ובחתך זה מכניסים את הפצע הלקוח מגופו של חולה ושמים עליו צימוק וסיד. האבעבועה המורכבת נקלטת בגוף הבריא. ששים אחוזים מן הילדים שזכו להרכבה זו מתים מהרעלת דם והשאר, אותם שזוכים לצאת בשלום, ונשארים בגוף מלא צלקות של אבעבועות ולפעמים גם עוורים לכל ימי חייהם. בדרך כלל גורמים אי הנקיון ואי הזהירות של ההורים לרובי המחלות. הנשים מבקרות בבית רעותיהן בלויית בניהן החולים באדמת והגברים יושבים צפופים בביהכנ"ס ובתי מסגד צפופים ודבוקים [ומדביקים] את בניהם בשפע מקרובים [נגיפים] שדבקו בהם משכניהם החולים.

כ. מגיפת אבעבועות בשנת 1929

ביום אחד בשנת 1929 מתו בעיר היראת, המונה כחמישים אלף נפש, יותר מארבע מאות ילדים [מוסלמים ויהודים]. המושל שהתענין בתזכירי, הזמין עוד באותו חודש שני רופאים מהודו להרכבת אבעבועות חנם בין התושבים וכיוון שהיהודים פחדו וסירבו ללכת אל רופא זר שלא מעדתם, הרכבתי בעצמי את האבעבועות לפי ההוראות שקבלתי והנסיון שרכשתי במכון פסטר בירושלים, ימים אחדים קודם נסיעתי. תחילה התנגדו ההורים להרכבה מודרנית זו, והוכרחתי איפוא להוציא מידי המושל חוק המחייב את היהודים בהרכבת האבעבועות. שכני היהודי, ששלשה מבניו מתו במחלה זו, סרב להרכיב אבעבועות את בנו

³⁷ תופעה דומה רווחה בעיר בוכרה, שבה היו בריכות מים פתוחות ששימשו הן לשתייה והן להאזנה ל'זמרת' צפרדעים. מוכרי המים ('סק-אוב') שאבו מים בנאדות עור ובכדי חרס. המים בבריכות הפתוחות היו מזוהמים בנגיפים וגרמו לתחלואה ולתמותה. לאחר הכיבוש הרוסי של שנת 1917 אטמו הרוסים את הבריכות, למעט 'לאב-י האוז', המושך עד ימינו מאות מתושבי העיר המחפשים מזגן טבעי בעיר שהטמפרטורה מעפילה בה בעיצומו של הקיץ עד קרוב ל-50 מעלות צלזיוס. ראה יהושע-רז, עמ' 103. שמליץ, עמ' 52-76, מונה את אחת הסיבות המרכזיות לתמותה הרבה בירושלים במאה התשע-עשרה בהעדר רשת להספקת מים וצנרת ניקוז להרחקת שפכים. ראה עוד: יהושע-רז, עמ' 362-363.

³⁸ על תמותת תינוקות וילדים ראה יהושע-רז, עמ' 357-364.

הרביעי וגמר אומר לתתו ביד הגורל. נצלתי את אמונו בי בהבטחה שלא ארכיב לילד שלא ברצון ההורים, ובשעת כושר, ובשעה שלא היה איש בבית, הרכבתי את האבעבועות לקטן. והמעניין הוא שאחר שלשה ימים משנודע הדבר להורים לא היה גבול לשמחתם.

כא. יהודים בעידן של מהפכה

בשעה שעלה אמאן אללה על כסא המלכות מצא את ארצו במצב של תהו ובהו מכל הבחינות: הפוליטית, הכלכלית והכספית. אנרכיה גמורה בלא דין ובלא דיין. 'כל דאלים גבר' [בבא בתרא לב,ב] בכל מרחבי אפגאניסטאן מנהיגי העם ושליטיו עיניהם לבצע ולהוללות, עם מלכיהם ושריהם, ובזרועותיהן של נערות נחש מזרחיות יפות תואר מתורכיה, מקוקז, מפרס ומהודו, הזניחו את ענייני המלוכה. הרקדניות הערומות מלאו את הגנים, בעלי מזנקות [מזרקות] המים שבהרמונות היפים להפליא, ומנגינות חלילים ותופי הודו ופרס הוציאו השרים את זמנם באש תאות פרא גועשות. והאופיום והחשיש השכיחו מלב ההוללים המתעדנים את עמם המדוכא, הכורע תחת העול הכבד מנשוא. והמשטרה הוסיפה על השחיתות. השודדים פרצו וגדלו בארץ והשייכים, מנהיגיו הרחנניים והפקחים של העם עשו עצמם קרנים [לבשו עוז] באנרכיה השלטת ורדו בעמם בשלטון בלא מצרים, עד שפעמים היו גם שרים ומלכים נתונים לחסדם [של כוהני הדת].³⁷

כשנרצח אביו של אמאן אללה³⁷ א"ע"י הודי בן בגרט, סוכן צעיר מממשלה אימפריאליסטית [בריטניה], שניסה להתנקש גם בחייו של מוסטפה קמל פחה [אתא תורכ], תפש אמאן אללה את הגה השלטון בידי ובכוחות עצומים של מרץ וכוח רצון ניסה להפוך את סדרי המדינה וחייה ולעשותה תרבותית ונאורה.

בעזרת חותנו, מחמו(ו)ד טרזי כאן [ח'אן]³⁸, התורכי, שהיה תלמידו המובהק של מוצטפה קמל [אתא תורכ], זה נושא לפיד המרד במזרח, הוציא אמאן אללה פקודות דחופות להבראתם של העם והארץ. בשנת 1919 הוציא תקנות מודרניות בענף המטבעות והאוצר,

³⁷ נכון יותר לדעתי להשתמש בכינויים הפרסיים 'מולא' או 'אכונד'. השחיתות מתוארת באופן ספרותי. אברהמוב היה מחסידי המהפכה של אמאן אללה ח'אן וממערצי המלך הרפורמטור ועל כן הוא משחיר את פניהם של אויביו: המשטר הישן וכוהני הדת באורח קיצוני. על אביו של המלך הרפורמטור ראה דופרי-1980, עמ' 438-440.

⁴⁰ 37 המלך חביב אללה ח'אן, 1919-1901. נרצח ביום 20.2.1919 ובמקומו עלה לשלטון בנו אמאן אללה ח'אן, שכינה עד לבריחתו לאירופה ביום 14.1.1929.

⁴¹ 38 מחמוד בג טארזי [Mahmud Beg Tarzi, 1865-1933], [מחשובי הלאומנים האסייתיים, עיתונאי וסופר. המצע שלו אומץ על-ידי אמאן אללה שהיה נתון להשפעתו. טארזי גלה מארצו בגיל שש-עשרה וחי שנים רבות מחוץ לארצו. היה בעל השכלה מוסלמית קלאסית רחבה, היה דובר שפות מזרחיות ואירופאיות רבות. הושפע מן התורכים הצעירים בממלכה העות'מנית והביא לאפגניסטן את רוח הקידמה והמהפכה. ראה דופרי-1988, עמ' 437-440.

שוזירי [שרי] הכספים היו ממלאים את חוריהם זהב ממנו, את כל הפקידים החליף בחדשים, מתקדמים, מעריציו מחסידי נשיאה של תורכיה החדשה [אתא תורכ] 4239 שלוש שנים לאחר כך הכריז על חובת צבא [גיוס] כללית, והזמין קצינים למאות מתורכיה ומגרמניה לאמן את צבאו החדש. וכן פתח רשת של בתי ספר בכל הארץ, הזמין מורים מהודו, ממצרים ומתורכיה והכריז על חובת למוד. ולסוף שנה שניה הגיע עד גולת הכותרת. אמאן אללה, הדיקטטור-הדימוקרט, נצר ממשפחת מוחמד נביא האשלם, נתן קונסטיטוציה [חוקה] לעם שלא הבין את ערכה. בתוקף צו מלכות אסף נבחרים מכל הערים והושיבם בבירתו כבאי כוח העם. ועם זה ביטל מנהגים משונים שנשארו בירושה מתקופת האלילים. הנהיג שטה מודרנית בעניני מכס, סייע לתוצרת המדינה, ולסוף עמד והכריז על חופש גמור לכל נתיניו בלא הבדל דת וגזע. היהודים, המושלמים השיעים חסידי עלי שהיו נרדפים על דתם באפגאניסטאן הסונית שאפו חיים לרוחה. בתנופה אחת, כמוסטה קמל [אתא תורכ] רבו הרחיק המלך הצעיר את השייכים מנהיגי העם ומושליו הרוחניים מהיום בוא אפגאן בכנפי האשלם. בשייכים שלא יכלו כמובן לראות בירידה זו של כוחם והשפעתם ולעבור עליה בשתיקה, נראו סימנים למרד עולה... אבל המלך הצעיר אמאן אללה רסן אותם ביד חזקה, וחקק את המרד בדם מנהיגיו. שייכים למאות נתלו בראש חוצות קבל עם ועדה ונגד דברי הרעל של השייכים הציף את הארץ בנאומים ובמנשרים ועורר את העם להשתחרר מהשפעתם של השייכים מוצצי הדם, העלוקות שעיניהם להנאתם בלבד.

'אחי ועמי! בני מחמד והאשלם!' - הרעים אמאן אללה באחד ממנשריו - 'מליכם הקודמים הזניחו את הממלכה בידי השייכים בתקוה שבאי כוח הנביא [מוחמד] יתנו בכם את עינם לטובה; אך הביטו וראו עד אנה הביאונו, עניים אנו בכסף וברוח, חלשים בכוח ונתונים בין שיני הכופרים מצפון ומדרום' 4340... השייכים רועינו שָמנו ועָבו [על-פי דברים לב, טו] על חשבונכם. להם הכסף החוק, השלטון והנשים היפות, אהבו נפשם וגם כסף צברו, הסוחרים [כוונתו ליהודים ולהודים] עשו חיל ואתם עובדים בפרך ואוכלים לחם עוני וגרים במרתפים ואפילו אשה אחת לעבודת בית אין לכם (באפגאניסטאן גדול אחוז הגברים ובני דלת העם שאינם יכולים לקחת נשים מפני המוהר הגדול), ואף למושלמים טובים לא עשאוכם השייכים. "דין מחמד בסיף" כתוב בקוראן הקדוש ואיה גבורתכם וכוחכם?

⁴²39 על התנועה הפאן-תורכית ראה לואיס-תורכיה, עמ' 281. איתמר בן אב"י סקר בעיתונו את השפעתה של תורכיה על אמאן אללה, שביקש לבצע תוך חצי שנה את מה שאתא תורכ ביצע במשך כמה שנים ('דאר היום', ט"ז בשבט תרפ"ט - 27.1.1929).

⁴³40 הכופרים בצפון הם הרוסים (שדווקא אהד אותם וראה בהם משקל נגד לבריטים שהחזיקו את המלך האפגאני כווסל) והכופרים בדרום היו הבריטים ששלטו אז בהודו. שלטונו של אמאן אללה החל במלחמה בבריטים במעבר ח'יבר במאי 1919. המערכה נסתיימה בכריתת הסכם השלום בראוואל פינדי (8 באוגוסט 1919), שהעניקה עצמאות לאפגניסטן. ראה *Encyclopaedia*

לשועלים דמינו בעיני שכנינו תורכיה, פרס ועירק המתעוררות ומתקדמות. עמי, שליט פרס והודו לשעבר [כוונתו למוגולים שהיו ממוצא אפגאני], אייך?! התעורר וזקוף ראשך בגאון. קח בידך את השלטון כי לך הוא...'

בתעמולת אסיפות עם גדולות הבאיש את השייכים בעיני עמו עד לזועה ולאפס, והשייכים חרקו שן וחיכו במסתרים ליום עברה [נקם], לסוכני ממשלה זרה [נציגי בריטניה בהודו], הללו רעד תקפם בשעה שקראו את המנשרים של המלך לכבוש את הודו ופרס... במשך זמן קצר שנתה [השתנתה] אפגאניסטאן מקצה לקצה. רבעים חדשים, ערים חדשות נבנו מחוץ ל[חומות] כל עיר. בתי ספר, קסרקטים [מחנות צבא], בתי חולים, מכס, דואר, דפוס וגנים ורחובות מרהיבי עין צצו לתפארה. והנוער כבש בהתלהבותו את מפלגת הזקנים הוריהם אוהבי הישן. ברם, אף אלו, הרבה מהם עמדו בראש הנוער והאצילו על התנועה מתפארתם.

ימי העוני עברו וחלפו. למרות המסים הכבדים נשאר לאכרים במה להחיות את נפשם וגם כסף צברו. הסוחרים עשו חיל בכוח הבטחון הטוב במדינה. הצבא גדל מספרו ומדריכו האירופים [התורכים והגרמנים] זיינוהו [חימשו את הצבא] בנשק מודרני חדיש והדריכוהו בשיטה צבאית חדישה. הנספחים הצבאיים בצירויות הזרות של בני אירופה רגזו, אבל העם הלך ועלה, ושירת דרור וחופש רעמה בכל הארץ...⁴⁴

כב. היהודים מגישים אווירון כשי למלך

⁴⁴ הזדהותו של אברהמוב עם המלך והערצתו את הרפורמה שהוביל המלך לא ידעה גבולות והיא מגיעה למימדים של סיסמאות ופאתוס נלהב. החדירה הגרמנית הייתה בכל תחומי החיים. גרמנים הגיעו לאפגניסטן כבר ברבע הראשון של המאה העשרים. הם הקימו את הבירה החדשה בדאראולמאן ליד קאבול. בבית הספר הגרמני שהוקם בשנת 1923 למדו 400 תלמידים אפגאנים שהוכשרו לקראת המשך לימודיהם בגרמניה. הגרמנים הקימו וניהלו שני בתי-חולים. קציני צבא וטייסים הכשירו את הצבא האפגאני. הוקם שרות אווירי לקאבול מברלין, דרך תורכיה ואיראן. האפגאנים היו עושי דבריהם הנלהבים של הגרמנים. בימי מלחמת העולם השנייה האוריינטאציה האפגנית הייתה נאצית ומאות סוכנים נאציים פעלו באפגניסטן. ראה גרמנים, נאצים ושנאת ישראל, יהושע-רז, עמ' 189-213. הכוח התורכי שהגיע לאפגניסטן למטרות הדרכה צבאית וייעוץ כלל את אחמד ג'מאל (כמאל) פאשה (1872-1922), השליט הצבאי והמדיני האכזר של סוריה, לבנון וארץ ישראל, שהובס על-ידי הבריטים במלחמת העולם הראשונה. הוא נרצח על-ידי קושרים בביקורו בגיאורגיה בשנת 1922.

היהודים, שיצאו פתאום לשויון זכויות, התקדמו בצעדי און, בפרט שאמאן אללה מביט עליהם באהדה ודרש טובתם בכל עת. היהודי מוסה גול⁴² העשיר היה הראשון שאסף תרומות בין אחיו והגיש למלך אירון במתנה. ולמרות התנגדותם והתמרמרותם של רבנים אחדים⁴³ שבכרו [שהעדיפו] את המצב הקודם - שכן חנוך והשכלה עשויים להרחיק את לב הנוער מעל תורתו ומעל עמו – חנן המלך גם אותם, ופטרם מחובת הצבא, ואף מלימוד החובה הממשלתי לבניהם. ולא עוד שהניח בידם את הנהלת ענייניהם. ואם אמנם מסר בידי אברהים כאן [ח'אן], מושל הראת, יפוי כוח מלא לעשות בביס"פ [בבית הספר] כרצוני, ואף להשתמש בכוח כפיה, בשעת הצורך, לא שכח לומר לי את כוונתו של המלך הטובה ליהודים. ובעצותיו הטובות הצילני לא פעם ממצבים קשים בהנהלת עניני היהודים.

כג. שיעורי ספורט

הצעירים היהודים [בני סוחרים שעסקו בייצוא] שחזרו מערי אירופה ורוסיה ראו כמה גדולה הבערות בקרב עדתם, ובאו אף בדרישה מלאה להכניס שנויים יסודיים ברשת החינוך, לסגור בבת אחת את כל שאר בתי"ס [בתי ספר] וכן להביא קצין צבאי ללמד את התלמידים התעמלות. את הבקשה האחרונה מלאתי ברצון, לשביעת רצונם הגמורה של התלמידים ולמורת רוחם של ההורים שבאו אלי למחרתו בתלונה: 'מה העבודה הזאת?' [שמות יב, כו], הרוצה כבודו לעשות מבנינו מוקיונים או רקדנים? מה התנועות ידים למעלה, למטה, צדדים. רוצים אנו קול יעקב ולא ידי עשו [לפי בראשית כז, כב]. וכל הסברותי [הסבריי] שהתעמלות יפה לבריאות, ושאף בירושלים עיר הקודש עוסקים כל בני ישראל בהתעמלות, לא הועילו. 'התלמידים' - טוענים הם - 'הזניחו את תלמודיהם מפני תרגילי הצבא ובשבתות הם עוסקים בתמרונים ובתרגילי התעמלות, מחללים את השבת ועוברים על ל"ט מלאכות האסורות מן התורה'. וביחוד המלמדים, הללו מצאו להם מקום לגבות את חובם והתחילו רוגנים במחנה נגד חלול שבת והזנחת התורה שפשו במחנה הנוער בהשפעתו של המורה מגולח הזקן העובר על 'בל תשחית' [ויקרא יט, כז]; וכדי לשכך את זעפם ולהשכין שלום בישראל התחלתי מגלח את זקני במכונה במקום תער, מה שעורר את צחוקו המלא של המושל [הנסיך איברהים ח'אן], ובמשתה אחד התלוצץ על המורה, 'העובר' ממפלגת המתקדמים [הרפורמטורים] למפלגת המשמרים [השמרנים וכוהני הדת]...

⁴² מעשירי היהודים באפגניסטן, סוחר ותעשיין. הכניס לאפגניסטן את מנפטות הכותנה ותעשיית שמן, סבון וחומרי בנייה. ראה יהושע-רז, עמ' 177, 207, 347.

⁴³ פעולותיו של המלך הרפורמטור ייצגו עולם חילוני ואנטי-דתי ורק טבעי היה שהרבנים בעדה יימצאו שפה משותפת דווקא עם כוהני הדת השמרנים.

כד. מלשינים על המחנך מארץ-ישראל

ברם, לא הונח לי, הצעירים המתקדמים מצד אחד והזקנים המשמרים מצד שני הכוני בלשון [לפי ירמיהו יח, יח - הלשינו] לפני המושל. הראשונים על שאיני ממלא את תפקידי כראוי, והאחרונים להפך, טענו שכבר הפכתי את התלמידים מכבשות תמות לשדים ארורים. המושל פטר מלפניו גם את אלו וגם את אלו באמרו שאין זה מענינם והמורה רשאי ורשות מלאה בידו לעשות כטוב בעיניו, אבל האינטריגות [התככים] והשפלות והאויליות הללו הדאיבו את לבי.

המושל הטוב ביקש לעודד אותי בעצות, בדברים ובכירור הדעת [ליבון נושאים: 'דע לך' - היה אומר לי - 'כמוני עובד אתה לטובת אחיך, והרי עם קשה עורף אתם, כך כתוב בתורה לא כן? אין דבר, אל תתעצב אם הכוך בלשון. גם בני עמי מכים בלשון איש את רעהו בסתר. לא אשמתם היא אלא אשמת הבערות, ובפרט שאתה מתבודד יותר מדי שם בגיטו. מן היום והלאה תבוא אלי בכל יום רביעי וששי ונצא לצוד ולשוה! לדאבוני, לא יכולתי לקבל את הצעתו במלואה ואף הוא הודה שהצדק אתי. האלהים יודע מה היו היהודים חושבים אילו הייתי נמצא יום שלם עם המושלמים; ודאי היו חושדים בי במאכלי טרף וחזיר. [למרות שמוסלמים אינם אוכלים בשר חזיר]... ובמצב אוילי זה הוכרחתי איפוא לשבת ישיבת קבע בין אנשים מן 'הימים ההם' [מיושנים בדעותיהם].

כה. חגיגות היהודים

בלילות החורף הארוכים הייתי אתם בשעורי הקודש והרש"י, בלילה - פעמים קראתי לפניכם שעורים בהסטוריה עברית מאחרי (ה)חרבן הראשון מה שמשך את לבם ונתן לי ספוק רוחני ונפשי. וביום המשכתי בעבודתי בין תלמידי המלוכלכים עד לזועה. מובן, שלא במעט נהניתי מנשפי היהודים. כמעט בכל אחד משבעת ימי השבוע [היה] משתה חתונה, או ברית, הנחת תפילין [בר-מצווה], חג לצמיחת שנים לילד, גזיזת שער [לראשונה בחיי הילד], לידה, קידושים [נישואין], אירוסים וכיוצא בזה⁴⁷.

כו. מנהגי חתונה

ברכת הקידושין וטקס החתונה ערוכים כך שבשעת שבע הברכות לא ימצא אף צל של אדם זר בחדר של החתן והכלה. הקהל עומד מבחוץ, שומע את הרב המברך על סף הדלת ויוצא ידי חובתו בשמיעה, מחמת הפחד. כך חוששים הם שמא ימצא שונא שיכשף את החתן בשעת הטכס והחתן האומלל לא יוכל לצאת ידי חובת בעל כלפי אשתו [קשירת החתן],

⁴⁷ על מחזור חיי אדם באפגניסטן, ובמיוחד מנהגי חתונה, ראה יהושע-רז, עמ' 389-429. וכן ברעם-בואי כלה, מוזיאון ישראל, ירושלים 1997, 136 עמ'.

הגורמת לאימפוטנציה]⁴⁸45 ובפרט שמעשה הכישוף פשוט ביותר וכל אחד יכול לעשותו. אם רק ילחש (מי ש)שונא (את משפחת החתן ויקלל קללות בשעת הברכות (של החופה) ובשעת מעשה יקשור קשרים בחוט (אזי) יבצע זממו. ולא מעט היו החתנים שקיללו את חייהם משהגיעו לידי כך, והתוצאות חמורות. אינני יודע אם בא הדבר בכוח האמונה או מתוך חולשה: אבל גדול הוא הפחד והיהודים מקפידים להרחיק מן הטקס כל זר שאינו מן המשפחה ואף אותי לא הפלו לטובה חוץ מפעם אחת.

החתן יכול אמנם לשוב לאיתנו אם יפתחו הקשרים. רבני העדה נדו והחרימו את עושי העוולה⁴⁹46 ואף על פי כן היה קול יוצא [הופצה שמועה] מזמן לזמן (כי) חתן פלוני בן פלוני כושף ודי בזיון וקצף בכל המשפחה.

והכלה מקושטת לתפארת. תאוה לעינים. ואין קישוטיה נופלים מקישוטיהן של כלות אפריקה ומדגסקר. בערב החתונה נתלשות שערות הקודקוד [המצח העליון] שלה אחת אחת בידי המילדת [כסגולה ללידות בעתיד] ובידי קרוביה בשעור של שתי אצבעות מעל למצח. ועל המקום החלק ועל המצח מדביקים בדבק את קשקשי כסף וזהב לכל שבעת ימי המשתה. ואם גדולים מכאוביה של הכלה ואם המצח צבה והקודקוד מתנפח, אין בכך כלום, שהרי קישוט זה הוא הנותן לה חן בעיני בעלה ומחבבה עליו והיא מקבלת איפוא את היסורין באהבה.

הצמות קלועות רצועות רצועות כנחשים קטנים, משוחות בשמן מור ודבוקות בדבק של עצי אפרסקים המקשה אותם כקרניים. במשך כל זמן המשתה משעה 6 בערב עד 12 [במצות] יושבת הכלה שלובת ידים ומקופלת רגליה ועיניה עצומות. לא תאכל ולא תשתה, לא תניד עפעף, פן תאמרנה הנשים האורחות כי חצופה היא הכלה חס ושלום. ורק בשעה שהקהל מתחיל להתפזר מעבירים את הכלה מעל למדורת אש גדולה, לשרוף מאחוריה את הקשרים עם בית הוריה ולהדבק בבעלה כל ימי חייה.

הקהל בכל המשתאות יושב בנימוס ומבלה את זמנו בעדינות, איש לא ירים את קולו מחברו, דברי חכמים בנחת נשמעים [קהלת ט, יז], רבני הראת כולם חכמים ונבונים מקטנם ועד גדולם, יושבים להם, שותים יי"ש ביד רחבה (יי"ש אפגאניסטאן מן המשובחים הוא

⁴⁸45 בהיותם במקורם קהילת אנוסים שביקשו להסתיר את יהדותם ברבים ובנוסף החשש שלהם מפני היכולת המאגית של מבקשי העלולים ל'קשור את החתן', נהגו להפריד בין הקידושין שנערכו קודם בחשאי במעמד מניין קרובים לבין החופה, שהתקיימה אחרי הקידושין והייתה פתוחה הן זרים שלא מבני המשפחה הקרובה והם ידידים ושכנים מוסלמים. בברכת המזון נערך זימון בסגנון זה: "נברך, חוץ מן המוסלמי, שאכלנו משלו..."

⁴⁹46 על סגולות ואמצעי מנע נגד קשירת חתנים, ראה יהושע-רוז, עמ' 411-413. על קשירת חתנים ביהדות ואצל העמים והעונשים הנלווים, ראה בזק-חושבים, עמ' 52-56.

בכל המזרח, 90 מעלות [אחוזים] אלכוהול) ונהגים משירי הבחורים או הזקנים. זה פותח וזה גומר והשלישי ממשיך בשירי הלל לחתן ומשפחתו⁵⁰.
 חביות ארק שלמות מתרוקנות במשתאות, ואף פעם לא ראיתי איש משתכר ומתהולל. השתיה במקרים אלה חובה וכן תרופה בדוקה לכל מיני מחלות, למלאריה, לקדחת, לכאב בטן, כאב שנים, לכל בכל כל, ואסור לסרב, חייבים לשתות לכבוד החתן, לכבוד הכלה, ההורים הרבנים ואח"כ לכבוד שלושת האבות ושבעת הנביאים ועוד ידם נטויה, וערב אחד כמעט הלכתי לעולם האלכוהול מכאבים נוראים של משקה חיים זה.

כז. מוסיקה ונגנים

לנגן בכלים מלאכה בזויה ושפלה היא בעיני היהודים ולפיכך הם שוכרים מנגנים מושלמים להנות את הקרואים בקולם ונגינתם. המנגינות האפגאניות פרימיטיביות הן וחד גוניות, חיקוי בלתי מוצלח למנגינות הודו ופרס, ורובם של כלי הזמר הם מבני פרס הפורטים על כינור ונבל, מחיים מתים במנגינותיהם העליונות מלאות החיים ו'ממ(י)תים' את החיים בשירי התוגה השקטים המלטפים והמישנים.

כח. ההרמון

אצל המוסלמים באסיה אסור כידוע לגברים להכנס להרמון וכמעט בכל בית - חדר הנשים לחוד וחדר הגברים לחוד. והיהודים במדינות אלה לא יצאו מכלל השפעה זו. הרבה פעמים הוזמנתי בשבתות ובחגים לבתים יהודיים מצאתי את הנשים יושבות בפנית הבית ופניהן הרעולות מופנות אל הקיר. וכדי שלא להשבית את שמחת שבתן הייתי מסרב להיענות להזמנותיהן. נענה הייתי רק בתנאי מפורש שאחשב בביתם כאחד מבני הבית, כלומר שהנשים לא תשבנה כמנודות מחוץ למחנה. המתקדמים שמחו על כך והסכימו ברצון ומעט מעט נעשה דבר מקובל והחומרות וההבדלות על הנשים הוקלו. ובכל זאת אף פעם לא הניחוני בבית בלא השגחת הזקנות בנות התשעים, העיוורות למחצה, החוששות להשאיר את נכדותיהן בנות תשע ועשר בחברת גבר זר לבד... אם קרה ורציתי דבר מה, היו מוסרות לי הנשים או הבנות את הכוס או דבר אחר ביד עטופה ובפנים רעולים [מכוסה רעלה]. פעם בשעה שנועזתי [שהעזתי] לשאול [לבקש] שיראוני את הכלה המקושטת שהרבו כל כך לספר עליה, כשהיא יושבת בחברת רעותיה, כמעט גרשוני הזקנות בשערוריה גדולה, וכך הודות ליהודי אחד שעשה הרבה שנים ברוסיה זכיתי לראות כלה בחברת רעותיה, את בתו. בנות יהודי אפגאניסטאן ונשיהם אינן עולות ביופין על הערביות בארצנו, ודווקא המוסלמיות בנות נשי ההרמון התורכמניות, הפרסיות והתורכיות מפליאות ביופין ובזוהרן.

⁵⁰ החתן היה מלווה בשושבינים שהלכו לצדו ושרו פיוטים כשבידיהם 'דִּקְטָפ', ספר מאויר ומועתק בכתב יד ובו פיוטים שעברו כמסורת מדור לדור. ראה יהושע-רז, עמ' 408-409.

כט. הכשרת מורות

אמאן אללה בשעה שחזר מאירופה⁵¹48 שלח כמאתיים בנות יפות של משפחת המלוכה והשרים וממשפחות [האצולה] לתורכיה, ואף למרות רצונן, כדי שתתחנכנה שם למורות ותחזורנה לארץ [אפגניסטן] לפתח את החינוך בין הנשים בארצו.⁵²49 בנות אלו שאחדות מהן חזרו מיד משום שלא יכלו להסתגל לאקלים [החברתי] של תורכיה חוללו נפלאות למרות הזמן המזער שהיו בחוץ לארץ, בקנאותן הגדולה בקשו לשרש מעמן את האמונות הטפלות ואחדות מהן הרחיקו לכת עד שההורים היו מוכרחים לאחוז באמצעים חינוכיים יסודיים [הענשה] במשפחה פן תצאנה לתרבות רעה. ודוגמאות אחדות מבנות אלה [שהתנהגו שלא כראוי] הכריחו את השרים ושאר משפחות המלכות לבקש מן המלך שימהר להחזיר את כל המורות מתורכיה קודם שנשחתו לגמרי מן ההתקדמות והציביליזציה של אירופה...

ביחוד גדלה תרעומת בין הזקנים ואחדים מהם הזכירו למלך את הנשים בסין שפעם משלו בארצם והכניעו לרגלן את כל הגברים, וטענו לפני אמן אללה שישמע לעצתם וימהר להחזירן, כי טוב להם למות מאשר להיות נתונים לממשלת נשים, שכן ודאי תלמדנה הבנות שם בתורכיה החדישה [לאחר המהפכה של אתא תורכ] את כל התורות החדשות ובבואן לארץ תהפוכנה את המדינה וכל סדריה על פיה...

ל. האוריינטאציה הפוליטית של אמאן אללה ח'אן

מטעמים פוליטיים הידועים לו לעצמו נטה אמאן אללה כאן [ח'אן] ממסורת סבו עבדול רחמאן כאן [ח'אן]⁵³50 - שעלה למלוכה בשנת 1881 בעזרתה של אנגליה - ושמר אמונים ויחסים טובים עם שכנתו אנגליה המושלת בדרום ארצו [הודו דאז והפך למעשה לווסל של הבריטים]. הנכד הגה אהדה לממשלת רוסיה שכנתו מצפון, שמתוך כוונותיה המדיניות

⁵¹48 למרות אזהרותיו של חותנו טרזי, שכיהן כשר החוץ, יצא אמאן אללה בדצמבר 1927 לסויר ארוך בכמה בירות באירופה ובאסיה, שנמשך עד יולי 1928, כשהמדינה בערה וקמה התנגדות למשטרו. כוהני הדת הפיצו תמונות לא צנועות של המלכה שהגיעו מאירופה והסיתו נגדו במסגדים. הוא, מצדו, חזר מוקסם מהסויר והתכוון ליישם בארצו שינויים מרחיקי לכת. ראה דופרי-1988, עמ' 450-451.

⁵²49 על מצב ההשכלה בקרב נשים יהודיות ולא יהודיות, ראה יהושע-רוז, עמ' 440-442. בחברה, מוסלמית ויהודית כאחד, שהאמינה שהאישה כל כבודה פנימה בעבודות הבית ובגידול ילדים. חינוך האישה מחוץ לבית היה רעיון מהפכני.

⁵³50 עבד אל רחמן ח'אן (1880-1901). בימיו גורשו יהודי קאבול בהאשמה שהעלימו מיסים והפקיעו מחירים של אלכוהול, שייצרו יהודים לתעשיית הנשק המקומית. שלהי שלטונו הצטיינו בפגיעות קשות ביהודים. ראה יהושע-רוז, עמ' 170-173.

הביטה באהדה על ההתקדמות באפגאניסטאן. אמנם ידועות היו לאמאן אללה תוצאות פעולתו של הצבא הבריטי בכאבול בשנת 1878 בשעה שנקמו ביד חזקה את נקמת הדם של הציר הבריטי הנרצח⁵⁴ ואף על פי כן משראה [אמנולה] את הצלחתו של מוסטפה קמאל פחה [אתא תורכ] ניסה גם הוא את מזלו להפיק תועלת מצרופים פוליטיים שונים על חשבונה של רוסיה הקרובה להודו (שהיתה מתמידה ללחוש הבטחות באוזניו) ונצל בזה, כביכול, את החששות של אנגליה לטובת ארצו כמו שעשה שכנו ריזה שה, מלך פרס... פוליטיקה זו באמת קרבה את רוסיה להודו הסמוכה⁵⁵ ולאנגלים לא נעמה ביותר שכנותו של הדוב הרוסי עוד מן המאה התשע עשרה; ובשנת 1928 בשעה שבקר אמאן אללה בבירות אירופה נשארה ארצו בידי עוזרים שונים והללו מכרו את ארצם לאויב [בריטניה] בכסף תועפות. בהודע הדבר למלך, בשעה שהיה שוהה בלונדון לצורך משא ומתן פוליטי, סיים את עסקיו המדיניים ומהר לחזור לארצו דרך בירות רוסיה, תורכיה ופרס. בתנופת יד עזה ונוקמת השקיט את המרד בתריסר ראשים. אך באורח פלא מסתורי נפוצו מיד שמועות מוזרות ודיבות רעות בכל מרחבי הודו, פרס, אפגאניסטאן והעולם המוסלמי: אמאן אללה מלך אפגאניסטאן נגעל בפת בגם ויינם של הנוצרים הכופרים באירופה אוכלי בשר חזיר ועכבר⁵⁶, ואשתו המלכה [סוֹרְיָה] רקדה בחצר המלכות בלונדון גלויית פנים וחבוקה בזרועות זרים וכופרים... והשמועות שנתאמתו [בתמונות] הלהיבו את דמיונם של האפגאנים, שראו בדמיון את מלכתם גלויית פנים, חשופת חזה וזרועות ונמכרת בשוק בחצי פרוטה [זונת רחוב].

אמאן אללה שחזר מאירופה מלא רשמים חדשים, היה שקוע ראשו ורובו בתיקונים יסודיים חדשים להבראת עמו. הוא הוציא חוק, ואחד מחוקים אלה שהיו בעוכריו היתה פקודה להסיר את הצעיף [בורקה, צ'אדאר, רעלה] מעל פני הנשים, ולהחליף את המצנפת הדתית

⁵⁴ 51 כוונתו לימי שלטונו של אמיר אפגניסטן דוסת מוחמד [1793-1863], שגילה יחס אוהד ל'דב הרוסי' והדאיג את 'מושלי הודו' הבריטים, שחששו מפלישה רוסית. הבריטים זכרו את הירצחו של הציר הבריטי סיר אלכסנדר ברנס (Burnes) בקאבול ביום 2.11.1841. על מעורבותם של סוכנים יהודיים בשורות הבריטים ראה פישל, עמ' 176-177.

⁵⁵ 52 בשיפתתם להגיע אל מקורות הנפט, הרוסים רצו לכבוש את אפגניסטן עוד בימי הצאר ולהמשיך דרומה 'למים החמים של המפרץ הפרסי' אל בארות הנפט. נוכחותם של הבריטים בהודו הפריעה למימוש החזון הזה ועל כן אפגניסטן שימשה חיץ בין שתי המעצמות בימי 'המשחק הגדול'. (ראה P. Hopkirk, *The Great Game – The Struggle for Empire in Central Asia*, London 2001). הרוסים ממשיכים את חלומם ביום 29 בדצמבר 1979 בפלישה הכושלת שלהם לאפגניסטן. כמיליון אפגאנים נהרגו. מיליונים הפכו לפליטים חסרי בית. הסובייטים הודו במותם של 10,000 חיילים, אך מספרם כנראה גדול בהרבה. ב-15 בפברואר 1989 נסוג הצבא הסובייטי הכובש בהותירו אחריו ארסנל עצום של כלי-מלחמה.

⁵⁶ 53 אכל חזיר ושתה אלוהול האסורים לפי חוקי האסלאם.

[טורבאן] לכובע רגיל [מגבעת] - שני מיני עטיפה שהיו דבר שבקדושה בעיני העם הקנאי, השמרני והפרימיטיבי.

העם המורעל [המוסת] והמשוסה בכוח השמועות על מעשי מלכו בחצרותיהם של מלכי אירופה, התנגד והתמרמר בליבו על חילול הקודש ועל התערבותו של המלך בעניניו הפרטיים. השייכים הנרגנים והמשסים במחותרת התפללו ליום נקם כי יבוא. חסרה היתה רק 'היד המסתורית' [המכוונת] המסייעת בחשאי ומתגלית בפומבי. ובשעת כושר אחת בהזדמנות מוצלחת הופיע 'בצ'ה סקאו' המורד⁵⁷.

לא. מרידה במלכות

בצ'ה סקאו, 'בן שואב המים', חונך וגודל מקטנותו בחצר המלכות והיה חבר שעשועים וצייד לאמאן אללה, קודם שעלה על כסא המלוכה. בצ'ה סקאו זה עבר פעם על נימוסי החצר המקובלים ונידון בפקודת אמאן אללה שחזר מאירופה למלקות בפומבי בפני העם והשרים רואי פני המלך. ארץ זו כל גבר מגן בה על כבודו בחייו, ובפרט בצ'ה סקאו, בן עבדים שעלה לגדולה, נפגע בכבודו עד מעמקי הנשמה, ומרוב חרפה ברח להרים. חסרונו לא הורגש בחצר לגמרי. אף מעשי העוולה והפשע שלו הרחיקו מעליו את חבריו וכאילו נשכח מן החיים. והנה לאדם זה העזוב והמבודד, שנמלט להרים להחבא מקלוננו, נמצאו 'ידידים'⁵⁸, שלבו בלבו את אש הנקמה במלך שפגע בכבודו. וכוחם של ידידים אלמונים אלו [הבריטים] נהפך בצ'ה סקאו הגרוע והמלא פשעים לאיש דתי 'שומר הגחלת', נגד אמאן אללה הכופר ההורס את האישלאם ובמשך חזשים מועטים נתלקטו מסביבו [של המורד] כל נקלה ופושע. כל אלו שגורשו ע"י אמאן אללה משירות המדינה.

אמאן אללה שהביט על כל אלו כעל משחק שובבות של עבד שסרח, שלח לקרוא את בצ'ה סקאו בחזרה. אבל ידידיו [הבריטים] של זה הזהירו אותו: פח טומן לו המלך, ושנאתו למלך

⁵⁷ *Bacha-I Saqqao* - כינוי גנאי שפירושו 'בנו של שואב המים'. שמו המלא של המורד היה חביבולה גאזי Habibullah Ghazi, ממוצא תג'יקי בעוד שהשאה היה בן לשבטי הפושטו. בילדותו גדל בחצר המלכות האמגנית. בסיוע בריטי מסיבי, שכלל תותחים וכלי מלחמה אחרים ובמעורבותו האישית של לורנס איש ערב, הצליח המורד למשול תשעה חודשים (ינואר-אוקטובר 1929). הובס וחוסל באוקטובר 1929 על-ידי הגנרל מוחמד נאדיר שאה שהיה למלך אפגאניסטאן {1929-1933}. ראה דופרי-1988, עמ' 455, 460-459. ללמדך שהמלך היה כלי משחק של הרוסים והמורד כלי משחק של הבריטים. מאחורי הקלעים המעצמות הסיתו את הצדדים זה נגד זה וסייעו להם בנשק השמדה הדדית.

⁵⁸ עמדתו האוהדת של אברהמוב לשאה האהוב עליו בולטת לעין. הביקורת של אברהמוב כלפי החתרנות הבריטית מולבשת בביטויים כמו 'ידידים', מדינה זרה, אימפריה - מבלי לקרוא בשם המפורש של בריטניה. הצנזור המנדטורי שראה את הביקורת החריפה שלו על פעילות בריטניה במרכז אסיה הורה, כאמור, על הפסקת כתיבת זיכרונותיו ופרסומם.

גברה שבעתיים. פלוגות צבא אחדות שנשלחו לקראתו נפלו [ערקו] לתמהון המלך למחנה האויב שהציע להם משכורת משולשת, והתעמולה נגד אמאן אללה הכופר המודרני נתפשטה בכל הארץ ובהצלחה מרובה כל כך עד שאי אפשר שלא להסכים לדברי המלך שאמר בפרהסיה: יד מדינה זרה ומנוסה [בריטניה הגדולה] בדבר הזה.

וכאשר העירו דודו אברהים כאן [ח'אן, מושל מחוז הראת] את אזנו של המלך הצעיר שהנה הרחיק ללכת יותר מן המדה בתקונים להתקדמותו של העם, השיב המלך: 'דומני שסברה זו שכל התקדמות במהרה באסיה גוררת אחריה מהומות ריאקציוניות היא סברה אימפריאליסטית טהורה שבעלי האימפריות הפיצו אותה בעולם לטובת עצמם, כי לצורך השאיפות הפוליטיות והכלכליות שלהם הם בוחרים שאנשי המזרח יהיו בוערים [נבערים מדעת] וישארו במצב פרימיטיבי, שאם לא כן לא יהא שום ממש באינטרסים שלהם באסיה. חוץ מזה מפיצים שליטי הודו [הבריטים] בעמם שמועות שוא שבבירתי יושב לו "הדוב" [הרוסי] ומפתה את עמי בהבטחות עזרה בכסף ובזהב להסתער על הודו ולכבשה. שטויות, מטרתי היא לעורר את עמי מתרדמתו. ועד שנתעורר ונעשה עם בריא, תצעד הודו זה צעדים קדימה ותדע להשתחרר בכוח עצמה, ולא בעזרת זרים, אין אנו רוצים אלא שלא יפריעו אותנו בעבודתנו, שלא יכרו [יקימו] לנו מחתרת ולא ישסו...'

וכדי להשקיט את הארץ ולבלום את המרד בראשיתו, שלח אמאן אללה את מבחר צבאותיו נגד צבאו הקטן של בצ'ה סקאו החונה בגבולות הודו. אבל ראו זה פלא, במשך חמשה חדשים לא יכלו הצבאות המאומנים והחמושים בנשק מודרני לערער את המחנה של בצ'ה סקאו, הלוחם כמצביא בעל נסיון גדול, וצבאותיו חמושים בנשק פעיל יותר ומשובח יותר מנשקו של צבא המדינה.

לב. המלך פורש מהמערכה

צרותיו של המלך גברו יותר בראותו שלא מעטים הם השבטים מסביב הנופלים [העורקים] יום יום למחנהו של בצ'ה סקאו בכוח הכסף והנשק הניתן להם בשפע וביד רחבה, גמול לעזרתם במלחמה של חמשת חדשי החורף⁵⁹ הקשים של שנת 1929, שבה נשמדו דיביזיות שלמות של צבא משני הצדדים, ובעזרת סוכניו של בצ'ה סקאו שמו שבטים שלמים מצפון הארץ [התג'יקי] מצור על הבירה [שנשמרה בידי שבטים פתאנים], וניתקו אותה מן הכפרים סביב. נוסף לפגע המלחמה פרץ איפוא הרעב בעיר הבירה ועם הרעב נתרבו הפשעים.

⁵⁹ 56 באזורים ההרריים, המתנשאים בשיאם מעל 5,000 מטר, הטמפרטורה צונחת עד למינוס 30 מעלות (בקייץ נושבות רוחות חמות עזות במשך 120 יום והטמפרטורה מגיעה עד 50 מעלות. מדבריות החול האין סופיים, הקרויים 'מדבר המוות' ו'מדבר היאוש' וההרים הגבוהים שבהם האוויר קלוש. תנאי האקלים הקשה הביסו צבאות אדירים לאורך ההיסטוריה.

אמאן אללה הצעיר, העז וקשה העורף, אפשר היה מצליח לדכא את המרד לולא נתיאש פתאום מעמו הנמכר בכסף אף לאויביו. ופעם בשעה שראה חלק מן הצבא והעם נרגנים בהשפעת הממון של מסיתי הסתר: 'עד מתי נלחם באחינו המושלמים ונשפוך את דמם לריק'. רגז ליבו בקרבו ובעצם היום הוא קרא עצרה במחנהו ונאם:

בני ואחי המאמינים! תמימים אתם מלהבין את הנעשה בארצנו על ידי אויבנו הזרים הכופרים ולפיכך אין אתם אחראים על מעשיכם. אמנם לא בכם האשמה אלא במנהיגיכם הרוחניים [המולות, כוהני הדת המוסלמים] העומדים בקשר עם האויב הזר [הבריטים] המניע אתכם לעשות את מעשיכם לטובת עניניו הוא... שמעתי את תלונת השיכים [המולות] המתלוננים מגרונכם על חוק ביטולו של צעיף הנשים⁶⁰57. הן תודו שמלככם הוא אפגאני בדיוק כמוכם ואף עולה עליכם בהיותו נצר מזרע הנביא, ובודאי יודע הוא עד כמה יתביישו [יקנאו] עמיתיו ונתיניו לנשותיהם להראות לזרים בגלוי פנים. אבל אם בא מלככם זה ולטובת החוק והקדמה הוא מסיר את צעיף אשתו המלכה ואחיותיו הנסיכות, דבר שלא אירע כמוהו מיום היוסדה של המדינה, הלא תסכימו שלא לרעתכם נעשה הדבר. ראשון באתי והקרבתי את כבוד אשתי המלכה ואחיותי הנסיכות על כבוד נשיכם אתם שלא תתבישנה ברבים. שנית, האישה הרעולה חפשית היא להרבות פשעים כרצונה, בלא שיוכל הבעל לדעת על הדבר, כי בצאתה מביתה ללכת לבית אהובה לא יכירנה איש, תמחה פיה ותאמר לא פעלתי אוון [על-פי משלי ל, כ]. ולהפך, אשה גלוית פנים נמצאת לעיני הרואים ושוב לא תוכל לרבות את בעלה כמקובל... רוטנים אתם על חוק עבודת הצבא. לטובתכם היה הדבר ולטובת המדינה. צבא העובד את מולדתו לא בעד כסף אלא מחובתו הלאומית לא יבגוד בה לעולם בעד כסף...⁶¹58 וישרת אותה עד טיפת דמו האחרונה. וצבא כזה כבוד הוא לנו ולא נהא [נהיה] לחרפה בעיני עמים זרים שאת צבאותינו יקנו בכסף.

אתם הרוכלים ברחובות לפנים, וכיום סוחרים, הפכתם למעמד בריא ואיתן, ואת טוב הארץ תסחרו [על-פי ישעיה א, יט; עזרא ט, יב], הודות למצב הבטחון במדינה. האיכרים רעבי הלחם צברו בר ומזון ובתים להם בשדה. התלמידים והנוער התקדמו ויפקחו את עיניהם וכל אלו בזמן קצר. עכשיו רואה אני אתכם רוטנים ונרגנים. חלק מכם מכר את ארצו [בגד] ועבר לאויב, ולחרפתי הגדולה מתביש אני כי בתקופתי היה הדבר. חלק שני מכם חכם [השכיל] והתקדם; ושוב אין אתם זקוקים כפי הנראה לי ולעזרתי".

⁶⁰57 נפתלי אברהמוב משתמש במילה 'שייח', המתאימה לתרבות הערבית של המזרח התיכון. شیخ، رئیس قبیله، رئیس خانواده، رئیس سفیرشو، 'זקן', 'ראש שבט' ו'כהן דת מוסלמי'. השימוש לכהני דת במרחב דובר הפרסית הוא ملا، או اخوند (מולא או אכונד). גם הרבנים היהודים זכו לתואר 'מולא'. כהני הדת אסרו על הנשים לצאת מביתן בגפן וללא רעלה, 'בורקה' (גלימת נשים המכסה מכף רגל ועד ראש. הפנים מוסתרות מאחורי סבכת רשת).

⁶¹58 הוא רומז בכך לכל אותם שבטים, שתמורת כסף שקיבלו מן הבריטים הם ערקו למחנהו של באצ"ה סקאו הפרו-בריטי.

ואחר הפסקה קצרה של מלחמת נפש המשיך המלך הצעיר את דבריו: "נתיני ואחי הנאמנים, דעו לכם שלפני כולכם, כל הנאספים כאן היום, מחליט אני לוותר על כסא המלוכה ואני מוסר אותו לאחי ענית אללה כאן [ח'אן] 59⁶², ומקוה אני שתחת צל קורתו [לפי בראשית יט, ח] תפסק מלחמת האחים העושה בנו שמות, והארץ תלך ותתקדם מחיל אל חיל [לפי תהלים פד, ח]..."

קהל השומעים, השרים ואנשי הצבא, עמדו נדהמים כמוכי רעם. מששבה רוחם התנפלו אפים ארצה, מתחננים ובוכים: עד שערי מות [תהלים קז, יח] ילכו אחריו, ובלבד שיחזור בו מהודעתו. ברם, אמאן אללה הדימוקראט, שנמאסה עליו הדיקטטורה, והיה נאלץ לשמש תליין וגרדום מורדים כל שנות שלטונות, בחל במלכות ועוד באותו יום עזב את העיר הבירה ויצא לעיר קאנדהאר אל שבטיו הנאמנים לשבת ביניהם כאחד (מפשוטי) העם...60⁶³

לבצ'ה סקאו נודעו הדברים בשעתם ומיד עלה בראש צבאו אל עיר הבירה, בפלוגות שיכים ענודי מצנפות הולכי רגל ואוחזי קוראן ביד 61⁶⁴ כבשו את העיר כמעט באפס יד ולאחר מלחמה של של(ו)שה ימים בגדוד הנאמן לאמן אללה שבחר למות על שדה הקרב מאשר להכתים את דגלו בבגד [בגידיה ועריקה למחנה האויב].

כל הנתינים והצירים הזרים יצאו את העיר באוירונים בריטיים להודו. הציר הבריטי היה האחרון בצירים שעזב את עיר הבירה ובצאתו לקח אתו את דגל המלוכה מעל בית הצירות. בעיר כאבול השתוללה המהפכה ומלאך המות שלט יחידי במלוא גבורתו 62⁶⁵. כמעט כל

⁶² Inayatulla Khan 59, אחיו של אמאן אללה, מלך שמונה ימים בלבד בינואר 1929, עד שהודח מכסאו על-ידי באצ'ה סקאו, שמשל על אפגניסטן במשך תשעה חודשים מינואר-אוקטובר 1929 וכינה את עצמו 'ח'אדם-י-דין-י-רסול אללה' (עבד דת שליח האל) ראה דופרי-1988, עמ' 458-455.

⁶³ 60 נראה שאברהמוב, שהיה בן בית בארמונו של מושל הראת איברהים ח'אן (ראה להלן סעיף לז), היה קשוב שם למתרחש במדינה. הוא גם האזין לשידורי רדיו מטשקנט הסובייטית שדיווחו על הנעשה בקאבול, המרוחקת כאלף ק"מ מהראת (ראה על כך להלן בסעיף לד). אמאן אללה חש כי המצור של בצ'ה סקאו הולך ומתהדק וחייו נתונים בסכנה. הבריחה שלו לשבטים הפתנים בקנדהאר הייתה זמנית ועד מהרה גלה לשוויץ, שם חי עוד כשלושים שנה, ומת בשנת 1960.

⁶⁴ 61 נראה שרעיון זה שאבו מקרב ציפין (657), שנערך בין כוחות עלי ומעאויה על הגדה המערבית של הפרת בצפון עיראק על גבול סוריה. צבאות מעאויה הרימו קוראן על רמחיהם ובכך השפיעו על חיילי עלי שלא לפגוע בהם. ראה לצרוס-יפה, עמ' 120. ברנרד לואיס טוען שהתיאור בו הרומח ביד אחד והקוראן ביד השנייה הוא בלתי אפשרי והוא תיאור סטריאוטיפי של האסלאם בעיני המערב, ראה לואיס, עמ' 12.

⁶⁵ 62 שפיקות הדמים הזאת סותרת את התיאור האידילי שתואר קודם שהשיח'ים כבשו את קאבול עם הקוראן בידיהם.

המתקדמים [הרפורמטורים] וכל אוהביו של אמאן אללה הוכרעו לטבח. עינת אללה, 'המלך לשלושה ימים', נמלט על נפשו לקנדהאר לחסות בצל אחיו, ושתי אחיותיו של המלך שלא הספיקו להמלט בעוד מועד עמדו על נפשן כלביאות. ארבעים חללים הפילו מצבאו של בצ'ה סקאו שבא לקחתן שבי - ולסוף שלחו יד בנפשן ולא עלה בידי המורד המנצח לחלל את כבוד משפחת המלוכה...

לג. שחיטתם של השיעים

תושבי שאר הערים בארץ שוסו על ידי השיכים והכריעו לטבח את מפלגת המתקדמים [הדוגלים ברפורמה של אמאן אללה], של(ו)שים אלף שיעים מסכנים תושבי (ה)עיר פארה נשמדו ביום אחד ודמם זרם לנחל⁶⁶63 (בשטף רחב). בתי ראינוע, 'מעשי השטן', מכוניות הנעות בלא סוסים אלא בכוח השטן ובתי הספר החדשים נהרסו ונימחו מעל פני האדמה לבל ישאר זכר לשטן ולאמאן אללה המקולל שליחו.

ד. איבריהם ח'אן משליט סדר בהראת

רק בהיראת, העיר הצפונית [מערבית] באפגאניסטאן והרחוקה מן הבירה שמונה מאות קילומטרים ויותר [כאלף ק"מ], שלט הסדר כרגיל. הידיעות על המתהווה במדינה לא הספיקו להגיע לכאן. הנסיך הגדול איבריהם כאן [ח'אן], דוד המלך, המושל בהיראת שידע על כל הנעשה בבירה באמצעות הרדיו מטאשקנט הרוסית, שלט בעיר במלוא כוח המאמצים ובינתיים שלח פלוגות צבא מדי שבוע בשבוע לעזרת המלך בן אחיו. אנשי הצבא שהיו רואים את חבריהם נשלחים שבוע בשבוע לדרום הארץ [לאזור קאנדהאר, שבו מצא המלך מקלט] ואת אנשי העם מגויסים, דרשו ביאורים, וסרבו להשמע. השמועות עשו להם כנפים בין הסוכנים [החתרנים] והגדילו את המבוכה בין השרים.

אבריהם כאן [ח'אן] הנאמן לעצמו ולדעותיו החזיר את חוקי העונשין, שביטלם אמאן אללה, מתוך תקווה שביד נוקמת וקשה יצליח להחזיק ברסן השלטון. ארץ עניה זו תושביה כולם מעריכים ביותר את ה'שלי שלי ושליך שלך' [על-פי אבות ה, י], חוץ משודדים מועטים העוסקים בשוד לא לצורך פרנסה בלבד אלא גם בתורת אבנטיוורה [adventure –

⁶⁶ Farah 63 נמצאת כ-300 ק"מ דרומית להראת בקו אווירי והיא מרוחקת כ-120 ק"מ מהגבול האיראני-השיעי. המלחמות בין איראן לאפגניסטן נושאות גם אופי דתי במאבק ההיסטורי שבין שיעים לסונים. נראה שהשיעים, שסבלו מידם של האכונד, המולא, כהני הדת הסונים. הם מצאו מחסה אצל אמאן אללה. לאחר הסתלקותו הגיעה שעת הנקמה של כהני הדת והם פגעו בכל המפעלים שיזם במסגרת הרפורמות שערך. המספר שנקב בו אברהמוב (30,000 שיעים ביום אחד) נראה מוגזם. המולא ראו בסרט האילם ובעגלות הנוסעות ללא סוסים - מעשי שטן. כך הם מחקו גם את מוסדות החינוך המתקדם.

הרפתקה] וספורט משעשע. להקות [כנופיות] אלה תלויות ברובן בקפריסות של מנהלן ומנהיגן, השודד דוקה [דווקא] עשירים ופעמים הוא מחלק את הכסף הנשדד לעניים. והאדונים העשירים, מתוך שקצרה ידם לנקום בשודדים אבירים אלה, שפכו את זעמם על גנבי העיר וחוקקו חוקים, ששערות אנוש תסמרנה לשמעם. והמושל שביקש להטיל את מרותו על תושבי העיר, כיון שראה שגנבים ונרגנים הרימו ראש בימים האחרונים, עמד והחזיר את הע(ו)נשים המבוטלים הללו.

לה. ענישה אכזרית בפומבי

פעם הלכתי אחרי פלוגת שוטרים מזויינים, שהכריזו על הפושע הכבול בשלשלאות והמובל לשער המשפט:

'להווי ידוע לכם האזרחים' – הכריז הכרוז ההולך לפני התהלכה בראש חוצות - 'אסיר זה מובל למשפט על ששלח ידו ברכוש לא לו, ושם יקצצו את ידו ורגלו כחוק הדת. נתינים, פקחו עין וזכרו את העונש, עת יעמוד השטן להטותכם מדרככם הטובה!'

אחר האסיר והשוטרים נתקהל קהל גדול, רובו מתלמידי בתי ספר וילדי רחוב, שלאחר הפסקה של ארבע שנים ארוכות ניתנו להם הזכות והעונג לבדח את דעתם ולראות בענשים, ואף אני הייתי בקהל הגדול לראות במחזה מימי הביניים.

בבכר הרחבה מול שער המשפט הושיבו את הנידון על גבי האדמה ושני שוטרים החזיקו בזרועו וכרכוה בחבלים עבים עד שהפכה כולה שחור-כחול. וכך נהגו גם בפרק היד לעצור בעד מרוץ הדם ולהקאות את הכאב בכוח הקפאון, שהיד נקפאת מן הלחץ החזק בזרוע. בינתיים עמד קצב אחד, קצב פשוט הנלקח לפעמים שלא מרצונו להוצאת פסק הדין, והשחזי את סכיניו לפני הנידון בשלוות נפש גמורה. מוכן לעבודה, אחז הקצב בזרוע והתיז את זרם הדם. ריח בשר צלוי בשר דם אדם, בשר אדם צעיר, שנתפש בכשלונו, שנטל ככר לחם מבית אדונו, עלה באויר. הקהל, הנוער, השוטרים, באי כוח החוק, כולם עמדו וכמעט נהנו מיסורי הצעיר המתפתל במכאוביו. ובלא לחבוש את היד הקטועה, הצלויה, המטוגנת החזיקו ברגל שמאלו של הנידון ועשו בה מה שעשו בזרוע (ה)קטוע וצלוה בשמן. ועל הפצעים זרו סיד וכרכום (וחבשו את פצעיו) במצנפתו המלוכלכת של הנידון. אחר ה'עבודה' מתפזר ההמון איש לביתו. המסכן, אם אין לו קרוב וגואל, נשאר בככר עזוב לנפשו ולרחמי העוברים וחסדיהם, ודמי השמן ושכר טרחת הקצב נפרעים למפרע על חשבוננו של הפושע, אם יש כסף בכיסו...

אחר חודש אחד הורגלתי במחזות אלה, שהדריכו את מנוחתי בלילות. לא לחינם קשי לב ואכזריים הם האפגאנים. מילדותם נקשה לבם, נטל מהם הפחד מפני כאבי היסורים הבאים עם הע(ו)נשים האכזריים.

לו. דרכי ענישה מסמרות שיער

גדמים וקטועי רגלים אלה נהפכים אחר שנים לשודדים ולמפלצות המפילים את פחדם על המשטרה והצבא, וקשה היא נקמתם במשטרה ובחוק, עד שגדוד צבא שלם נדרש לפעמים כדי להשמיד להקה [כנופיה] קטנה אחת, הנתונה בידי בעל מום נקמני ומר נפש. ומי שנופל ביד החוק, ולא מעטים הם הנופלים, נידון בכל חומר הדין, אם בדקירות רומח איטיות בידי חיילים קשי-לב המשתדלים להרבות את מכאוביו, או עושים לו 'חרקירי' [נועצים סכין בבטנו] ותולים אותו חי ברגלו בלב השוק והוא מפרפר שעות שלמות לשמחתם של הסקרנים היושבים למטה ועוסקים בהתערבויות ובהמראות [ניחושים], אם נפש קשה לו לשודד זה ומתי תצא רוחו, אם לפני עלות השמש או אחר בואה [שקיעתה].

ובכדי שהעו(ו)נשים לא יהיו חדגוניים, משתדלים השופטים בחכמתם הגדולה להמציא משפטים בל ידעום [על-פי תהלים קמז, כ], שיעשו רושם בל יימחה על התושבים. פעם קשרו איש ערום חי בזנב גמל וסחבוהו בבטן רטושה על פני קוצים וברקנים. פעם אחרת קשרו את ברכיו של מורד אחד ביתדות באדמה והעיפו אותו מאחוריו בתותח ממש מלא חציץ וברזל וחסל... החלק הנשאר לפליטה היו הרגלים הקשורות היטב ביתדות, השאר עף באויר וניתך ארצה, פירורי בשר צלוי...

לפי החוק, אם אין עדים [במהלך הפשע], לא יומת הנידון, וכיון שהשודדים זריזים הם וחרוצים ואינם נוהגים להשאיר עד בחיים, נאלצת המשטרה להכריחם להודות במו פיהם על מעשיהם. פושטים אותם עירום עד למתניים, ארבעה חיילים אוחזים בידיים ורגלים באויר ושנים אחרים מצליפים עליו בשוטי ברזל, אחת, אחת ושתיים, אחת ושלוש, אחת ועשרים⁶⁴, מאה, מאתיים. השוטרים שיגעה ידם מתחלפים בחדשים, מכים ומכים עד שהבשר נהפך לדייסה תופחת, כולו מכה אחת. והשודד יסתום את פיו, ישוך את לשונו ושפתיו ולא יודה, כי בנפשו הוא. שודד אחד ספג חמש מאות מלקות. פעמיים בשבוע קבל אלפיים מלקות ולא הודה, ולסוף עזבוהו לנפשו והבריא...

ראש המשטרה החדש היה אינקביזיטור מלידה ובטן, מודרני ואנין דעת, חונך בגרמניה⁶⁵ ונפשו סלדה מענשים ברבריים בפומבי, בשעה שביקש לכפות על השודד שיודה במו פיו, האכילהו בשר, עוף, ממש מעדנים, רק דבר קטן לא נתן לו את השינה והישיבה. יעמוד לו

⁶⁴ פרפרזה על הספירה שעשה כהן גדול ב'סדר העבודה' והיא נאמרת בתפילת מוסף של יום הכיפורים.

⁶⁵ זאת עדות מעניינת על תהליך ההכשרה בתחומים משטרתיים וצבאיים שעברו צעירים אפגאניים בגרמניה. הם שיתפו פעולה באפגניסטן עם גרמנים ואחר-כך אימצו אוריינטציה נאצית ופעלו באפגניסטן עם סוכנים נאצים. על נאצים, גרמנים ושנאת ישראל, ראה יהושע-רז, עמ' 189-213.

כך כל ימיו באמצע החדר, ואם יישן, יעוררו אותו בדקירת כידון, וביום השלישי היה השודד ואף החזק שבחזקים מודה ובוחר בתליה מחיים...

לז. נקמת דם

החוק באפגאניסטאן מוסר את הרוצח בידי משפחת הנרצח, גואלי הדם, לעשות בו כטוב בעיניהם, וגואלי הדם נקמניים הם⁶⁶ רוצח אחד שנתפס, נמסר לאמו של הנרצח או ביקשו לפדותו בכופר. כסף מלא כמשקל גופו של הרוצח. אבל האם עמדה על שלה: דם תחת דם. היא הכריחה את המשטרה לקשרו בעמוד ובעצם ידה דקרה את הדקירה הראשונה, סכין חדה בעינו של רוצח בנה, אחר כך חתכה לו את הצוואר באכזריות שטנית נוקמת ואת הדם הצועק [על-פי בראשית ד, י לקחה] בידיה והרטיבה בו את לבה ושדיה להשקיט בו את לבה הבוער מנקמה...

אותו דבר עשה זקן ערירי, שגרם לו מזלו ולסוף שנים ארוכות נמצא רוצח של בן אחיו. הזקן עקד את הרוצח בביתו ובסכין קהה ופגומה כמשור חתך באדישות את הצוואר [של הרוצח] עד שהשוטרים עצמם זרזו אותו לגמור את המלאכה...

ביום ששי אחד בשעה שישבתי על כוס תה לפני המושל, בא איש רחב כתפיים ובידו מגרפת ברזל מלוכלכת בדם קרוש ושערות, והודה: 'אדוני רב החסד, במגרפה זו הרגתי זה עתה את אחותי ואהובה בראותי אותם מתגוללים [מקיימים יחסי מין] במיטה בלא חופה וקידושים ועוברים על [מצוות] הדת ועל הנבלה הגדולה עשיתי מה שעשיתי'. והמושל בלא חקירה נוספת טפח לו על כתפו ואמר: 'יפה עשית, בני', וצווה לעבדיו לתת לו משאת [מתנה] כראוי לאיש השומר על כבוד המשפחה'.

גדולה הנקמה בין שבטים אלה, לא לחינם אמר סעדי⁷⁰, אחד מגדולי המשוררים של פרס: 'אם אלהים יופי וחוסן לתורכים נתן/ והוא מאכל ותלבושת לפרסים נתן/ כישוף, כוסף וגעגועים להודים נתן/ הן לאפגאנים את הכעס והנקמה נתן'.

כזה היה העם, שביקש אמאן אללה מלכו לעשותו לעם בעל תרבות. ואפשר אף היה הדבר עולה בידו לולא בגד בו מזלו באמצע מפעלו הגדול.

לח. רצח איברהים ח'אן, מושל הראת

⁶⁶ יהודים שקרוב משפחתם נרצח נמנעו מלפגוע במו ידם ברוצח מחשש לנקמה חוזרת במשפחת הנרצח היהודי. ראה מישאל, עמ' 44-46.

⁷⁰ המשורר סעדי [שמו המקורי: מושריף א-דין אבן מוצלח א-דין]. נולד בשירז בפרס. חי בערך בין השנים 1215-1292. מיצירותיו הנודעות 'הבוסתן' (1257), על הצדק והצניעות באסלאם, ו'גן הוורדים' (1258) אוסף של סיפורי מוסר קצרים. היה מחלוצי ה'ג'ל' בשירה הפרסית.

אברהים ח'אן מושל הראת חשב שבזה שיחזיר את חוקי העונשים הקשים והאכזריים לתקפם יצליח להשתלט על המצב וטעה. אמנם הפחד עשה את שלו אבל אלו שנהנו כמה שנים מן החופש שניתן ע"י המלך שוב לא יכלו לראות מחזות ע(ו)נשים אלה בשוויון רוח ואף המצב המדיני בבירה הנמצאת בידי בצ'ה סקאו נודע לפקידים גבוהים אחדים, שהיה להם מקור ידיעות משלהם. אבל אברהים כאן [ח'אן] היה בטוח בכוחו. כל מטרתו היתה לחזק את עמדת המלך בן אחיו הנמצא [בקנדהאר] מחוץ לבירה [קאבול]. הוא כינס את בניו ויועציו במועצת מלחמה

חשאת והחליט לשלוח את כל הצבא הנמצא בעיר [הראת] לעזרת המלך [אמאן אללה ח'אן]. בראש הגדודים העמיד את הנסיך בנו, כיוון שהטיל חשד וחשד שוא בנאמנותו של המפקד. המפקד הנאמן בקש לפקד בעצמו על הצבא. מלכו [מנהיגו] המושל דחה בקשתו בתואנה שעזרתו דרושה בעיר [הראת], יותר מבשדה (הקרוב). ראש הצבא הנאמן הבין את הרמז, נפגע בכבודו ולאחר מזה ביקש להגיש את התפטרותו. בינתיים והמפקד החדש, הנסיך הקפדן, נהל את הצבא בתמרונים מייגעים ודרש מהם משמעת ברזל, ולאחדים מן הצבא, את העצלים והנרפים, צוה להלקות אותם בעקרבים [ללא רחמים, על-פי מלכים א יב, יא יד; דה"ב י, יא יד] כדי שיעבדו את מלכם באמונה.

חלק מן הצבא האוהב את מפקדו הישן מרד על דעת עצמו וסרב לציית לפקודות של המפקד החדש. הנסיך ביקש להשיב את המשמעת במחנה ואיים באקדחו [על חייליו], וגפרור הוצת והיה ללהבה...

בתשובה לאיום ירה הצבא הנרגז במפקד והרגו בו במקום, ומפחדם הרב מיד(ו) הנוקמת של המושל, התנפלו [החיילים] על ארמונו ביום האחרון לרמאדן בצהרים והרגו אותו [את המושל איברהים ח'אן] על בניו ובנותיו...

לט. דיוקן של עיר במהפכה ופחד היהודים

בשני רגעים הפך המקום למהפכת סדום. כל העיר נסגרה על חנויותיה וכל איש רץ לביתו. הפחד הכפיל את המבוכה. הצבא שנתפכה משכרונו נתאבן מפחד על האחריות על המעשה. כשנודע הדבר למפקד הצבא שהתפטר ירה במביא הבשורה הרעה והרגו על מפתן ביתו. ואחרי הכל לולא הוא – אבן על אבן לא היתה נשארת בעיר הראת. במהירות קדחתנית וביד פלדה תפס את צבאו וקציניו ויגע אותם עד מות בתהלוכה צבאית ברחובות העיר במשך כל היום. את החנונים [בעלי החנויות] הכריח לפתוח את חנויותיהם ובסוף של(ו)שה ימים חזר הסדר על כנו. ואת רוצחי המושל שלח לעולם האמת, עשרים ושנים איש במספר, כפי שאומרים הרגם הוא באקדחו אחד אחד בלילה אחד.

המפקד חלק את צבאו לשבטים [ליחידות על בסיס שבטי], הגדיל את מספר האנשים בגדוד בני שבטו הנאמן לו, וביד חזקה וע(ו)רמת שועלים רסן את הצבא הפראי המשתולל כסוס

מלחמה ביום קרב [עפ"י זכריה יד, ג]. על תושבי העיר נפלה אימה. הכל התחבאו במסתרים מפחד הצבא שמא ישלח ידו בבזה כנהוג במקרים כאלה, והיהודים על אחת כמה וכמה, טעם הפרעות בעבר עמד בפיהם של זקני היהודים, שזכרו את תעלולי הצבא בשלחו יד בבזה ברכוש ובנפש⁷¹.

אשת המושל הנרצח בכתה תמרורים ובקשה שיוציאו את נבלת [גופת] בעלה המתגוללת ברפש ויקברו אותו כראוי. חלק מן הצבא המזוין יפה [החמוש היטב] התנגד לכך. חלק שני רצה את הדבר בכל מאודו. מלחמת אחים עמדה להתפרץ בין הגדודים. רק בכוחו של המפקד שלא אבד עשתנותיו ביום גורל(י) זה עבר הענין בשלום. בלויית שני קציניו הנאמנים שמר במכוניות [במכונות] יריה על בית הנשק ולא נתן לצבא המורד לשדדו. בינתיים קרא אליו את שבטו הנאמן מחוץ לעיר, ולמדם מה שלמדם. למחרת כינס סביבו את כל הצבא והמורדים בכלל, התחנן לפנייהם לחדול מריב אחים ולהגן על העיר מפני גדודי האויב הכופר הרוסי, העולה על העיר לכבשה. 'מפי מרגלים נודע לי' – המשיך המפקד – 'שצבא חזק נראה ממרחקים ופניהם מועדות לעבר היראת⁷²69. הצבא האמין ויצא מן העיר וגדודי המורדים ראו את עצמם נתונים פתאום בין שני גדודים נאמנים ונכנעו. פרקו מעליהם את נשקם ושלחו את האנשים איש לביתו.

אנשים אחדים ששלחו את ידם בבזה הולקו בשערי העיר עד מות, את בני מעיהם הוציאו מבטנם וחרזום לצוארם למען יראו ויִראוּן [עפ"י תהילים מ, ד].

מ. היהודים בזמן פוגרום

פחד היהודים בשל(1)שת הימים האלה היה נורא, הבתים הורקו [רוקנו], כל החפצים משרוך ועד נעל החביאו במרתפים ובפרוסת לחם ביד רצו כולם לחצר ביהכ"נ [בית הכנסת] למצוא סתר ותפלה. הנשים המבוהלות, הילדים, הזקנים הפכו את בית הכנסת לגיהנום והרעישו את אמות הספים בצעקותיהם אל האלהים. רבים היו המתעלפים מפחד, רבים היו הפצועים מן המהומה והריצה ברחובות ומשבאה השמועה שיהודים אחדים נהרגו יחד עם המושל, עלתה זעקת האומללים השמימה⁷³70. התינוקות והזקנים זעקו ללחם ואין,

⁷¹68 כוונתו של אברהמוב למצב היהודים בתקופת מלחמות הח'אנים בשנים 1859-1880. ראה גרג'י-קורות, עמ' 144 ואילך, יהושע-רז, עמ' 162 ואילך. ראה שם (הערה 24) מקורות על מלחמות הח'אנים.

⁷²69 זאת לא הייתה שמועה סתמית. הרוסים אכן הזיזו גדודים אל תוך אפגניסטן כמשקל נגד למעורבות הבריטית. ראה סעיף מב להלן.

⁷³70 על בית הכנסת כמקום מקלט בעת פוגרום מצאנו כמה עדויות מזמנים אחרים: מולא מתתיה גרג'י מתאר פוגרום בשנת תרל"א (1871), שבו בזזו את רכוש היהודים שמצאו מקלט בבית הכנסת (ראה גרג'י-קורות, עמ' 145-146); בדצמבר 1880 נעשה ניסיון לכבוש את הראת. תיאור בריחת היהודים מבתיהם ומציאת מסתור בבית הכנסת דומה לתיאורו של אברהמוב (ראה גרג'י-קורות, עמ' 146).

האמהות האומללות קללו את בניהם שישתקו, הזקנים עפרו ראשם בעפר והכו על לבם כעל סדן והתוודו על עוונות הצעירים הרבים העוברים על 'בל תשחית' [ויקרא יט, כז - גילוח הזקן בתער], עוון טיולים בשבת. [יציאה מתחום שבת], על עוון הזנחת התורה, על עוון ועל עוון⁷⁴... וקראו אל הצעירים הללו קול חזק להתפלל לה' שישוב מחרון אפו וירחמנו.

אודה על האמת, שפחדם דבק גם בי⁷², וכהוגן: הדבר קרה בשעת הצהריים, בשעה שהייתי סועד את ארוחת. ופתאום פרצו אנשים הביתה לקחוני בכוח לביהכ"נ, ואחדים יעצוני שאוציא את משקפי ואחליף את בגדי וכל זה בלא שום באורים. הצבא מרד פתאום, ופתאום העיר היתה כמרקחה ועד שהגיעה השמועה לגיטו היהודי עברה מחצית השעה, בביהכ"ס [בבית הכנסת] ממש נטרפה עלי דעתי מן המחזה, ההמון הרב הבוכה והצועק בהיסטריקה של פחד. בעיקר תקפני הפחד מפני הבשורות הרעות והמוגזמות של העיר שהוכרעה לטבח ועל שאנו היהודים חסידי המגן [אמנולה] נתונים עכשיו לחסדי אלהים ומחכים למאכלת [לעקדה, למות].

הצבא שהתפזר בעיר לשמור על הסדר מלא את תפקידו באמונה. ומיו של קצין אדיב נודע ליהודים מן הנעשה בעיר וכי לא 'כצעקתה' [עפ"י בראשית יח, כא] היא, ולאט לאט שבה המנוחה.

מרבית היהודים ונשותיהם בלו את הלילה בחצר ביהכ"ס ואף אותי הכריחו להוציא [לבלות] לילה ארוך אחד במרתף צר עם ששה פחדנים אחרים כמוני, מרתף שלא היה בו מקום אף למתוח את הרגלים. עלה מתנענע, צלצול כלי, הגבירו את הפחד והלהיבו [החרידו] את ההמון, ועם כל קול וכל רחש התחילו זועקים אל האלהים ועד עלות השחר לא עצם איש עין. העצבים נעשו חזודים עד שעדת גברים גדולה התנפלה על בחור לץ שהפחידם ברעש קל והרביצה בו מכות נאמנות. בין כל ארבע מאות המשפחות של יהודי

147-148). ישראל מישאל היה בן אחת-עשרה כשנרצח המלך חביב אללה ח'אן [1901-1919] בפברואר 1919. הוא מתאר את בריחת היהודים לבית הכנסת כששומרים מוסלמים מגינים עליהם מבחוץ (מישאל, עמ' 27-28). בכל פעם שחששו מביזה הסתירו היהודים את דברי הערך. משום שנחשבו לאמידים הם היו יעד קבוע לביזה. מתתיה גרג'י אף המציא חידוש לשוני משלו להסתרת הרכוש: 'מטמוניה/מטמוניות' ('סליק' בעגה של ימינו).

⁷⁴ בהאשמות אלה האשימו הרבנים את המחנך אברהמוב.

⁷⁵ היו לו סיבות טובות לכך – הוא היה מן המורים מחו"ל שנענו לקריאתו של אמאן אללה ובאו לחולל מהפכה חינוכית. הסגרתו למורדים הייתה עולה בחייו של נפתלי אברהמוב. הופעתו של אברהמוב הייתה חריגה לעומת הלבוש האפגני. הוא לבש לבוש אירופי, היה גלוח זקן והרכיב משקפיים. עם מראה כזה יכול היה להיפגע על ידי המורדים שהיו מזהים אותו כמורה זר.

העיר⁷⁶ הלכו לישון לבתיהן רק ארבעה, אלה היה בידם במה לעמוד על נפשם [חמושים בנשק]. גדול הוא האלהים וגדול כוחו של האקדח מתחת לכר ומגן על בעליו בשעת הצורך. יהודי אחד, שמעון גד, שקרה לו המקרה [הזדמן] לעמוד בסמוך לארמון המושל בשעת הרצח, הוכה ע"י כמה אנשי צבא בקת הרובה בראשו, אך קצין אחר שהכירו ציוה לחייליו להוליך את היהודי הביתה ולא לשלוח בו את ידם [לפגוע בו], ודבר זה המעיט את הפחד במקצת ונתן את התקוה בלב שהפעם אולי יצאו [היהודים] בשלום מענין ביש זה.

מא. אברהמוב מגורש מאפגניסטן

אחר שלשה ימים הוזמנתי ע"י המשטרה לביתו של מפקד הצבא ונתכבדתי בפקודה לעזוב את העיר תיכף ומיד כיון שיש חשש לחיי. נפוצה שמועה שידי מרגלים זרים⁷⁷ היו במרד הזה. אמנם בטוח הוא בנקיון כפיך אך מיעצני לשם זהירות לעזוב את העיר במהירות מפחד ההמון החושב עלי רעה אם מחמת הנתינות הזרה שלי ואם מחמת היותי אחד מן המורים [שהזמין אמאן אללה ח'אן]...

אם כך - עניתי - חושש אני לחיי לנסוע במצבי זה וביחוד בזמן כזה עד גבול פרס מרחק גדול כל כך [כ-120 ק"מ].

לזאת אל תדאג - השיב המפקד - עד הגבול יביאוך בשלום, אשוב לראותך בחזרה אחרי זמן קצר לאחר שישב הסדר על כנו. להסביר לך את המצב דומני שלא כדאי, או שאתה יודע כמוני... או שיוודע לך הכל בפרס. וכדי שלא תאמרו אתם הזרים שמגרשי אורחים אנו, הריני מודיעך שלמרות רצוני עושה אני את הדבר וגם לטובתך הוא. בינתיים שמור את אקדחי זה למזכרת, אפשר תצטרך לו... ומאת אחיך היהודים כסה נא גם את המזכרת וגם את דבר השיחה...

וכבר למחרתו בערב הייתי בעיר משהד בארץ פרס הגדולה⁷⁸ בריא בגוף אך כאוב בנפש ובעצבים. אחרי הכל, דומני שחייב אני לשמוח שיצאתי שלם בגופי מן הארץ הזאת. כפי שספרו לי נהרגו שני מורים כמוני בחוצות הבירה [קאבול] ע"י ההמון הפרוע בקריאות הלאה הלימודים המודרניים הבאים מן המורים הזרים...

כשעזב את בירתו אמאן אלה לא נתקבל בקנדהאר כאחד מן העם כמו שרצה. ראשי השבטים באו אליו גלויי ראש ויחפי רגל לאות הכנעה ובקשה, שיחזור בו מויתורו על כסא המלוכה. שבטו הגדול עדיין לא נכחד מעל פני האדמה, ורצונו החזק להקים [לנקום] את

⁷⁶ 73 בסעיף נ להלן, הוא מעריך את מספר היהודים בהראת בכ-4,000 נפש. נתונים מספריים על הקהילה ושלוחותיה ראה יהושע-רו, טבלה 2, עמ' 353-355.

⁷⁷ 74 הכוונה לסוכנים בריטיים. אברהמוב, שהיה בעל דרכון בריטי-מנדטורי, נחשד. בהיותו קשור לרפורמה החילונית של אמאן אללה, שבוצעה על-ידי מורים זרים, היו סיבות נוספות לפגיעה בו.

⁷⁸ 75 בדרכונו של אברהמוב, שצילמו מצוי בידינו, הוטבעה אשרה של הקונסול הבריטי במשהד ביום 24 בפברואר 1930.

כבוד מלכם מבצ'ה סקאו השודד, ולשפוך את דמם בעדו [של המלך]. אמאן אללה סרב. אנשי השבטים העקשנים כרעו [ישבו על ברכיהם] ע"י ביתו בהמוניהם שש שעות, והכריזו שלא יזונו ממקומם עד שיבטל את דעתו וישאר עליהם למלך. כשראה אמאן אללה שאחיו עינאת אללה ברח מן הבירה ושבצ'ה סקאו כבש את העיר, נכנע לרצון שבטו והתכונן למלחמה.

מב. 'עד חצי הנקמה רווייתי'

קולאם נבי כאן⁷⁹, ציר אפגאניסטאן ברוסיה בא לעזרת מלכו בכסף וחיל רב מצפון הארץ והשמיד [בעזרת הצבא האדום] את הצבא של בצ'ה סקאו. בתשובה [כנקמה] על כך הרג האחרון את בן [בנו של] קולאם נבי כאן [ח'אן] שהיה בבירה. האב בעל השפם הכביר והגדול ביותר בכל מרחבי אפגאניסטאן והנטוי למעלה בגאון, הורידו למטה לאות אבל ונשבע שלא ירימו עד שישבע מדמם של רוצחי בנו. ואמנם שמר וקים את שבועתו. בנקמה פראית נוראה טרף והשמיד את 6 הערים והכפרים והשבטים שנתנו את ידם לאויב. שמו לבד היה לפחד ומגור בצבא בצ'ה סקאו. בכל מקום שעבר השאיר אחריו עקבות חורבן והרס. טבח והשמיד חמישים אלף נפש, הרים את שפמו האחד למעלה⁸⁰77 ואמר: 'עד חצי הנקמה רווייתי'. בצ'ה סקאו הופתע, קולאם נבי כאן [הגיח] מצפון [מעבר לגבול הסובייטי]. אמאן אללה [הגיח] מדרום [משבטי קנדאהר] וכמעט גרשוהו מן העיר [קאבול]. ורק הודות לנשק [בריטי] חדיש ורב שהגיע לו בזמן, עצר את ההתקפות מצפון ואח"כ מדרום, ולאחר 6 חודשים הכה את האויב אחור מעיר הבירה בעזרתם של ה'קצינים' [הבריטים] החדשים והמנוסים ממלחמת העולם [הראשונה].

כשראה אמאן אללה, הדימוקרט והאוהב באמת את עמו, את הדם הרב הנשפך לשוא בגללו, וכשהבין שבלי נשק חדש וטוב לא יוכל להתגבר על אויבו, ויתר שנית על כסא מלכותו, עזב בחשאי את הארץ, ונסע לאיטליה, מקום מגוריו עד היום.⁸¹78

מג. נאדיר ח'אן מדיח את בצ'ה סקאו

⁷⁹Ghulam Nabi Khan 76, גולאם נבי ח'אן, שגריר אפגניסטן ברוסיה. פעל בשירות ברית המועצות כמשקל נגד לבצ'ה סקאו שפעל בסיוע בריטי. הרוסים שרצו מאחז באפגניסטן כבר אז חששו ממעורבות צבאית בריטית סמוך לגבולם ועל כן פעלו בצפון אפגניסטן. ראה דופרי-1988, עמ' 451.

⁸⁰77 על מנהג זה ראה הסיפור על שאה עבאס, קורט-בת המלך, עמ' 183-184. לסיפורו של אברהמוב יש יותר צביון אגדי. המספר 50,000 הרוגים נראה מופלג.

⁸¹78 חלק מן המקורות מציינים את שוויץ וחלקם מזכירים את איטליה. ייתכן שחי תחילה באיטליה ובימי מלחמת העולם השנייה מצא מקלט בשוויץ הניטרלית.

בצ'ה סקאו הומלך, ומשטר חדש קם במדינה. ממשלות רבות לא קבלו את ציריו [לא קשרו יחסים דיפלומטיים] ולא ידעו איך להתיחס אל צירי אמאן אללה שלא הסכימו לקבל את מרותו של בצ'ה סקאו, השודד שכבש את הארץ בכוחות חוץ [בריטיים]. דעת העולם היתה בעד בצ'ה סקאו. הרוסים, הגרמנים, הפרסים והתורכים האשימו את אנגליה במרד. והנה לאחר שבצ'ה סקאו, 'הכושי עשה את שלו', הופיע בהודו נאדיר כאן [ח'אן]⁸²⁷⁹, צירו שלא אמאן אללה בעבר בברלין, ודרש כיורש חוקי את כתר המלכות של אפגאניסטאן. בהודו נתקבל נאדיר כראוי ע"י הממשלה [הבריטית]. ההודים המושלמים לא התייחסו אליו באהדה, וכדי לקנות את לבם הצהיר נאדיר כאן [ח'אן], שהוא בא לתבוע את המלכות לטובת אמאן אללה. לאחר שהתחזק והתבסס בעזרתם של נאמני אללה, כבש את המלכות בנקל.

מה שלא עלה בידו של אמאן אללה בכל כוח צבאותיו המחונכים והחמושים יפה והרבים במספר, עלה בידו של נאדיר כאן [ח'אן] החולה הזקן⁸³⁸⁰. בצ'ה סקאו 'מציל המדינה והדת' 'נהפך' פתאום לחדל אישים ונשאר בלא עזרה מידידיו [הבריטים] שהנחילוהו את הנצחון בגרושו של אמאן אללה. מכיון שלא כדאי היה שבצ'ה סקאו ישאר בשלטון, הפכוהו [התייחסו אליו] לשודד וכופר בדת אבותיו ובמקומו עלה כוכבו של נאדיר כאן [ח'אן] ו'בעזרת' ידידו 'יריבו' בצ'ה סקאו.

נאדיר כאן [ח'אן], הדיפלומט הערום והזקן המרכין את ראשו לכל גל וגל בשעת הצורך, הצליח לקחת שבי את בצ'ה סקאו ותלהו בחוצות העיר על מחרוזת נעלים בצוארו לאות חרפה וקלון. בתמיכתם של שבטיו - שבט נאדיר [ח'אן], הוא החזק והגיבור בכל אפגאניסטאן - הזמין אליו את כל צירי [השגרירים הנאמנים ל] אמאן אללה. רבים הסכימו ושרתוהו באמונה.

מד. מחיקת הציביליזציה

כשכר לכוחות שהעלוהו לשלטון הגדיל את כוחם של השייכים במדינה. לאחר מלחמות רבות שקטה הארץ. והחוקים הראשונים [שקדמו לימיו של אמאן אללה] שבו לקדמותם. בתי הספר, [אולמות] הראינוע וההתעמלות נהרסו ונכחדו מעל פני האדמה. חוקי העונשין

⁸²⁷⁹ Mohamad Nadir Shah (נולד 10.4.1880 נרצח 8.11.1933. מלך 1929-1933). לפני שיצא לגלות מרצון בהודו שימש כרמטכ"ל בצבאו של אמאן אללה ח'אן. שימש שגריר אפגניסטן בפאריס (1924). מאחורי הקלעים שלטו הבריטים שהכתירו מלכים והחליפו אותם באחרים. 80 הוא היה בסך-הכול בן 53 שנים.

הפרימיטיביים [כריתת איברים ועריפת ראשים] שבו לתקפם, והארץ נמקה ביסורי האינקוויזיציה הפראית. השרים, השיכים והמוכתרים השתלטו על כל יכול העם. מוצצים את לשד העם. הפיאודליות, שבוטלה ע"י אמאן אללה, הוחזרה על כנה לטובת האפנדים [בעלי אחוזות]. בקיצור, כל אדם מלך הוא בגבולו [בתחום השבט שלו]. המשפטים והעו(ו)נשים נשארו לעניים ולהודים⁸⁴ החלשים, הכוח והצדק לחזקים.

מה. לורנס איש ערב באפגניסטן

מחמד חשים כאן⁸⁵, שר השרים [ראש הממשלה] של אמאן אללה, שנמלט מידי בצ'ה סקאו לארץ פרס, סרב לחזור לארצו למרות הפצרותיו של [אחיו] נאדיר כאן [ח'אן]. מחמד חשים כאן [ח'אן] היתה לו דעה משלו. הוא ראה מהפכה זו כולה כתוצאה ישרה מבקורו של קולונל לורנס המפורסם⁸⁶, שבקר את אפגאניסטן תחת המסוה של שייך דתי גדול מערב. הוא הוא שעזר לבצ'ה סקאו להוציא לפעולות [לפועל] את תכניותיו הפוליטיות... וגם הוא הוא שהפיל את בצ'ה סקאו והביא את נאדיר כאן [ח'אן] במקומו. על זה שהאחרון [חאשים ח'אן] לא רצה או לא היה מצליח והרים ידו במלכו אמאן אללה שהרחיקו ב-1925 מן הארץ ועשאהו לציר בברלין. מחמד חשים כאן [ח'אן] בטוח, למרות ההכחשות של שרים ואחרים, שהשייך שהתפלל פעם במסגד והלהיב את ההמון נגד התיקונים במדינה הוא

⁸⁴ באפגניסטן היה מיעוט הודי שעסק במסחר והיה בר-תחרות ליהודים. הם נהגו לרכז כספים מסוחרים רבים, קנו את כל ההיצע של מוצרים וכך דחקו את רגלי היהודים מן המסחר. הם הירבו בשנות השלושים והארבעים להעליל על היהודים ולהסית את ההמון נגד היהודים. ראה יהושע-רז, עמ' 211; המרטון, עמ' 40; מישאל, עמ' 36. על גורלם הקשה של שבטים נחותים באפגניסטן, ראה: האלד חוסייני, 'רודף העפיפונים', תל-אביב 2004.

⁸⁵ Mohamad Hashim Khan, אחיו של המלך נאדיר ח'אן, כיהן כראש ממשלה (1933-1946), למד בברלין ואימץ אוריינטציה נאצית. כיהן כשגריר אפגניסטן בברלין (1925). המלך האחרון, מוחמד זאהיר שאה (1933-1973), היה בן תשע-עשרה כשעלה על כס המלוכה ודודו האשים ח'אן ניהל את המדינה בפועל. על פעולתו הפרו-נאצית ועל הפעילות הנאצית בכלל באפגניסטן, ראה יהושע-רז, עמ' 189-313. על פעילותו בזמן הפלישה הרוסית-בריטית לאיראן באוגוסט 1941, ראה דופרי-1988, עמ' 481.

⁸⁶ Thomas Edward Lawrence (1888-1935), הידוע בכינויו 'לורנס איש ערב' ומחבר 'שבעת עמודי החוכמה' הפך לדמות מיתולוגית עוד בחייו ועורר חשש מפני חתרנות, אמיתית או מדומה, במדינות שונות. כל מעשה חתרנות כמעט יוחס לו. דופרי מציין מפי מקורות רוסיים שלורנס פעל במאבק בין אמאן אללה ובצ'ה סקאו (דופרי-1988, עמ' 458, הערה).

לורנס דוקה ולא אחר, ושאמאן אללה עשה שגיאה גדולה כשלא פקד מיד לתפוש אותו, כי לא האמין בדבר, וכשנתן את הפקודה, כבר היה מאוחר...⁸⁷ מחמד חשים כאן [ח'אן] לא פסק מללחוש יום ולילה באזני השרים של מלך פרס שיזהרו מאדם זה [לורנס], שאם יבוא, חס וחלילה לפרס, יביא עמו חורבן והרס ושמו. וכתוצאה מפעילותו נשלחו הוראות ואזהרות בגבולות להשגיח על לורנס ובמקרה שיבוא לפרס, להודיע לשלטונות טלגרפית על בואו.

מו. לורנס איש ערב בפרס

הקולונל לורנס רצה, כפי שאומרים, בסוף 1929 לבקר בפרס. הממשלה הפרסית התכוננה לבואו ושמרה את הגבולות בערנות יוצאת מן הכלל. נשלחו הוראות לשומרי הגבולות ללוותו, עד העיר במשמר כבוד [לאסור אותו אחר כבוד]. אך כפי שמספרים, נודע למשטרה על בואו של לורנס לפרס רק לאחר שכבר שהה של(ו)שה ימים בעיר הבירה. המשטרה עמדה אובדת עצות. רוב הפקידים בגבולות הוחלפו לאחרים, צעירים יותר, באו במקומם. והצעירים הללו, שרצו להראות את פעילותם וכשרונם ערכו חפזים יומם ולילה עד שסוף סוף האיר להם המזל ו'תפשו' את לורנס. והמעשה היה כך היה:

ביום אחד בשנת 1930 הופיעה בעתונים ידיעה מרעשת [מרעשה] שהמרד התורכי הקורדי בגבולות תורכיה ופרס הוא פרי מעשיו של הקולונל לורנס, והנה נתפס אדם זה בידי המשטרה והובא בשלשלאות לטהראן יחד עם עוזרו קצין רב פעלים כמוהו... לאחר בדיקה וחקירה יסודית והתערבותו של הקונסול הבריטי נתברר שטעות בדבר, ושהנתפס אינו קולונל לורנס אלא דר' פון וייזל⁸⁸ שבא יחד עם הצייר בלום לבקר את פרס.

אדיב סלטנה, ראש המשטרה [האיראנית], וטיי מורטאק, שר השרים [ראש הממשלה], בקשו את סליחתם ושחררום באותו היום.

מחמד חשים כאן [ח'אן] ועוזריו לא הסכימו תחילה שישאר נאד(י)ר כאן [ח'אן] מלך הארץ. וכשראו שאמאן אללה ויתר לחלוטים [לחלוטין] על כסא מלכותו ואין בדעתו כלל לחזור לארצו, הודו למראית עין בנאדיר שח. אך בכל זאת הצליחו למסור ולשלוח בו את ידם והרגוהו בשנת 1933.

⁸⁷ 83 מצאנו ב'דאר היום' (כ"ה בטבת תרפ"ט - 7.11.1929) ידיעה מלונדון שמקורה במוסקבה, ש'המלך אמנוללה ציווה לאסור את המפקד לאורנס שנמצא באפגניסטן'.

⁸⁸ 84 בנימין זאב פון ויזל (1896-1974), ממייסדי התנועה הרוויזיוניסטית, סופר, עיתונאי, רופא, קצין תותחנים באימפריה האוסטרו-הונגרית שזכה במדליית 'צלב הברזל'. נחשב אסטרטג צבאי ומומחה לאיסלאם בעל הכרה בינלאומית (ראה עליו בפרוטרוט בויקיפדיה, שם מסופר על פרשת מעצרו בפרס עם ידידו הצייר בלום). אביו זכה בתואר אצולה אוסטרי והיה מקורב להרצל. לודוויג בלום (1891-1974), צייר ארצישראלי בעל סגנון נטורליסטי.

ומכיון שמלחמת האחים החדשה לא היתה רצויה למעוניינים, מחשש שמא תתגבר מפלגת מעריצי אמאן אללה ויושיבוהו בחזרה על כסא המלכות, הועלה על כסא המלכות בנו הצעיר של הנרצח; שנקם את נקמת דם אביו בטבח גדול של מאתיים וחמישים איש מן השרים, וכיניהם גולאם נבי כאן [ח'אן] 85⁸⁹ המפורסם בנקמתו הגדולה לבצ'ה סקאו ובאהבתו העזה והנאמנה למלכו אמאן אללה בעבר.

מז. היהודים באפגניסטן

בטרם אכתוב על היהודים הנוכחים בארץ זו [אפגניסטן] רוצה אני לתת שורות אחדות על שבטים מושלמים ידועים שמנהגיהם נותנים לחשוב שהם שרידים מגזע יהודי של גלות בבל שהתפזרו לפרס והרחיקו נדוד עד לאפגניסטאן, הודו, וסין ושנעלמו לאט לאט ונטמעו במשך אלפים שנות הגלות בין שכניהם וכך לא נשאר מהם שם ושריד בישראל 86⁹⁰

מת. שבטי ישראל האובדים

בדרום אפגניסטאן בין הרים נמצא שבט חזק ענקי ובריא, השומר על טהרתו גזעו בקפדנות יתרה ויוצאת מהכלל. והמתחתן בשבט אחר אחת דתו לגרוש מהמחנה פן יחולל דמם בין שכניהם מסביב. שבט זה הוא שבט מושלמי [סוני] מאמין במחמד נביא האישל'אם, אך לו מנהגים ידועים המזכירים לנו את מנהגינו היהודים [ה'פוח'טון ואל' – החוקה השבטית] ולכן לא מעטים המה החוקרים המזרחיים המייחסים אותם לצאצאי עשרת השבטים שהוגלו ע"י סנחריב מלך אשור [721 לפסה"נ] בח(ו)רבן בית ראשון. אחד המנהגים של אנשי השבט הוא, כי כל ראש בית אב במשפחה מדליק מנורת שמן בכל ערב שבת ושמה בפינה מכובדת בבית ואיש לא יגע בה עד מוצאי שבת. שומרים עליה כעל דבר קדוש ונשגב, ואסורה היא בנגיעה ושימוש במשך כל יום השבת.

⁸⁹85 ראה עליו לעיל, הערה 76.
⁹⁰86 על המסורות הקשורות בשבטי ישראל האובדים באפגניסטן, ראה יהושע-רז, עמ' 17-25 והמקורות המובאים שם. ביום 13 ביולי 1997 ביקר בביתי בירושלים עות'מאן עבד אל-רחים ח'אן, צעיר מוסלמי בן למשפחה פתאנית באפגניסטן, המתייחס לבית המלוכה. אביו הרופא גלה לארה"ב עם הפלישה הרוסית. עות'מאן נולד בארה"ב. במסגרת הדוקטורט שלו הוא למד ארכיאולוגיה מקראית והגיע לארץ עם משלחת מהרווארד שחפרה באשקלון. הוא חוקר את הקשר ההיסטורי בין הפתאנים לעם ישראל. לדבריו, שבטי פושטו שבאו מהראת, מקנדהאר, מלגמן ומקאבול הם שבטים ממוצא ישראלי והם ממוקמים באזור שנקרא פושטוניסטאן. עות'מאן, שביקר פעמים אחדות בשנה באפגניסטן לרגל מחקרו, סיפק לי מידע על הנעשה כיום באפגניסטן ומה עלה בגורל בתי-הכנסת ובתי העלמין היהודיים.

הם מבארים סיבה זו, שמנהג זה בא להם בירושה מראש שבטם לפני שנים, שנים רבות ששכחו את טעמה אך את מנהג האבות אין לשנות, כי נקדש הוא במשך הזמן הרב הזה. פרופיסור גרלנד המזרחן האנגלי המנוח⁹¹87 שבלה 40 שנות חייו במזרח בתור חוקר ומיסיונר, חווה לי את דעתו ששבטים אלו הם, כנראה, שרידים מעשרת השבטים ששמרו (ו)קיומו את השבת. אך במרוצת הזמן, בהכנסם באונס תחת כנפי האיזלאם לא וויתרו על השבת, ומתוך קדושה וזכרון קידשו להם את המנורה הנדלקת לכבוד השבת, ולכן אסרו בנגיעתה מטעם 'אל תבערו אש' {שמות לה, ג} ולאט לאט נעשה הענין לטפל ונהיה למנהג פשוט שמקיימים אותו בתור פקודה וצוואה מראש שבטם מלפני שנים רבות....

שבט זה נמצא גם בפרס הדרומית בסביבות העיר העתיקה איספאהן. גם שבט זה מדליק נר בערב שבת וטעמים עמם כי זו פקודת הסבתא הגדולה והצדקת שמתה לפני אלף שנה שבקשתה האחרונה היתה להדליק נר בכל ערב שבת ושתמיד יזכרוה ולא ישכחוה, שבט אפגאני זה מל את בניו בני 8 ימים ולא כאנשים גדולים כמנהג המושלמים. וכמו כן אסורה להם כל שתיה משכרת ולו גם משקאות פירות ועשבים המותרים לפי דתם המושלמית והם יושבי אהלים כל ימי חייהם.

האם מבני רכב הם שהזמן והמרחק הגיאוגרפי מארצנו וישיבתם בין הגויים במשך הזמן הרב הזה הביאם למצבם הנוכחי? על המזרחנים היהודים להתעניין ולהגיש פתרונים.

מט. מוצאם של יהודי אפגניסטן

יהודי אפגאניסטאן כיום הם צאצאי היהודים מארץ מיודע(י)נו המן בן המדתא [פרס], שאנשיה מררו להם תמיד את חייהם ובפרט אחרי כיבוש פרס הצריאסטריית [הזרואסטריית]⁹²88 ע"י המושלמים השיעים וברחו לארץ אפגאניסטאן למצוא בה מקלט לדתם ואמונתם נשארו בה עד היום. העיר המאוכלסת ביותר ביהודים היא העיר הראת, שמספר יהודיה כיום [1933] הוא ארבעת אלפים נפש בערך. העיר עצמה לא עתיקה היא,

⁹¹87 ביומן שניהל אברהמוב בזמן עבודתו כמורה בכ"ח בפרס הוא כותב ביום 21 במאי 1933 את הדברים הבאים: 'מסכן א. גרלנד המיסיונר הגדול בפרס. מת שבוע העבר. היה איש חכם ואוהב ומעריך את הגזע היהודי ואהדתו הטובה לציוניות. אינני חושב שהוא היה היפוקריט [צבוע]. מנוחתו בעדן'.

⁹²88 כוונתו לכיבוש הערבי של פרס בשנת 651. המוסלמים התייחסו למאמיני הדת הזרואסטריית כאל 'אהל אל כתאב' – אנשי הספר – וגבו מן המאמינים המועטים שנשארו דמי חסות. רבים מהם ברחו להודו ולארצות השכנות האחרות. התיאור של אברהמוב מתאים יותר להשתלטות השיעית בפרס במאה השש-עשרה [הצפויים]. ההגירה המשמעותית ביותר של יהודים מפרס לאפגניסטן הייתה לאחר פוגרום האניסות במשהד השייעית בשנת 1839. בשנת 1840 חלק מהאנוסים מצאו מקלט בהראת הסונית, שבה חזרו בגלוי ליהדותם. על פרשה זו ראה יהושע-רז, עמ' 99-148, 157-161 והמקורות הרבים המובאים שם.

נבנתה לפני שבע מאות שנה על חרבות עיר שנהרסה ע"י שבטים נודדים מסין הגדולה⁹³. היהודים בהראת מתחלקים לשני סוגים: ליהודים שבאו מפרס לפני מאות שנים⁹⁴ וליהודים שברחו ממשאהאד [1840] הנמצאת בצפון פרס מלפני שבעים שמונים שנה בשעת השמד הגדול נגד היהודים. האחרונים יש להם ניבון (דיאליקט) פרסי מיוחד שמדברים בו ביניהם הם, המורכב משרידי שפת פרס העתיקה. אלה מרגישים את עצמם למפותחים ואינטליגנטים ביותר משאר אחיהם הנמצאים בהראת⁹⁵.

ג. פרנסת היהודים

היהודים בעיר זו חיים על מסחר כקטן כגדול, בעלי מלאכה ואמנות אין בניהם חוץ מאופה וקצב⁹⁶. תמימים [ישרים והגונים] הם במאד ומעשה אונאה בל ימצא בניהם.

⁹³ הראת [Heart] עיר הבירה של חבל הראת בצפון מערבה של אפגניסטן. יושבת בעמק הפורה על גדת ההרי-רווד. מרוחקת כ-90 ק"מ מברית המועצות לשעבר וכ-120 ק"מ מהגבול האיראני. הראת שימשה צומת דרכים על אחת מדרכי המשי. היא נזכרת כבר בכתובות מימי דריווש הגדול (520 לפה"ס) בשם *Haraiva*. היוונים הכירו אותה בשם אַרְיָאָה ובתקופה ההלניסטית נקראה אלכסנדריה אריאון. לאחר הכיבוש המוסלמי (652) נכללה בפרובינציה של ח'וראסאן. ב-1222 החריבו אותה המונגולים והיא שבה ונבנתה. ב-1383 החריב אותה טימור לנג ולימים הפכה לבירת אחת השושלות של בית טימור. נכבשה פעמים אחדות על-ידי הפרסים והאפגאנים השיבו אותה אליהם. עד לעליית היהודים לארץ הייתה העיר הראת המרכז היהודי החשוב ביותר באפגניסטן. ראה עוד על הראת ביהושע-רוז, במיוחד בעמ' 50-53 ובמקורות המובאים שם.

⁹⁴ הם ניכרים בשמות המשפחה הקושרים אותם למקומות יישוב באיראן: גילאן (גול), יזדי, קשאני, לורי, דיל (דילמאן), אוואז, ראזנה (רוז), משהדי ועוד. משפחת גרג'י, מנהיגת הקהילה, מקורה כנראה מגיאורגיה. משם הגיעה לקזווין או גילן, בצפון איראן ומשם הוגלו על-ידי נאדיר שאה למשהד. בשנת 1840 חזרו מאניסותם בעיר הראת באפגניסטן.

⁹⁵ המשפחה דיברו בעגה הגיליקית, שמקורה בגילן ובקזווין שבאיראן ומצביעה על מקום קודם שהועברו על-ידי נאדיר שאה (1688-1747) יחד עם נוצרים ומוסלמים סונים כדי להמעיט מכוחם של השיעים. המשפחה היו אמידים ופתוחים להשפעה אירופית יותר מן היהודים הוותיקים בהראת. על הבדלי העגות והבדלי המעמדות בין יזדים למשהדים, ראה קורט-עגות, עמ' 43-44.

⁹⁶ הייתה זאת בעיקרה קהילת סוחרים מרמה של רוכלים זעירים ('מַחְלָה גַרְדִּי') ועד לסוחרים ברמה בינלאומית שעסקו בייצוא וייבוא. בהראת נמצאו גם מי שעסקו במלאכה זעירה. החוקר אריך בראואר שחקר את עולי אפגניסטן שעלו לארץ מציין כי בשנת 1935 היו בעיר הראת 6 חייטים, 5 סנדלרים, 3 נגרים ו-10 בנאים. היו גם כמה פחחים וקבוצה של בורסקאים שעיבדו פרוות קרקול לייצוא. היו יהודים שעסקו בצביעת בדים ובודדים עסקו בצורפות וסופרי סת"ם שכתבו על קלף לתפילין ומזוזות. הקליגרפיה והאיור היו מפותחים ולפני שהגיעו כתובות מודפסות בירושלים היו מי שציירו ואיירו. כינויי המשפחה הבאים מצביעים על מקצועות שבהם עסקו יהודים: 'נאנא' (אופה), 'זרגר' (צורף) או 'זר' (זהב), 'זגאלי' (עושה פחמים), 'נג'אר (נגר), 'חכים' (רופא), 'קסאב' (אופה).

מוצא שפתם קודש הוא ותקיעת כפם בטוחה היא ביותר מעשרים חוזים מאושרים ע"י הממשלה. אדוקים הם ביותר וישרים במסחרם ומעשיהם עד לידי קיצוניות⁹⁷. נקיים הם בתלב(ו)שתם יותר מיהודי פרס הדרומית ומכניסי אורחים הם מאין כמותם⁹⁸.

נא. בתי הכנסת בעיר הראת

בעיר הראת ארבעה בתי כנסת גדולים. שניים מהם עתיקים הם ומצוירים בקישוטים של פיתוחי ציצים ופרחים בולטים בצבעים טובים באמנות בעלת טעם יפה. החצר הגדולה, עזרת הנשים, האולם הגדול מרהיבים את העין ומושכים המונים לבהכנ"ס [לבית-הכנסת] לשפוך את שיחם בפני אלוהיהם. הרצפה מקושטת בשטיחים יפים שעליהם יושבים האנשים צפופים. ממול כל איש יושב לו בנו הקטן בן ארבע שנים עטוף בטלית היושב ביראה והכנעה עם פרוסת לחם ביד, להשקיט בו את רעבונו בפרט בחגים ובשבתות כשהתפילה נגמרת בשעה מאוחרת. הותיקים משכימים לכת לתפילה בחצות הליל לתיקון חצות, לפני עלות השחר מתחילה התפילה ובהנץ החמה הם מתפללים בעמידה ואחרי התפילה הם גומרים את התהילים פעמיים אומרים קדיש ויוצאים. הזקנים והאדוקים יושבים להם וקוראים חוק לישראל, "זוהר", נביאים ובשעה עשר וחצי הם יוצאים את ביהכנ"ס [בית-הכנסת] והולכים להם לעבודה⁹⁹.

נב. שבת בקהילה

בשבתות ובחגים שרויה השמחה במעונם. הסעודה השמנה לכבוד ה"נשמה היתרה" בשבת היא התענוג הגדול שבשבילו כמעט נברא השבת. בשובם מבהכנ"ס [בית הכנסת] (ויהודי אפגאניסטאן מכניסי אורחים טובים הם מאין כמותם) מקדשים על היין, פותחים את הסעודה בדגים ופרות, ביצים ויי"ש, פרות מבושלים, מעיים ממולאים ויי"ש, בשר ודגים

(קצב), 'ח'אק שור' (שוטפי עפר – למציאת פירורי זהב בנהר), 'מולא' (מלמד), 'עתאר' (מוכר תבלינים וסמי מרפא). בקאבול היו יצרני אלכוהול ובבאלך הייתה מנפטה והפיקו שמן וסבון. ראה יהושע-רז, עמ' 346, 344-350.

⁹⁷ 93 בהיותם סוחרים היושר והאמינות היו צורך חיוני להמשך הסחר. כך הם זכו להערכה של שכניהם המוסלמים. בסעיף ז' לעיל שנכתב, כנראה, בהיותו באפגניסטן הוא מתאר את התלמידים בצורה קשה במיוחד: "[הילדים] מלוכלכים, קר(ו)עי-בגדים, יחפים, פרועי שער, כאילו לא נגעה בהם יד אם מעולם ואין הבדל בין בן עניים לבן עשיר".

⁹⁸ 94 מנהג ה'מועד ביני' – ביקור הדדי של קרובים וידידים בחגים. יהודים אירחו גם מוסלמים באירועים משפחתיים ובחגים.

⁹⁹ 95 על בתי הכנסת באפגניסטן ראה יהושע-רז, עמ' 343-335 וראה הנגבי-יניב.

ושירה, ואחרי כל המנות הראשונות הללו מגישים את החמין, עיקר הסעודה הוא שהמלאך הממונה על מאכלי השבת, מתבל אותם – בתבלין כדי שיטעימו לחיך האוכלים. חמין השבת הם הנותנים כוח להמשיך את קיום עול הפרנסה והחיים הקשים בימות החול עד יום השבת הבא. אכן, מכבדים הם במאור (פנים) את השבת בבשר ודגים אפילו העניים חוסכים מפיהם בימות השבוע לכבוד השבת מתנת האלהים לבניו¹⁰⁰.

שב"ת – נוטריקון – ש(י)נה בשבת תענוג – אחרי ארוחה שמנה זו, משתטח לו כל איש על שטיחי הרצפה וישן לו שעתיים לקיים "מצוות השינה". אחר שאשתו מעוררת אותו הוא שותה (תה) חמים ורץ לו לבית האלהים לשמוע את פרשת השבוע מפי הרב לרבות את האגדה, המדרש, הזוהר והפילפול. עמי הארץ שלא יכלו לרכוש להם את חכמת התורה מקטנותם מסיבות עול פרנסה ילדותם מהנים את נשמתם בזיו התורה. קורנים ממש מהתפעלות רוחנית עילאית אחרי גמר קריאת סדרת השבוע הם מתפללים מנחה ושבים הביתה לסעוד את הסעודה השלישית לכבוד יעקב אבינו ע"ה [עליו השלום]. בערב מתכנסים שוב בביהכנ"ס [בבית הכנסת], שרים פזמונים, פרקי תהילים במקהלה בקצב ובהטעמה, מתפללים ערבית, מבדילים על היין וחוזרים הביתה לסעודת "מלוח מלכה" המלווה בשירים ובקשות לאליהו הנביא, התשבי הגלעדי, עושה הנסים, המעשיר עניים, שיזכרם לטובה לימי החול הבאים¹⁰¹.

שעשועים שונים, משחקי קלפים והרפתקאות הנמצאים בעולם התרבותי [העולם המערבי] הם בלתי שכיחים בין יהודי אפגאניסטאן. הצעירים מעיזים לבלות את יום השבת [לאחר התפילה והסעודה] בטויל בשדה לא רחוק מתחום השבת, ומרוויים את נשמתם בעולם היפה שנברא ע"י הקב"ה [על-ידי הקדוש ברוך הוא], להנות בהם את יצוריו הרצים והנעים בששת ימי המעשה ומציאת הפרנסה הקשה כקריעת ים סוף. ורק בשבת מרגישים הם את

¹⁰⁰96 עושר המזון המובא כאן מן הסתם אפיין בעיקר את בתי העשירים, שנהגו להזמין את המורה מארץ ישראל ברוחב לב. בני הקהילה הסתפקו בלחם ותה בבוקר ויצאו לתפילת שחרית. בשעה 12 בצהריים, לאחר יריית התותח שהכריזה על הפסקת הצהריים, העסקים נסגרו ובעלי העסק אכלו 'נאן, פניר וח'רבוזה' (לחם, גבינה ומלון בעונה ושלא בעונה פרי אחר). בערב אכלו האמידים ארוחה בשרית (בשר כבש או 'גונדי' – קציץ בשר בתוך מרק), אורז ותפוחי אדמה. העניים ניזונו בימות השבוע בעיקר מלחם ותה, אולם בשבת לא ויתרו על בשר ודגים וכל מיני מטעמים. בקהילה אורגן סיוע לנצרכים לכבוד שבת, שנקרא 'לחם שישי' – מפעל ראוי שהמשיך גם בירושלים לאחר עלייתם (ראה יהושע-רז, עמ' 376-372).

¹⁰¹97 מולא יוסף גרג'י כותב בפירושו לספר תהילים עדות ביהוסף, דף פב, ב: "השבת [יש בה] כ"ד שעות: ג' שעות לתפלה, ג' שעות לג' סעודות, ח' שעות לשינה... עשר שעות לתלמוד תורה..."

עצמם כבני חורין, כבני מלכים שאין להם על מי לדאוג, הן יום זה קדוש הוא לה' ולכן צריכים לשמוח בו.

נג. יחסי יהודים ומוסלמים

יהודי אפגאניסטאן כמעט שלא נרדפו בארץ זו על דתם¹⁰²98. האדם האפגאני "הסוני" מכבד את התנ"ך, מכבד את היהודים יותר מ[אשר את] המוסלמים אחיהם ה"שיעים¹⁰³99". מאמין עלי אדוק המושלמים באפגאניסטאן יאכל מפת בגם של יהודים ולא יגעל את נשמתו בבשר שנשחט ע"י מוסלמי "שיעי". אמנם בזמן המהפכות הרבות בארץ זו סבלו היהודים ביחד עם שכניהם המוסלמים תושבי העיר ע"י המושלמים שהתנפלו על העיר לשוד וכו'. אך בעלות המלך אמאן אללה היתה הרווחה ליהודים, הרווחה כלכלית ומדינית ונהנו מזכויות המדינה [שנהנו] המוסלמים. ובנפול אמאן אללה ובעלות נאדיר כאן [ח'אן] במקומו ואחריו בנו [מוחמד זאהר שאה]¹⁰⁴100 המושל הנוכחי בארץ [אפגניסטן], אזי בטלו והגבילו כל זכויות היהודים. ולאט לאט חקקו [חוקקו] חוקים נוראים עליהם כבימי המאה השחורה. בפעם הראשונה בדברי ימי אפגאניסטאן העלילו בכפור תרצ"ב עלילת דם. כל הרובע היהודי היה בסכנה. אנשים אחדים נתקפו ונפצעו בסכינים ורומחים ורק בנס ניצלו מטבח. הודות למקרה שנמצא הילד האבוד שהוחבא ע"י אחד השייכים.

נד. מצבם של יהודי אפגניסטן

כיום [1935] מצב היהודים הוא רע ומעורר זעזוע וחרדות. אסרו עליהם במסחר, אסור להם לעזוב את הגיטו בערוב השמש, עליהם לשלם מס מיוחד – "מס יהודים"... עליהם ללבוש תלבושת

¹⁰²98 אנוסי משהד שברחו על נפשם מאימת הרדיפות של המוסלמים השיעים (1940) מצאו מקלט באפגניסטן הסונית שהייתה סובלנית כלפי דתות אחרות. רדיפת היהודים באפגניסטן לא נבעה ממניע דתי אלא ממניע פוליטי, תאוות ביזה מיהודים שנחשבו עשירים והסתה של סוכנים נאצים שפעלו באפגניסטן נגד יהודים.

¹⁰³99 האזור ידע מלחמות עקובות מדם בין סונים לשיעים על רקע אמונתם הדתית.

¹⁰⁴100 המלך מוחמד זאהר שאה (Muhamad Zahir Shah) מלך ארבעים שנה על אפגניסטן, בין השנים 1933-1973. נולד ביום 16.10.1914 ומת גיל 92 ביום 23.7.2007 ונקבר בקאבול. במשך 29 השנים האחרונות לחייו חי באיטליה בויליה מפוארת צפונית לרומא. הוא עלה על כס המלוכה בהיותו בן 22 בלבד ובפועל הנהיג את המדינה בתחילת דרכו דודו מוחמד האשים ח'אן Sardar Mohammad (Hashim Khan, 1885-1953), שהיה ראש הממשלה מלכותי (1929-1946) ומובילי המדיניות הפרו-נאצית, שיזמה חוקים אנטי-שמיים שפגעו קשות ביהודים. על פרשה זו ועל הפגיעות ביהודים, ראה 'גרמנים נאצים ושנאת ישראל' בתוך: יהושע-רז, עמ' 189-238.

[מיוחדת ליהודים] כדי להבליט את יהדותם, אסור להם להשתמש בסוסים ועגלות. יהודים נתינה אפגאניסטאן הנמצאים בחוץ לארץ נשללה מהם נתינותם. כל נקלה ובזוי שולח בהם את חציו ועושה בהם כרצוננו...

יהודי בוכארה שברחו מתופת רוסיה לארץ זו נאסרו והושלכו בכלא ובמרתפים. בלי חנינה ורחמים סבלו מקור ומרעב ומחלות שונות נפוצו ביניהם, ועוד ידם האנטישמית נטויה להראות את תרבותה וכוחה לאנשים זקנים ונשים חלשים. התסוגה אחרי אמאן אללה הגדילה לעשות. אשה יהודיה שהעיזה להצטלם עם בעלה לקתה בשוטים, כדי כפר את העוון הבלתי מוסרי ועל ההעזה להצטלם במכונת שטן [מצלמה 101¹⁰⁵].

יהודים לעשרות מושלכים בכלא בכאבול והיראת וסובלים רעב ויסורים על לא חמס בכפיהם ומתחננים לאלהים שיושיעם.

יהודים אחדים באו בזמן אמאן אללה והתיישבו בה והצליחו במעשיהם. אחיהם בגולה קינאו בגורלם והשתדלו לעלות ארצה, אך הממשלה [המנדטורית הבריטית] אסרה עליהם את היציאה פן יבואו ויתאחזו בא"י וחוצו מזה לאחינו המסכנים הללו שכל נפשם ונשמתם עורגת לציון אין חושב ודואג. אף רשיון [סרטיפיקט] אחד לא נשלח להם מטעם הסוכנות היהודית בא"י [בארץ ישראל], אפילו אחד לתרופה במשך חמש עשרה השנים האחרונות והם צועקים ומתדפקים על דלתות ארצנו ואין מענה¹⁰⁶.

נה. המופתי הירושלמי חאג' אמין אל-חוסייני באפגניסטן

¹⁰⁵ 101 בשנת 1935 גורשו יהודי קאבול לכפר פאדה. מגיפה מפילה בהם חללים. בשנה הזו רבו עלילות הדם – יהודים מואשמים בגניבת ילדי מוסלמים למטרות פולחן ובחירוף הנביא מחמד. 300 איש חתמו על עצומה שיש לסקול למוות צעיר יהודי בן 18 שהעלילו עליו שחירף את הנביא מחמד. עשרות יהודים נפצעו על ידי האספסוף. בשנת 1936 נגזר על יהודים לשלוח ילדיהם לבתי ספר ממשלתיים. היהודים חוששים שזה ניסיון לאסלם את ילדי היהודים ואחר כך לגייסם לצבא. בשנים 1936-1941 יש פעילות של סוכנים נאצים באפגניסטן, המנשלים יהודים מפרנסותיהם ומרכזים את היהודים בכמה ערי מפתח. בבאלך נהרס הגטו היהודי בהוראת מהנדסים גרמניים והיהודים מושלכים לרחוב. נעשה ניסיון להעביר את ילדי היהודים למשפחות מוסלמיות. רק באוגוסט 1941 בעקבות הפלישה האנגלו-סובייטית לאיראן מסולקים הסוכנים הנאצים להודו וחלה רגיעה במצב היהודים. ראה יהושע-רז, עמ' 213-189, 490.

¹⁰⁶ 102 נפתלי אברהמוב מתכוון לבריחת יהודים בוכרים ממרכז אסיה הסובייטית לאיראן ולאפגניסטן בעקבות התכנית הכלכלית החדשה שביקשה לגזול את רכוש היהודים. הבוכרים נרדפים ללא רחמים, מושלכים לכלא ומעלילים עליהם עלילות. הניסיון להשיג למענם סרטיפיקטים עולה בתוהו. ראה יהושע-רז, עמ' 188-184.

אך לעומת זאת כשביקר המופתי מא"י [חאג' אמין אל-חוסייני] בשנה האחרונה [1935] 103¹⁰⁷ עזר במאד לאחיו הערבים בארצנו, שהפיחו את רוח השנאה בין מוסלמי אפגאניסטאן נגד היהודים יושבי הגלות בארץ ברברית זו שלחנם שבר עליה אמאן אללה את רצונו, אוננו, וממלכתה הודות [בגלל] לכוחות שחורים שהתנגדו למפעלה 104¹⁰⁸

103¹⁰⁷ חאג' אמין ניסה ללכד תחת הנהגתו את העולם המוסלמי במסגרת פאן איסלאמית. הוא עובר בארצות האיסלם לרבות אפגניסטן (1935) ומתסיס את ההמונים נגד היישוב היהודי בארץ ישראל. על חאג' אמין ופעלו ראה יהושע-רז, עמ' 212.

104¹⁰⁸ כאן נאסר על נפתלי אברהמוב לפרסם את זיכרונותיו בהוראת הצנזור הבריטי, שראה בו מתסיס את דעת הקהל נגד שלטונות בריטניה.

ביבליוגרפיה ורשימת קיצורים

- בראואר = א' בראואר, יהודי אפגאניסטאן, סיני, יד (תש"ד), עמ' שכד-שמב.
 ברעם-בואי כלה = נ' ברעם-בן-יוסף (עורכת), בואי כלה (מנהגי אירוסין וחתונה של יהודי אפגניסטאן), ירושלים 1997.
 בזק-חושים = י' בזק, למעלה מן החושים (על תופעות על חושיות במסורות יהודיות ובמחקר ימינו), תל-אביב תשכ"ח.
 ברגמן = י' ברגמן, הפולקלור היהודי (ידיעת עם ישראל, אמונותיו, תכונותיו ומנהגיו העממיים), ירושלים תשל"ג.
 גאון = מ"ד גאון, חרצובות ה'אינדלקו' (זכרונות וגילוי עוונות), חכמי ירושלים (מבחר מאמרים), ירושלים תשל"ו.
 גרג'י-מסעות = ר' קשאני, מסעות הרב מולא מתתיה גרג'י מאפגאניסטאן לארץ-ישראל בתרנו"ו (1895) ובתרס"ח (1908), שבט ועם, ט (תשמ"א), עמ' 263-289.
 גרג'י-קורות זמנים = ר' קשאני, קורות זמנים להרב מתתיה גרג'י מאפגאניסטאן, שבט ועם, א (תשל"א), עמ' 136-159.
 דופרי-1980 = L. Dupree, *Afghanistan*, Princeton 1980, xxiv+778 pp.
 הירדן = נ' אברהמוב, שנתיים באפגאניסטאן (1928-1930), הירדן, גל' 234 (14.2.35); גל' 236 (17.2.35);

גל' 238 (19.2.35); גל' 240 (21.2.35); גל' 244 (26.2.35); גל' 247 (1.3.35); גל' 255 (11.3.35); גל'
(11.3.35); גל' 259 (15.3.35); גל' 284 (15.4.35)

המילטון = A. Hamilton, *Afghanistan*, N.Y. & London, 1906

המרטון = J.A. Hamerton, *Peoples of all nations*, Vol.I, London 1922

הנגבי-יניב = ז' הנגבי - ב' יניב, אפגניסתאן – בית הכנסת והבית היהודי, ירושלים תשנ"א.

חוסייני-עפיפונים = ח' חוסייני, רודף העפיפונים (מאנגלית: צילה אלעזר), תל-אביב תשס"ד.

יהושע-רוז = ב"צ יהושע-רוז, מנדחי ישראל באפגניסתאן לאנוסי משהד באיראן, ירושלים 1992,
יד+579+56 לוחות.

יהושע-פורצי גדר = ב"צ יהושע, פורצי גדר (רומן), תל-אביב תשמ"ז.

לואיס-תורכיה = ב' לואיס, צמיחתה של תורכיה המודרנית, ירושלים תשל"ז.

לוינסקי-הווי ומסורת = אנציקלופדיה של הווי ומסורת ביהדות, ת"א תשל"ל.

לצרוס-יפה = ח' לצרוס-יפה (עורכת), פרקים בתולדות הערבים והאסלאם, תל-אביב 1967.

מישאל = י' מישאל, בין אפגניסתאן לארץ-ישראל (מזכרונותיו של נשיא הקהילה בצפון אפגניסתאן),
ירושלים תשמ"א.

מלאכי-אנג'ל = ש' אנג'ל-מלאכי, בטרם ראשית (מחיי הקהילה הספרדית בירושלים במאות השנים
האחרונות), ירושלים 1977.

ניימרק = א' ניימרק, מסע בארץ הקדם (מהדורת יערי), ירושלים תש"ז.

ספיר = יעקב ספיר הלוי, ספר מסע תימן, מהדורת א' יערי, ירושלים תשי"א.

פישל-אפגניסתון = W. J. Fischel, *The Jews of Afghanistan*, *The Jewish Chronicle Supplement*,
22.4.1932, 26.3.1937 .

פישל-הודו = ו' פישל, יהודי הודו, ירושלים תש"ך.

קורט-סוכות = ז' קורט, סוכות באפגניסתון, דבר לילדים, לו (תשכ"ו), חוברת ג', עמ' 53.

קורט-עגות = ז' קורט, מתוך ההוי של אפגניסתון, ידע עם, כרך יח (תשל"ז), עמ' 43-44.

קורט-ערבה = ז' קורט, ליל ערבה, אומר, 26.10.1961.

קשאני-אפג' = ר' קשאני, יהודי אפגניסתון, ירושלים תשל"ה, 64 עמ'.

קשאני-יהודים = ר' קשאני, יהודי פרס, בוכרה ואפגניסתון, ירושלים תשס"א.

קשאני-סוכות = ר' קשאני, מנהגי חג הסוכות באפגניסתון, מחניים, עד (סוכות תשכ"ג), עמ' 56-59.

רובינסון = נ' רובינסון [נ.ר.], היהודים באירן ובאפגניסתון, גשר ב (1965-66), עמ' 136.

רומנלי = ש. רומנלי, משא בערב, ברלין תקנ"ב

שמלץ = עוזיאל שמלץ, קווים מיוחדים בדימוגראפיה של יהודי ירושלים במאה התשע-עשרה, פרקים

בתולדות הישוב היהודי בירושלים, ב, ירושלים תשל"ו, עמ' 52-76.